

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Α' Κύκλος Μεταπτυχιακών Σπουδών
Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Θέμα: Όψεις διάδοσης του Ελληνικού εθνικισμού σε μη
ελληνόφωνες περιοχές: η ελληνική εκπαίδευση στις περιοχές
Βερατίου και Αυλώνας (τέλη 19ου - αρχές 20ού αι.)

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Αλέξανδρος Σαντίκας

Επιβλέπων καθηγητής: Αναπληρωτής Καθηγητής Παρασκευάς Κονόρτας

Μέλη επιτροπής: Επίκουρος Καθηγητής Ευάγγελος Καραμανωλάκης

Επίκουρος Καθηγητής Σπυρίδων Πλουμίδης

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΑΝΤΖΑΚΙΟΥ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ – ΑΡΧΕΣ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ 9	
Γεωγραφία και Οικονομία στην αυγή του 20 ^{ου} αιώνα.....	9
Θρησκευτικό, γλωσσικό και εθνολογικό υπόβαθρο στο βιλαέτι Ιωαννίνων	14
Διοικητικές και εκκλησιαστικές διαιρέσεις κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΒΕΡΑΤΙΟΥ	23
Τοπικά δίκτυα εξουσίας: Συνέχειες και ασυνέχειες. Κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές ...	23
Οι Ορθόδοξες κοινότητες του Σαντζακίου Βερατίου και οι μεταξύ τους τριβές.....	26
Προξενεία: Στρατηγικές και σύνδεση τους με τοπικά δίκτυα εξουσίας	29
Ο ρόλος της Εκκλησίας και οι σχέσεις Προξένων – Μητροπολιτών	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΠΡΟΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ	38
Εκπαιδευτικές δομές και πολιτικές του Οικουμενικού Πατριαρχείου	38
Οθωμανική εκπαίδευση και παρέμβαση – Επιτυχίες και αποτυχίες	45
Η δυναμική του Αλβανικού εθνικισμού και η προσπάθεια δημιουργίας εκπαιδευτικού δικτύου	50
Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων: Ανάμεσα στους εθνικισμούς	65
Το ιταλικό σχολείο της Αυλώνας και ο ρόλος της Ιταλίας στην περιοχή	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ	74
Βασικοί άξονες της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία	74
Εκπαίδευση των κοριτσιών – Χρηματοδότηση και προβλήματα	76
Κατάσταση της εκπαίδευσης στα αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο	80
Επιλογή των διδασκόντων – Παιδαγωγικές μέθοδοι	94
Άλλες παρεμβάσεις των προξένων στην εκπαιδευτική διαδικασία.....	99
Ανταγωνισμοί Προξένων και Μητροπολιτών στην επιλογή διευθυντών και επιθεωρητών εκπαίδευσης	104
Περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης.....	109
Υποτροφίες – Κληροδοτήματα	113
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	118
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	122
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	124
Πηγές	124
Βιβλιογραφία.....	125
ΧΑΡΤΕΣ.....	128

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, προϊόν μεγάλων κόπων και δυσκολιών, θα ήθελα να αναφερθώ πρώτα στον κύριο Παρασκευά Κονόρτα, αναπληρωτή καθηγητή του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας και επόπτη της εργασίας μου, ο οποίος στάθηκε δίπλα μου ως καθηγητής, αλλά κυρίως ως σύμβουλος, δείχνοντας απεριόριστη υπομονή και στήριξη. Με τον κύριο Κονόρτα είχαμε μια άριστη συνεργασία μέσα από αντίξοες συνθήκες και καταφέραμε να ολοκληρώσουμε την εργασία με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Η συμβολή του ήταν καθοριστική, όχι μόνο για την ολοκλήρωση της εργασίας αλλά κυρίως για την όλη φοιτητική μου πορεία και τον ευχαριστώ από καρδιάς. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επίκουρους καθηγητές του τμήματος τον κύριο Ευάγγελο Καραμανωλάκη και τον κύριο Σπυρίδωνα Πλουμίδα για τη συνεργασία που είχαμε. Επιπροσθέτως θα ήθελα να ευχαριστήσω για τη βοήθειά τους, τους υπευθύνους της βιβλιοθήκης Σακκουλίδη στην Κωνσταντινούπολη, την κυρία Εύα Αχλάδη και τον κύριο Ιωάννη Παΐσιο, όπως επίσης και τον αρχειοφύλακα των Πατριαρχείων Αρχιμανδρίτη κκ. Αγαθάγγελο Σίσκο για την άδεια πρόσβασης και τις συμβουλές του στην Πατριαρχική Βιβλιοθήκη.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου Μεφαήλ και Αουρόρα για την υποστήριξη τους όλα αυτά τα χρόνια και τη βοήθειά τους στην αλβανική γλώσσα, τον αδερφό μου Μάριο για τη σάρωση και την αποστολή δεκάδων αρχείων και βιβλίων από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη, όπως επίσης και τη σύζυγό μου Νεμπίλε για την αμέριστη συμπαράστασή και υπομονή της για όλο το διάστημα που συνέγραφα την εργασία. Η υποστήριξή της ήταν πολύ σημαντική προκειμένου να μείνω σταθερός στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο γεωγραφικός χώρος της βόρειας περιοχής του Βιλαετιού Ιωαννίνων δεν ήταν πεδίο ιδιαίτερης έρευνας στην ελληνική ιστοριογραφία. Για τους περισσότερους η περιοχή ήταν μια περιοχή γεωγραφικά εκτός των ελληνικών συμφερόντων και του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος και δεν είχε να προσφέρει απαντήσεις στα ιστοριογραφικά ερωτήματα των Ελλήνων ιστορικών. Αλλά και από την αλβανική ιστοριογραφία δεν έχουμε πολλά πονήματα για τις περιοχές του Βερατίου, της Αυλώνας και του Φιερ, περιοχές που δεν παρήγαγαν πολλούς «ήρωες» του Αλβανικού εθνικισμού, με την εξαίρεση του Ismail Kemal Vlora (Ismail Qemali). Η ιταλική ιστοριογραφία εστίασε κυρίως στις παράλιες πόλεις του Δυρραχίου, της Lezhë, στη δράση της Καθολικής Εκκλησίας και τους ορεσίβιους Αλβανούς του Βορρά. Για τους Οθωμανούς η περιοχή αποτελούσε μια μάλλον «ήρεμη ζώνη», χωρίς εντάσεις, εξεγέρσεις και επαναστάσεις, προσφέροντας συνεχώς στρατιώτες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εντούτοις παρόλη την «ηρεμία» που προσέφερε, αποτέλεσε το μέρος όπου η Αλβανία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της στην Αυλώνα στις 29 Νοεμβρίου 1912. Για το Οικουμενικό Πατριαρχείο θεωρητικά η περιοχή δεν δημιούργησε προβλήματα, ωστόσο είχε να αντιμετωπίσει ακόμα και μέχρι το 1905 το φαινόμενο των εξισλαμισμών και της ρωμαιοκαθολικής επιρροής.

Για τον ελληνικό εθνικισμό, ο οποίος φαινομενικά «αδιαφορούσε» για την Αυλώνα, είχε θέσει το Σαντζάκι του Βερατίου ως το απώτατο όριο των διεκδικήσεων και μόνο το 1913 και στις διαπραγματεύσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, η Ελληνική Κυβέρνηση υποχώρησε στις διεκδικήσεις της, ενώ από τις αναφορές των προξενείων, τα ποσά που δαπανήθηκαν για το Σαντζάκι ήταν σημαντικά, ενδεικτικό του ενδιαφέροντος του Ελληνικού Κράτους. Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία θα προσπαθήσει να αναδείξει τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει αυτή η περιοχή, σε σχέση με τις προγενέστερες ιστοριογραφικές αναφορές. Οι πρωτογενείς πηγές που αξιοποιήθηκαν ήταν τα έγγραφα της Διπλωματικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εξωτερικών, καλύπτοντας τα έτη μεταξύ του 1891 και του 1913, ευρισκόμενα σε χειρόγραφη μορφή, ενώ βιβλιογραφικά καλύπτεται όλη η περίοδος μετά το 1878, περίοδο στην οποία βρίσκουμε στον οθωμανικό θρόνο τον Αμπντουλχαμίτ του Β' και ύστερα για λίγο τον αδερφό του τον Μωάμεθ τον Ε'. Το 1878 αποτέλεσε ορόσημο για την οθωμανική και αλβανική ιστορία με τις συνθήκες του

Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου, που οδήγησαν σε εδαφική συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη Λίγκα του Πρίζρεν, όποτε Αλβανοί μπέηδες, πολιτικοί και διανοούμενοι από διάφορες περιοχές έκαναν κάποια βήματα για τη συσπείρωση τους, απέναντι σε σχέδια που θεωρούσαν εχθρικά για την πολιτική ύπαρξή τους. Η επιλογή της περιόδου δεν είναι τυχαία καλύπτοντας ένα τέταρτο αιώνα, μέσα στον οποίο διακρίνουμε την προσπάθεια του Αλβανικού, Ελληνικού και ρουμανικού εθνικισμού να επιβληθούν σε πληθυσμούς με μη σταθερές συνειδήσεις και αίσθηση «εθνικής» ταυτότητας τους, που ήταν ταυτόχρονα υπήκοοι του οθωμανικού Κράτους και ποιμνιο του Οικουμενικό Πατριαρχείο στα πατρώα ήθη. Επίσης αλλαγές παρατηρήθηκαν και στη στάση των ξένων Δυνάμεων προς το μέλλον της Βαλκανικής, οι οποίες αύξησαν σημαντικά την παρουσία τους με τη δημιουργία προξενικών αρχών, εκπαιδευτηρίων όπως επίσης και τον προσεταιρισμό ισχυρών τοπικών ελίτ. Τέλος και η Οθωμανική Κυβέρνηση αντιμετώπισε δύο περιόδους, πρώτα αυτή της απολυταρχίας του Αμπντουλχαμίτ και της αναστολής του Συντάγματος του 1876 και αυτή της δεύτερης Συνταγματικής Περιόδου που ξεκινάει από το 1908 και με το κίνημα των Νεότουρκων, ενώ το Πατριαρχείο έπρεπε να αντιμετωπίσει ζητήματα όπως η Βουλγαρική Εξαρχία, το Κουτσοβλαχικό και τον συνεχώς και πιο διαδεδομένο αλβανικό εθνικισμό, ο οποίος ζητούσε ελευθερία χρήσης της γλώσσας στις εκκλησιαστικές λειτουργίες και στην εκπαίδευση.

Το 1891 αποτέλεσε ορόσημο για την εκπαίδευση της περιοχής του Βερατίου με τη δημιουργία του πρώτου εκπαιδευτηρίου σε μη ελληνική γλώσσα, με την ίδρυση της Ρουμανικής Σχολής Βερατίου, μια κίνηση που αύξησε τους ανταγωνισμούς μεταξύ του ρουμανικού και του Ελληνικού εθνικισμού. Οι φάκελοι καλύπτουν την αλληλογραφία των προξενίων Αυλώνας και Βερατίου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, την Επιτροπή Προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, λοιπά Προξενεία και την Ελληνική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Οι πηγές, αν και αποτυπώνουν αρκετά το κλίμα της εποχής και τα πρόσωπα, ωστόσο αντιμετωπίζουν όλες τις δυσκολίες που παρουσιάζει η «επίσημη» ιστορία, στη μεγέθυνση, την υπερβολή, τη μονομέρεια και την επιβολή της κυβερνητικής πολιτικής, όπως και τις προσωπικές στρατηγικές των γραφόντων. Για αυτόν τον λόγο χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένη βιβλιογραφία στα ελληνικά και στα αγγλικά. Η αλβανική βιβλιογραφία που επίσης χρησιμοποιήθηκε, καλύπτει και τις τρεις βασικές ιστοριογραφικές περιόδους, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και μας έδωσε μια σφαιρικότερη άποψη για τη «γωνία θέασης» των

Αλβανών, οι οποίοι αποτελούσαν σαφή πλειοψηφία στην αναφερόμενη περιοχή. Σημαντικό ήταν επίσης να αναδειχθούν οι αδυναμίες που αντιμετωπίζουν οι επιμέρους ιστοριογραφίες στην προσπάθειά τους να παρουσιαστούν «θύματα» των μεγαλύτερων, να αποδοθούν οι δικές τους θεωρίες ως τα δίκαια των λαών τους απέναντι στους «εχθρούς» τους.

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθώ σε ορισμένους όρους και επεξηγήσεις που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου. Αρχικά θα αναφερθώ στους όρους εθνικισμός και έθνος, ο οποίος χαρακτηρίζει όλο τον 19^ο αιώνα και τον 20^ο. Ο εθνικισμός οδήγησε σε τεκτονικές αλλαγές με τη διάλυση των αυτοκρατοριών όπως τις ξέρουμε και έχουν γραφτεί πολλά για τη φύση και την ισχύ του. Η σημερινή έννοια είναι κυρίως αρνητική, κάτι που δεν συμβαίνει όταν μιλάμε για τις αστικές επαναστάσεις του 19^{ου} αιώνα¹. Πέρα από τη «γλωσσολογική» έννοια, ο εθνικισμός αποτέλεσε και αποτελεί ένα αντικείμενο μεγάλης συζήτησης για την εμφάνιση του στους θεωρητικούς του, εάν εμφανίζεται με τη Νεωτερικότητα ή πριν από αυτήν, προϋπάρχει του έθνους ή αποτελεί κατασκευασμένη έννοια. Επίσης η λέξη έθνος είχε περάσει από πολλές «περιπέτειες», ήδη από την αρχαιότητα². Θα λέγαμε πως ο εθνικισμός δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου μια κοινότητα ανθρώπων να θεωρηθεί «μοναδική» και «ανώτερη» σε σχέση με τις άλλες. Ο εθνικισμός σφυρηλατεί ταυτότητες και μεταβάλλει συνειδήσεις. Για τον Άντερσον, θεωρητικό των τελών του 20ου αιώνα, έθνος ήταν «*μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη*»³. Για τον Γκελνερ «*ο εθνικισμός δε σημαίνει ότι τα έθνη αφυπνίζονται στην αυτοσυνειδησία: επινοεί έθνη εκεί που δεν υπάρχουν*»⁴. Αυτός ο ορισμός δείχνει την επιμονή των μοντέρνιστων θεωρητικών (αυτών που πιστεύουν στον εθνικισμό ως

¹ **εθνικισμός (ο) 1.** (κακόσ.) υπερβολική και αποκλειστική προσήλωση προς την ιδέα του έθνους και των εθνικών ιδεωδών, με κύριο χαρακτηριστικό τη διάκριση των εθνών σε ανώτερα και κατώτερα και τη διάθεση επιβολής των πρώτων στα δεύτερα (πβ. λ. *σοβινισμός, πατριωτισμός*) ΑΝΤ. διεθνισμός, κοσμοπολιτισμός **2.** (ειδικότ.) η έντονη προβολή τής εθνικής ταυτότητας, κυρ. όταν συνδέεται με τάσεις αποσχίσεως ή επεκτάσεως **3.** ΙΣΤ. η ιδεολογία που εμφανίστηκε στο πλαίσιο αστικών επαναστάσεων και έθετε ως πολιτικό θεμέλιο του Κράτους την έννοια του έθνους (εθνικό Κράτος) και όχι π.χ. τη θρησκεία ή τον βασιλιά. [ΕΤΥΜ. Μεταφρ. δάνειο, πβ. αγγλ. nationalism. Η λ. μαρτυρείται από το 1859]. Γεωργίου Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998.

² Λέκκας Π., *Η Εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις Εργασίας στην ιστορική Κοινωνιολογία*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 1996, σσ. 76-79

³ Anderson B., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετ. Ποθ. Χατζαρούλα, Αθήνα 1997, σελ. 26

⁴ Gellner Ern., *Thought and Change*, Λονδίνο 1964, σελ. 169.

κατασκεύασμα της νεωτερικότητας) να αναδείξουν το φαντασιακό και κατασκευασμένο των εθνογενέσεων. Ο Χομπσμπάουμ στο βιβλίο του για τα έθνη και τον εθνικισμό εισάγει κάποια πρωτοεθνικά στοιχεία που αποτελούν εθνοποιητικούς παράγοντες, όπως η κοινή καταγωγή, η θρησκεία και η συνείδηση της πολιτικής υπαγωγής σε κάποια οντότητα⁵.

Για τον όρο Αλβανός ή αλλιώς Αρναβούτ, όπως αυτός προσδιορίζεται από τους Οθωμανούς περνά από διάφορες διακυμάνσεις: τον 18^ο αιώνα σήμαινε τον φρουρό των περασμάτων ή τον στρατιώτη, το άτομο που κατάγεται από περιοχές οριζόμενες ως αλβανικές, ακόμα και τον κλέφτη και ταραξία⁶. Ήταν ένας όρος δηλαδή με γεωγραφικό, εθνοτικό και πολλές φορές με αρνητικό περιεχόμενο και συχνά υπερέβαινε τις βασικές διαιρέσεις της Αυτοκρατορίας σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους και εμφανίζεται σε πλήθος εγγράφων⁷. Στα ελληνικά έγγραφα εμφανίζονται οι όροι Αρβανίτης και Τουρκαλβανός, ο πρώτος από τα βυζαντινά κιάλας έγγραφα ως ομάδα ανθρώπων με ροπή στη βία⁸, ενώ ο δεύτερος εμφανίζεται μετά τους εξισλαμισμούς των Αλβανών, ταυτίζοντας τους με τους Τούρκους, όπως δηλαδή αποκαλούσαν οι Έλληνες τους μουσουλμάνους. Ο όρος παρουσιάζεται μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και τα παιδιά των μουσουλμάνων Αλβανών αποκαλούνταν Τουρκόπαιδες από τους Έλληνες Προξένους. Στα προξενικά έγγραφα εμφανίζονται οι όροι αλβανίζοντες και αλβανόφωνοι που δηλώνουν τους εθνικιστές και τους ομιλούντες την αλβανική αντίστοιχα. Η σημασία του όρου βλαχόφωνος υποδηλώνει τον ομιλούντα την κουτσοβλαχική, ενώ ο όρος ρουμανίζοντες που αναφέρεται στα προξενικά έγγραφα, είναι πολιτικός όρος και σημαίνει τον οπαδό του ρουμανικού εθνικισμού ή έστω αυτόν που δεν αποδέχεται τον Ελληνικό εθνικισμό.

Ο όρος Αρβανιτόβλαχος ήταν αρκετά ασαφής, μη δηλώνοντας καταγωγή, αλλά γεωγραφική τοποθέτηση στα όρια της σημερινής Αλβανίας ή συγκατοίκησης με αλβανόφωνους πληθυσμούς ή διγλωσσίας. Εντοπίζεται και ο όρος Αλβανοί Σαρακατσαναίοι σε απογραφές για περιοχές όπως το Βεράτιο και η Αυλώνα με

⁵ Για τον πρωτοεθνικισμό, βλέπε *Hobsbawm, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μετ. Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα 1994, σσ. 70-115

⁶ Anastasopoulos Antonis, *Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans, The Ottoman Empire the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, Κωνσταντινούπολη 2007 σελ. 40

⁷ Ι. Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 100-103, 109, 128-129, 134-136, 138-140, 142

⁸ Antonis Anastasopoulos, σελ. 37

πληθυσμό 4.343 κατοίκων στην απογραφή του 1908⁹. Ίσως ο πιο ακριβής ορισμός του ήταν «λεγόμενων ούτω ως αμφοτέρας τας γλώσσας λαλούντων» που χρησιμοποιήθηκε σε απογραφή για την περιοχή του Πωγωνίου¹⁰. Για τον όρο Έλληνας και Ρωμιός στα έγγραφα υπάρχουν αρκετές αναφορές στα έγγραφα και σκόπιμες «παρερμηνείες» από τους Έλληνες Προξένους, αλλά και από συγγραφείς όπως η Ελευθερία Νικολαΐδου στο βιβλίο της για τους εθνικισμούς στις Μητροπόλεις Βελεγράδων και Δυρραχίου, που θέλουν να καταστήσουν τις δύο αυτές έννοιες ταυτόσημες. Για το Οθωμανικό Κράτος οι υπήκοοι του Ελληνικού Βασιλείου ονομάζονταν Yunan, ενώ για τους Ορθοδόξους της Αυτοκρατορίας, ακόμα και αν μιλούσαν ελληνικά ονομάζονταν Rum και Ρουμ Πατριαρχικοί μετά την αναγνώριση της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Ο όρος Ρωμιός χρησιμοποιήθηκε πριν τον 19^ο αιώνα και οριζόταν ως τον υπήκοο του βυζαντινού αυτοκράτορα στο παρελθόν.¹¹ Οι Ρουμ ή Ρωμιοί στα ελληνικά ήταν τα μέλη του Ρουμ μιλλετί και μετά το 1856 ισότιμοι υπήκοοι του Κράτους¹². Οι Ρωμιοί δεν ήταν μόνοι ελληνόφωνοι, αλλά αλβανόφωνοι, τουρκόφωνοι, βλαχόφωνοι, και σλαβόφωνοι¹³. Λόγω της ευρύτατης χρήσης της ελληνικής σε όλες τις εκκλησιαστικές και εκπαιδευτικές χρήσεις οι ελληνόφωνοι ήταν αυτοί που συνήθως εκπροσωπούσαν το ορθόδοξο μιλλέτ στις δοσοληνίες με τις Οθωμανικές Αρχές. Ο όρος μιλλέτ δηλώνει τις διάφορες θρησκευτικές ομάδες, οι οποίες ορίστηκαν από το Οθωμανικό Κράτος κατά την περίοδο του Τανζιμάτ. Στα έγγραφα του Πατριαρχείου η έννοια μιλλέτ μεταφράζεται ως έθνος και ο Πατριάρχης, ο οποίος στα οθωμανικά κείμενα αναφέρεται ως milletbaşı, στα ελληνικά μεταφραζόταν ως εθνάρχης¹⁴.

Ως προς την διάρθρωση της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο θα αναλυθούν βασικές γεωγραφικές και διοικητικές πραγματικότητες της περιοχής της σημερινής Ηπείρου και Αλβανίας, αλλά και του Σαντζακίου Βερατίου όπως επίσης και βασικά εθνολογικά και θρησκευτικά στοιχεία που θα κάνουν λεπτομερέστερη τη «γενική» εικόνα της περιοχής στον αναγνώστη. Το δεύτερο κεφάλαιο θα περιγράψει τα δίκτυα, τις γραμμές που διαπερνούσαν «διαγώνια» την γενική εικόνα. Στο κεφάλαιο αυτό θα

⁹ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι : Χώρος, Διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών 2003, σελ. 509

¹⁰ Μ. Κοκολάκης, σελ. 486

¹¹ P. Konortas, "Nationalisms vs Millets: Building Collective Identities in Ottoman Thrace" in *Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey*, Λονδίνο 2010, σελίδα 164

¹² Ο.π., σελ. 167

¹³ Ο.π., σελ. 173

¹⁴ Ο.π., σελ. 167

δοθούν περισσότερα στοιχεία για την κοινωνικές δομές του Σαντζακιού, τις ιεραρχίες, τις αντιπαλότητες στους κόλπους της ελληνορθόδοξης κοινότητας και τον ρόλο της εκκλησιαστικής Διοίκησης. Το τρίτο κεφάλαιο αποτελείται από δύο μέρη, το ένα μέρος αναλύει τις υπάρχουσες εκπαιδευτικές δομές της περιοχής, το οθωμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο και το δίκτυο από το Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το δεύτερο μέρος είναι σχετικό με την ανάπτυξη των εθνικισμών στην περιοχή (πλην του Ελληνικού), του ρουμανικού, του Αλβανικού, όπως επίσης και του ιταλικού ιμπεριαλισμού και την προσπάθεια δημιουργίας εκπαιδευτηρίων στο Σαντζάκι. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, το οποίο και είναι το εκτενέστερο από άποψη σελίδων και χρήσης πηγών, θα αναλύσει την πολιτική του Ελληνικού Κράτους στην εκπαίδευση των νέων σε όλο το Σαντζάκι, όπως επίσης και τις παρεμβάσεις των ελληνικών προξενείων σε όλες τις εκπαιδευτικές λειτουργίες. Στο παράρτημα θα δοθεί ένας πίνακας τοπωνυμίων και ορισμένοι χάρτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΑΝΤΖΑΚΙΟΥ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ – ΑΡΧΕΣ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Γεωγραφία και Οικονομία στην αυγή του 20^{ου} αιώνα

Η περιοχή μεταξύ σημερινής περιφέρειας Ηπείρου και της σημερινής Νότιας Αλβανίας αποτέλεσε από αρχαιότατους χρόνους, αντικείμενο συστηματικής γεωγραφικής μελέτης. Γεωγράφοι και συγγραφείς όπως ο Στράβων και ο Πτολεμαίος θέλησαν να θέσουν τα όρια της περιοχής, ως ένα σύνορο μεταξύ Ελλήνων και βαρβαρικών φύλων, ενώ κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους εντοπίζουμε τη διαίρεση σε Νέα και Παλαιά Ήπειρο, όπου η Νέα Ήπειρος περιλάμβανε τα όρια της Κεντρικής και Βόρειας Αλβανίας. Κατά τους νεότερους χρόνους βρίσκουμε τις γεωγραφικές αναλύσεις του Μελετίου, του Ψαλίδα και του Αραβαντινού, οι οποίες βασίζονταν αρκετά στις αρχαίες ελληνικές και βυζαντινές αναλύσεις, αλλά και στην οθωμανική διοικητική πραγματικότητα¹⁵. Ομιλούμε για μια περιοχή με έντονο ανάγλυφο, μικρές οροσειρές που συνδέονται με τις μεγαλύτερες οροσειρές των Αλβανικών Άλπεων (Alpet e Shqipërisë) και της Πίνδου, μικρά οροπέδια και πεδιάδες όπως της Μουζακιάς(Myzeqe), της Δρόπολης (Dropull), του Καλαμά και του

¹⁵ Κοκολάκης Μιχάλης, σσ. 29-31.

Μαργαριτίου και διαπερνούν ποταμοί όπως ο Άραχθος, ο Καλαμάς, ο Αώος (Vjosë), ο Σέμανης (Seman) και ο Σκούμπης (Shkumbin).

Ο όρος, καθώς και τα γεωγραφικά όρια της ιστορικής Ηπείρου ήταν ασαφή. Με βάση τους αρχαίους μελετητές, το όριο της Ηπείρου βορείως ήταν τα Ακροκεραύνεια όρη (Malet e Vetëtimës) στη σημερινή Νότια Αλβανία με βόρειο σύνορό της οροσειράς την Αυλώνα, ενώ κατά τους βυζαντινούς χρόνους τα όρια της Ηπείρου έφταναν μέχρι το Δυρράχιο και την Εγνατία Οδό. Μετά την απελευθέρωση και με βάση τα οράματα της Μεγάλης Ιδέας, η Ήπειρος συνδέθηκε με τα όρια των ελληνικών διεκδικήσεων, οι οποίες άλλοτε συμπεριλάμβαναν την Αυλώνα και το Βεράτιο, τον Σκούμπη ποταμό, ενώ άλλοτε έφταναν μέχρι τα όρια των Ακροκεραύνειων όρεων, μη συμπεριλαμβάνοντας τις βορειότερες αυτών περιοχές¹⁶. Για το ποια ήταν τα όρια Αλβανίας ή Αρβανιτιάς, αυτά τα όρια δέχονταν πολλές ερμηνείες, συμπεριλαμβάνοντας ή μη περιοχές όπως η Αυλώνα και το Βεράτιο, βάζοντας ως σύνορο άλλοτε τον Γενούσο, άλλοτε τον Αώο ή τα Ακροκεραύνεια, ενώ υπάρχουν αναφορές που καλύπτουν και την σημερινή ελληνική Ήπειρο με τις ερμηνείες να ήταν σχετικές με το υποκείμενο.

Για τους Αλβανούς εθνικιστές όπως ο Σαμί Φράσερι, «Αλβανία ήταν όλη η περιοχή που συναπαρτίζεται από τα Σαντζάκια των Ιωαννίνων, του Αργυροκάστρου (Gjirokastër), του Βερατίου (Berat), του Λεσκοβίκ (Leskovik), της Πρέβεζας, του Μοναστηρίου (Manastir), της Δίβρης (Dibër), του Πρίζρεν (Prizren), της Πριστίνας (Prishtinë), του Γενίπαζάρ, των Σκοπίων (Shkup), του Ιπεκίου (Pejë), της Σκόδρας (Shkodër) και του Δυρραχίου (Durrës), με πληθυσμό άνω των 2,5 εκατομμυρίων, από τα οποία τα 2 εκατομμύρια αποτελούνταν από Αλβανούς»¹⁷. Για τον ορισμό των γεωγραφικών ορίων της Ηπείρου στην εργασία αυτή θα χρησιμοποιηθεί η οριοθέτηση κατά τους ύστερους οθωμανικούς χρόνους, η οποία θα περιλαμβάνει τις περιοχές του Βιλαετιού των Ιωαννίνων, οριοθέτηση που υιοθετεί ο Κοκολάκης στο βιβλίο του για το Γιαννιώτικο Πασαλίκι.¹⁸ Τα βορινά όρια του βιλαετιού, με βάση τον Νόμο περί Βιλαετιών το 1867, ήταν οι περιοχές του Φιερ (Fier) και της Λούσνιας (Lushnje), τα δυτικά ήταν η Αδριατική θάλασσα και το Ιόνιο Πέλαγος, τα ανατολικά το Σκραπάρι (Skrapar), η Πρεμετή (Përmet) και μέρος της σημερινής περιφερειακής ενότητας

¹⁶Για τα όρια των ελληνικών διεκδικήσεων: https://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/8695/1/LK_1994_02_TEXT.pdf (Ημερομηνία θέασης 17/8/2018).

¹⁷ Şemseddin Sami, “Arnavudluk”, Kamus al A’lam, τόμος 1^{ος}, σελίδες 152-153.

¹⁸ Κοκολάκης Μ., σσ. 31-32

Γρεβενών, ενώ τα νότια ο Αμβρακικός Κόλπος, μια μεγάλη γεωγραφική περιοχή που σήμερα μοιράζεται μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, αποτελώντας τη Περιφέρεια Ηπείρου και ένα πολύ μικρό μέρος της στη Δυτική Μακεδονία ενώ στην Αλβανία η περιοχή σήμερα διαιρείται σε τρεις περιφέρειες, Φιερ (Fier) , Αργυροκάστρου (Gjirokastër) και Βερατίου (Berat)¹⁹.

Έμφαση στην εργασία αυτή θα δοθεί στις βορειότερες περιοχές του Βιλαετιού και συγκεκριμένα στο Σαντζάκι Βερατίου, το οποίο περιλάμβανε τις σημερινές περιοχές του Φιερ, της Μαλλακάστρας (Mallakastër), της Λούσνιας, του Σκραπαρίου, της Αυλώνας, καθώς και την περιοχή του Βερατίου. Πρόκειται για μία περιοχή ορεινή στα ανατολικά, με βουνά άνω των 2000 μέτρων όπως ο Τόμορος (Tomorr), η οποία γίνεται πιο πεδινή καθώς προχωρούμε δυτικότερα προς την Αδριατική. Βρίσκουμε μεγάλα ποτάμια όπως ο Αώος, ο Σκούμπης και ο Σέμανης, ανάμεσα στους οποίους υπάρχει η Πεδιάδα της Μουζακιάς, η οποία αποτελεί το παραγωγικό κέντρο της Αλβανίας καθώς ήταν ιδιαίτερος εύφορη²⁰. Κατά την οθωμανική περίοδο, ήταν κυρίως ελώδης και μη καλλιεργούμενη και χρησιμοποιούνταν περισσότερο για την κτηνοτροφία κατά τους χειμερινούς μήνες, όπου οι Κουτσόβλαχοι έρχονταν από την περιοχή της Πρεμετής για να ξεχειμωνιάσουν.²¹ Μάλιστα, κατά την αναφορά του υποπρόξενου Αποστολόπουλου το 1910, το ποσοστό των μη καλλιεργούμενων εκτάσεων ξεπερνούσε το 90% ²². Η νότια περιοχή ήταν επίσης πιο ορεινή της βόρειας, με τις άκρες των Ακροκεραυνείων και της Τρεμπεσίνας (Trebeshinë) να παίρνουν τη θέση τους σε λοφώδεις εκτάσεις, οι οποίες «χαμηλώνουν» όπως πηγαίνουμε βορειότερα. Πιο συγκεκριμένα, η περιοχή του Βερατίου ήταν κυρίως ημιορεινή και πεδινή, χωρίς να λείπουν ψηλά όρη όπως ο Τόμορος, ενώ διατρέχουν την περιοχή δύο ποταμοί, ο Δεβόλης (Devoll) και ο Βερατινός (Osum) που ενώνονται και δημιουργούν τον Σέμανη ποταμό, ο οποίος χύνεται στην Αδριατική²³.

¹⁹ Για την ιστορία των διοικητικών διαιρέσεων της Αλβανίας: <http://shtetiweb.org/2017/04/18/historia-e-ndarjes-administrative-te-shtetit-shqiptar-1912-2015/> (Ημερομηνία θέασης 17/8/2018).

²⁰ Τα τοπωνύμια γράφονται στην πρώτη αναφορά τους και με τα αλβανικά τους τοπωνύμια, ενώ στις επόμενες στα ελληνικά

²¹ R. Elsie, λήμμα Myzeqeja, στο *Historical Dictionary of Albania*, Second Edition, Μέριλαντ 2010, σσ. 318-319

²² Αποστολόπουλος, Θεόδωρος Ν. *Έκθεσις περί γεωργίας, εμπορίας, βιομηχανίας και ναυτιλίας εν Αλβανία ιδία κατά το έτος 1910*. Αθήνα 1911, σελ. 18

²³ R. Elsie, λήμμα Berat, στο *Historical Dictionary of Albania*, Μέριλαντ 2010, σσ 46-47, λήμμα Osumi σελ. 344 και λήμμα Tomorr σελ. 446

Το οδικό δίκτυο ήταν κατώτερο του υποφερτού καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, κυρίως αποτελούμενο από μονοπάτια προσβάσιμα με μουλάρια. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα οι μετακινήσεις ήταν απίθανο να πραγματοποιηθούν και η επικοινωνία με τις πιο ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας γινόταν με δυσκολία και χρησιμοποιώντας δύσβατους ορεινούς άξονες, όπως για παράδειγμα τον δρόμο που οδηγούσε στην Κορυτσά και κατόπιν στο Μοναστήρι μέσω Κολώνιας (Kolonjë)²⁴. Εν αντιθέσει με τις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, σιδηροδρομική σύνδεση δεν πραγματοποιήθηκε και το Βιλαέτι των Ιωαννίνων παρουσίαζε εμφανή υστέρηση στους τομείς μεταφορών, εμπορίου και επικοινωνιών. Οι θάλασσες της Αδριατικής και του Ιονίου αποτελούσαν μια «έξοδο» για τα προϊόντα που παράγονταν στην περιοχή και εκεί βρίσκονταν τα λιμάνια της Αυλώνας και του Δυρραχίου²⁵. Πόλεις όπως η Αυλώνα και το Βεράτιο ήταν πολύ σημαντικά κέντρα της περιοχής και ως κέντρα παραγωγής αλλά και ως κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου, καθώς από τις πόλεις αυτές έχουμε μεταφορά προϊόντων προς την ενδοχώρα²⁶. Δεν υπήρχαν μεγάλα εμπορικά καταστήματα στο Βεράτιο, παρά μόνο μικρές βιοτεχνίες και καταστήματα, 600 στον αριθμό και τα κατείχαν μικροκαταστηματάρχες²⁷. Οι καταστηματάρχες προέρχονταν κυρίως από τους Ορθοδόξους, οι οποίοι όμως δεν είχαν αναπτύξει μεγάλες επιχειρήσεις²⁸. Το εξαγωγικό εμπόριο των προϊόντων της περιοχής ήταν πενιχρό, σε σχέση με την Πεδιάδα της Δρόπολης. Το κυριότερο λιμάνι της περιοχής ήταν αυτό της Αυλώνας, το οποίο αποτελούσε τη θαλάσσια έξοδο προϊόντων της περιοχής προς την Αδριατική όπως αναφέραμε. Η σημασία δε του λιμανιού ήταν σαφώς μικρότερη από αυτή του Δυρραχίου ή της Πρέβεζας. Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Αυλώνας ήταν πολύ χαμηλή σε σχέση με τη θέση της περιοχής (πρώτο λιμάνι της Αδριατικής, εύκολη επικοινωνία με την ενδοχώρα λόγω πεδινού εδάφους) και για αυτόν τον λόγο τα τελωνειακά έξοδα ήταν πενιχρά. Μάλιστα η μεταφορά των προϊόντων από το Δυρράχιο στο Βεράτιο ήταν πιο συμφέρουσα από αυτήν της Αυλώνας, λόγω του οδικού δικτύου²⁹

Η καλλιεργούμενη γη ήταν πολύ μικρότερη σε σχέση με την ακαλλιέργητη, ακόμα και σε πεδινές περιοχές όπως ήταν η Μουζακιά, στην οποία έλειπαν

²⁴ Μ. Κοκολάκης, σελ. 36

²⁵ Ο.π., σελ. 38

²⁶ Γκριγκόρι Λ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1994, σσ. 54-55

²⁷ Αποστολόπουλος, σελ. 21

²⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/6.2

²⁹ Αποστολόπουλος, σελ. 25

αποστραγγιστικά και άλλα τεχνικά έργα, καθιστώντας την περιοχή ελώδη και ανθυγιεινή, όχι μόνο για την παραγωγή αλλά και τη διαμονή των ανθρώπων. Τις εκτάσεις της Μουζακιάς αποτελούσαν κυρίως τα ιδιωτικά τσιφλίκια και αυτό συνήθως συμβάδιζε με μια λιγότερο παραγωγική αξιοποίηση των καλλιεργήσιμων εδαφών και τεχνολογικών εργαλείων³⁰. Οι χωρικοί ήταν κυρίως χριστιανοί ορθόδοξοι, ενώ οι μπέηδες ήταν μουσουλμάνοι. Από την παραγωγή των χωρικών το ένα τρίτο πήγαινε στο Κράτος, ενώ η υπερχρέωση των χωρικών στους μπέηδες οδηγούσε στην εξαθλίωση³¹. Η παραγωγή αραβοσίτου ήταν η κύρια παραγωγική δραστηριότητα και λιγότερο τα υπόλοιπα δημητριακά. Δεν υπήρχε κανενός είδους βιομηχανική δραστηριότητα, πλην κάποιας βιοτεχνικής παραγωγής κλιμιών (χαλιών) και βαμβακιού στο Βεράτιο³². Η κτηνοτροφία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα παρουσίαζε σημαντική άνοδο και έντονη εξειδίκευση, κυρίως από πληθυσμούς που είχαν φτάσει σε επίπεδο μεγάλης εξειδίκευσης όπως οι Αρβανιτόβλαχοι, οι Σαρακατσαναίοι και οι Κουτσόβλαχοι, οι οποίοι μετακινούσαν τα κοπάδια τους από τους ορεινούς και ημιορεινούς όγκους της Πρεμετής και του Βερατίου, στις περιοχές της Αυλώνας και του Φιερ³³.

Η πτώση της παραγωγικής δραστηριότητας καθώς και η υστέρηση της περιοχής σε σχέση με την υπόλοιπη Αυτοκρατορία, οδήγησε πολλούς κατοίκους της περιοχής στη μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας, αλλά και εκτός αυτής, μια δραστηριότητα η οποία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε αποκτήσει μονιμότερο χαρακτήρα. Η μετανάστευση ως εποχιακή δραστηριότητα στο παρελθόν, άλλαξε χαρακτήρα και οι απόδημοι έμεναν μόνιμα στις πόλεις, στέλλοντας ωστόσο χρήματα στις οικογένειές τους στην περιοχή και διατηρώντας επαφές με τις περιοχές προέλευσης³⁴. Ακόμα και όταν βρίσκονταν πολλά έτη σε αποδημία δημιουργούσαν συλλόγους και δημιουργούσαν σχολεία στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, φαινόμενο το οποίο ήταν ευεργετικό για την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ηπειρωτών. Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και οι μουσουλμάνοι συμμετέχουν στο κύκλωμα της μετανάστευσης, μεταναστεύοντας μάλιστα σε περιοχές όπως η Αίγυπτος, η Κωνσταντινούπολη και οι Ηνωμένες

³⁰ Μ. Κοκολάκης., σελ. 40

³¹ Θ. Αποστολόπουλος, *Εκθεσις*, Σελ. 19

³² Ο.π., σσ. 19-20

³³ Μ. Κοκολάκης, σελ. 43

³⁴ Ο.π., σσ. 44-46.

Πολιτείες και βρίσκονταν επίσης σε επαφή με τους χριστιανούς ορθοδόξους της χώρας καταγωγής τους.

Θρησκευτικό, γλωσσικό και εθνολογικό υπόβαθρο στο βιλαέτι Ιωαννίνων

Ως προς το εθνολογικό υπόβαθρο των πληθυσμών του βιλαετιού, υπήρξε και υπάρχει σαφής δυσκολία κατάταξης μιας πληθυσμιακής ομάδας σε μία από τις δύο κυρίαρχες ομαδοποιήσεις που υπάρχουν σήμερα, την ελληνική και την αλβανική, οι οποίες για την εξεταζόμενη περίοδο ήταν αρκετά δύσκολες, όποτε δεν υπήρχε καν Αλβανικό κράτος από τη μία, ενώ από την άλλη τα όρια του Ελληνικού Κράτους έφταναν μέχρι την Άρτα. Στην ερώτηση για την καταγωγή τους θα απαντούσαν πιθανώς «από τα Γιάννενα», «από το Βεράτιο», καθώς η ταύτισή τους ήταν σχετική με την ευρύτερη περιοχή καταγωγής τους³⁵. Ακόμα και αν υπήρχε μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή, όπως για παράδειγμα τα σύνορα που διαμορφώθηκαν, σε ποια εθνοτική ομάδα θα μπορούσαν να ενταχθούν οι Αρβανιτόβλαχοι, οι Σαρακατσαναίοι, οι Τουρκόγυφτοι, οι καθολικές και εβραϊκές οικογένειες στην Αυλώνα ή στα Γιάννενα, οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι, ακόμα και οι μουσουλμάνοι αλβανόφωνοι και ελληνόφωνοι ορθόδοξοι; Πλήθος συγγραφέων και πολιτικών ακόμα και σήμερα προσπαθώντας να εντάξουν τη μια εθνοπολιτισμική ομάδα στο Ελληνικό ή στο αλβανικό έθνος, χρησιμοποιούν υπεραπλουστευμένα μοντέλα. Ενδεικτικά παραδείγματα, αυτά των Κουτσόβλαχων οι οποίοι για το Αλβανικό κράτος θεωρήθηκαν ως επί των πλείστων μέρος της ελληνικής κοινότητας λόγω της γειννίας τους με ελληνόφωνα χωριά ή των Κουτσόβλαχων στην Ελλάδα, επειδή διέμεναν στο Ελληνικό έδαφος και των δίγλωσσων Αρβανιτόβλαχων ή Τουρκογύφτων στην αλβανική εθνότητα, λόγω της διαμονής τους σε περιοχές όπως το Φιερ και η Πρεμετή. Θα λέγαμε ότι το κριτήριο της διαμονής σήμερα στη μία ή στην άλλη κρατική οντότητα δεν ήταν ασφαλές, καθώς στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά ακόμα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για την πτώση της οθωμανικής κυριαρχίας, ή την επέκταση του Ελληνικού ή τη δημιουργία Αλβανικού Κράτους.

Το δεύτερο κριτήριο, αυτό της γλώσσας είναι αρκετά πιο ασφαλές και χρησιμοποιήθηκε στους εθνικισμούς της περιόδου που αναφερόμαστε. Εντοπίζουμε τρεις βασικές γλωσσικές ομάδες στην περιοχή, την ελληνόφωνη, την αλβανόφωνη και

³⁵ Nathalie Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, μετ. Ανδρέας Σιδέρης, επιμ. Λεωνίδας Εμπειρικός – Ανδρέας Σιδέρης, Ιωάννινα 2009, σελ. 41.

τη βλαχόφωνη ομάδα. Η βλαχόφωνη ομάδα ήταν η μικρότερη συγκριτικά με τις άλλες δύο, με ομάδες στην Δυτική Πίνδο, στην περιοχή της Μουζακιάς και του Βερατίου, όπου στη μεν Μουζακιά διέμεναν τον χειμώνα με κέντρο το Φιερ, ενώ το καλοκαίρι έμεναν στον Τόμορο, χωρίς όμως μόνιμη εγκατάσταση³⁶. Υπήρχαν και κάποιες μικρές ομάδες Αρβανιτόβλαχων, οι οποίες μεταφέρονταν από την Πρεμετή και την Κολώνια έως το Δέλβινο και τη Τσαμουριά (σημερινή Θεσπρωτία). Από την άλλη είχαμε και δίγλωσσους αλβανόφωνους και βλαχόφωνους στο Βεράτιο και στο Φιερ και φαινόμενα συνύπαρξης με ελληνόφωνους και αλβανόφωνους πληθυσμούς³⁷. Ως προς τη θρησκεία τους ήταν καθ' ολοκληρίαν χριστιανοί ορθόδοξοι. Προσέλκυσαν το ενδιαφέρον του Ελληνικού, του Αλβανικού, αλλά κυρίως του ρουμανικού εθνικισμού όπως θα δούμε στη συνέχεια³⁸. Η αλβανόφωνη ομάδα με τη σειρά της αποτελούσε οριακή πλειοψηφία στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, με τον κύριο όγκο των αλβανοφώνων να εντοπίζεται βορείως του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου, των σημερινών ελληνοαλβανικών συνόρων στην Πρεμετή και στην Κορυτσά³⁹. Η πληθυσμιακή πλειοψηφία δεν σήμαινε αυτομάτως και πολιτισμική υπεροχή ή χρήση της γλώσσα ως βασικό μέσο επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων εθνοτικών ομάδων. Μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχε ούτε ένα αλβανικό σχολείο στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, η αλβανική δεν είχε σημαντική χρήση στη δημόσια Διοίκηση, δεν χρησιμοποιούνταν στις θρησκευτικές λειτουργίες των ορθόδοξων και των μουσουλμάνων που αποτελούσαν και τη συντριπτική πλειοψηφία στο Βιλαέτι⁴⁰.

Τα όρια της ελληνοφωνίας ορίζονταν στα όρια της σημερινής ορισθείσας από την Αλβανία μειονοτικής ζώνης (περιοχές Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα), σε κάποια χωριά της Χειμάρρας (Himarë), σε δύο χωριά της Αυλώνας (Άρτα Αυλώνας – Nartë και Σβερνέτσι Zvërneç) και σε αστικά κέντρα της περιοχής⁴¹. Οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί ήταν λιγότεροι από τους αλβανόφωνους πληθυσμούς, εντούτοις η ισχύς της ελληνικής γλώσσας ήταν ασυγκρίτως υψηλότερη από την αλβανική ή τη κουτσοβλαχική. Ήταν η επίσημη και μόνη αποδεκτή γλώσσα της Ορθοδοξίας στην

³⁶ Μ. Κοκολάκης, σελ. 49.

³⁷ Ο.π., υποσημείωση 58, σελ. 52.

³⁸ Ο.π., σσ. 92-93

³⁹ Ο.π., σσ. 50-51

⁴⁰ G. Gawrych, *Η Ημισέληνος και ο Αετός, Οθωμανική Εξουσία, Ισλάμ και οι Αλβανοί, 1874-1913*, πρόλογος – μετάφραση – σχολιασμός Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σελ. 70

⁴¹ Μ. Κοκολάκης, σελ. 52

περιοχή, η επίσημη γλώσσα του ρουμ-μιλλετί, η γλώσσα που μάθαιναν όλοι οι χριστιανοί ορθόδοξοι στα σχολεία, η μόνη χρήσιμη γλώσσα για διοικητικούς σκοπούς πέρα της οθωμανικής⁴². Η ισχύς της ελληνικής γλώσσας δεν ήταν μια πραγματικότητα των τελών του 19^{ου} αιώνα: Ο ίδιος ο Αλί Πασάς μάλιστα, παρόλο που μεγάλωσε σε αλβανόγλωσσο περιβάλλον και είχε ανώτατο οθωμανικό διοικητικό αξίωμα, μιλούσε ελληνικά και τα χρησιμοποιούσε ως μία από τις επίσημες γλώσσες του πασαλικιού του⁴³. Να πούμε σε αυτό το σημείο πως η πλειοψηφία του αντρικού πληθυσμού είτε βλαχόφωνου, είτε αλβανόφωνου τη μιλούσε την ελληνική γλώσσα, εκτός από το σπίτι του και ήταν γλώσσα που συχνά απευθύνονταν στην κεντρική Διοίκηση. Το ποσοστό της διγλωσσίας ήταν συντριπτικό και αποτέλεσε σημαντικό πλεονέκτημα στην προσπάθεια του Ελληνικού εθνικισμού να κυριαρχήσει.

Το γλωσσικό κριτήριο και αυτό με τη σειρά του πέφτει θύμα των ομαδοποιήσεων σε Αλβανούς και Έλληνες και χρησιμοποιείται καταχρηστικά. Για παράδειγμα τα σημερινά εγχειρίδια αλβανικής ιστορίας εντάσσουν τους Σουλιώτες ή τους αλβανόφωνους πασάδες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα σε ήρωες της πρώιμης μορφής του αλβανισμού. Το γεγονός πως οι πασάδες των περιοχών αυτών ήταν αλβανικής καταγωγής ήταν ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για την αλβανική ιστοριογραφία, ένα στοιχείο που δείχνει στην αλβανική και αλβανόφιλη ιστοριογραφία, ότι η οθωμανική κατάκτηση δεν άλλαξε την προαιώνια κυριαρχία διοικητών αλβανικής καταγωγής στην περιοχή⁴⁴. Αυτό μπορούσε να ερμηνευτεί από τη μη αλβανική ιστοριογραφία ως μια προσπάθεια «επιβράβευσης» από την οθωμανική Διοίκηση για τον αθρόο εξισλαμισμό των Αλβανών και όχι σε έναν «πρωτοεθνικισμό» της περιοχής.

Το τρίτο κριτήριο, αυτό της θρησκείας δέχεται επίσης πολλές ερμηνείες και δεν ήταν απόλυτα ασφαλές, εάν χρησιμοποιηθεί με κριτήρια του 21^{ου} αιώνα, αλλά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα υπήρχε κάποια βάση. Έχουμε τέσσερις κυρίως κοινότητες: των Εβραίων Ρωμανιωτών στην πόλη των Ιωαννίνων, οι οποίοι βρίσκονταν εκεί από τη βυζαντινή εποχή μάλιστα, των Ρωμαιοκαθολικών, μικρής πληθυσμιακής ομάδας η οποία βρίσκεται στην περιοχή της Αυλώνας, των μουσουλμάνων σουνιτών και

⁴² Ο.π., σσ. 51-53.

⁴³ *Αρχείο Αλή Πασά, συλλογής Ι. Χώτζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*. Έκδοση, σχολιασμός, ευρετήρια Β. Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου, Π. Μιχαηλάρη. Τόμος Δ'. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 2007-2009, Τόμος Δ', σελ. 155.

⁴⁴ *Αρχείο Αλή Πασά*, σελ. 26.

Μπεκτασήδων, οι οποίοι βρίσκονταν στην περιοχή βορείως του Αργυρόκαστρου και ήταν κατά συντριπτική πλειοψηφία αλβανόφωνοι⁴⁵ και των Ορθόδοξων χριστιανών. Οι ορθόδοξοι χριστιανοί ορθόδοξοι αποτελούσαν οριακή πλειοψηφία στην περιοχή και ανήκαν στο Ρουμ μιλλετί, με επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ενώ οι μουσουλμάνοι είχαν ως επικεφαλής τον σειχουλισλάμη που έδρευε επίσης στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός ήταν ο μόνος αποδεκτός διαχωρισμός από την οθωμανική Διοίκηση, από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και ένας «βολικός» διαχωρισμός, όταν τα συμφέροντα του Ελληνικού Κράτους ήρθαν κοντά με αυτά του Πατριαρχείου. Η βάση των μιλλέτ βασίστηκε σε αυτό το θρησκευτικό κριτήριο και με εξαιρέσεις το Βουλγαρικό Μιλλέτ (που δεν σχετίζεται γεωγραφικά με την Ήπειρο) και το Βλάχικο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν εμπεριείχε ως βασικό κριτήριο τη γλώσσα, αλλά τη θρησκευτική υπαγωγή⁴⁶. Η προαιώνια αυτή διάκριση ήταν ισχυρή στους πληθυσμούς της περιοχής και αποτελούσε την κεντρική ιδέα, πάνω στην οποία βασίστηκε το οθωμανικό οικοδόμημα. Ο Ορθόδοξος είχε ως «γλώσσα» την ελληνική, σε αυτήν τη γλώσσα συμμετείχε στις θρησκευτικές δραστηριότητες, αυτήν μάθαινε στο σχολείο και στην αγορά, σε αυτήν τη γλώσσα επικοινωνούσε με τις Αρχές, ιδιαίτερα για την αναφερόμενη περίοδο⁴⁷. Τα ελληνικά χρησιμοποιούνταν ως γλώσσα υψηλής κουλτούρας. Η μητρική γλώσσα αλβανική ή κουτσοβλαχική δεν είχε καμία επίσημη χρήση και χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή ζωή και στο σπίτι.

Από την άλλη οι μουσουλμάνοι αλβανόφωνοι δεν χρησιμοποιούσαν την οθωμανική γλώσσα και γνώριζαν όσα αραβικά ήταν απαραίτητα για την τέλεση βασικών θρησκευτικών καθηκόντων. Διακρίνουμε δύο κύριες ομάδες, τους Σουνίτες και τους Μπεκτασήδες, με τους δεύτερους να έχουν δημιουργήσει ισχυρά τοπικά δίκτυα⁴⁸. Ως γνωστόν, έχουμε ελάχιστους τουρκικούς εποικισμούς στην περιοχή και οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εκεί, έχουν δημιουργηθεί από αθρόους εξισλαμισμούς από τον 17^ο αιώνα και εξής των αλβανόφωνων πληθυσμών. Αυτό το γεγονός δημιούργησε μια διακριτή διαφορά γνωστή στο οθωμανικό πλαίσιο: οι μουσουλμάνοι αξιωματούχοι και τσιφλικάδες ήταν σε καλύτερη θέση από τους μη μουσουλμάνους, καθώς ήταν ενταγμένοι στον οθωμανικό μηχανισμό⁴⁹. Ο βαθμός στον οποίο οι μουσουλμάνοι

⁴⁵ Μ. Κοκολάκης, σελ. 52

⁴⁶ Ν. Clayer, σελ.60

⁴⁷ Μ. Κοκολάκης, σελ. 57

⁴⁸ Ν. Clayer, σελ.55

⁴⁹ Μ. Κοκολάκης, σσ. 56-57

τηρούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα διέφερε από περιοχή σε περιοχή⁵⁰ Εδώ βέβαια βλέπουμε μια κυρίως αλβανική ιδιαιτερότητα, η ύπαρξη μη μουσουλμάνων, οι οποίοι ήταν κάτοχοι γης ως σπαχήδες και ύστερα ως τσιφλικάδες. Οι εξισλαμισμοί επηρέασαν τα πράγματα στις περιοχές αυτές καθώς συνδυάστηκαν και με τα κοινωνικά συστήματα των Αλβανών. Οι μεταξύ τους ανταγωνισμοί τους οδήγησαν σε εκούσιους εξισλαμισμούς προκειμένου να αποκτήσουν καλύτερη θέση. Για τους αιώνες πριν τις αρχές του 20^{ου} ο μόνος τρόπος να αποκτηθεί κάποια περιουσία έξω από τον τόπο διαμονής τους, ήταν με τη συμμετοχή τους στο στράτευμα ή στη Διοίκηση.⁵¹

Η θρησκεία λοιπόν αποτελούσε τη βάση των διαιρέσεων και στην Ήπειρο και η γλώσσα αποτελούσε ένα δευτερεύον κριτήριο για την οθωμανική Διοίκηση. Η διαίρεση αυτή ερμηνευόταν από τον Ελληνικό εθνικισμό ως μια διαίρεση που θεωρούσε όλους όσους πίστευαν στην Ορθοδοξία και δέχονταν για πνευματικό τους ηγέτη τον Πατριάρχη ως Έλληνες. Η αλβανοφωνία ή η βλαχοφωνία δεν επηρέαζε την υπαγωγή τους στην ελληνική εθνική ιδεολογία, κάτι στο οποίο αντέβαιναν οι άλλοι δύο εθνικισμοί. Ο Ελληνικός εθνικισμός είχε ανταπόκριση στα αστικά στρώματα των πόλεων, με τον προσεταιρισμό προσωπικοτήτων οι οποίοι εν πολλοίς προέρχονταν από αλλόγλωσσα γλωσσικά περιβάλλοντα, όπως ο Ζάππας, ο Ζωγράφος και ο Αβέρωφ⁵². Προσεταιρίστηκε πληθυσμούς όπως οι Χειμαριώτες οι οποίοι θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να προσφέρουν στρατιωτική βοήθεια. Μετά το 1878-1881 παρατηρείται μια αισθητή άνοδος της παρουσίας του ελληνικού κράτους στην Ήπειρο, με τη δημιουργία προξενείων, σχολείων, με τον προσεταιρισμό των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και με πολιτικές παρεμβάσεις στα εσωτερικά ζητήματα της περιοχής⁵³. Οι παρεμβάσεις και το ενδιαφέρον του Ελληνικού Κράτους για τους Ορθοδόξους της –μετά το 1913- νότιας περιοχής της Αλβανίας παρέμεινε, σφυρηλατώντας μια νέα ταυτότητα, αυτή του Βορειοηπειρώτη, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα και τη θρησκεία ως βασικά εργαλεία για τον εθνικισμό, καθώς δημιουργεί συνθήκες κοινής καταγωγής και παραδόσεων⁵⁴. Με αυτόν τον τρόπο προσπάθησε το Ελληνικό Κράτος να «εγκλωβίσει» τους ελληνόφωνους από τη μία και τους αλβανόφωνους-βλαχοφώνους από την άλλη, με

⁵⁰ N. Clayer, σσ. 54-55

⁵¹ Ο.π., σελ. 118

⁵² Μ. Κοκολάκης, σελ. 83.

⁵³ Ο.π., σσ. 83-84

⁵⁴ Λέκκας Π., σελ. 163

βασικό όχημα τη θρησκεία στη δεύτερη ομάδα, διαχωρίζοντάς την από το αλβανικό έθνος⁵⁵.

Για τον αλβανικό εθνικισμό η γλώσσα καθίσταται το βασικό κριτήριο συνένωσης των διαφορετικών θρησκειών και φιλοσοφιών όπως επίσης και η προαιώνια διαμονή τους σε χώρους που ιστορικά οι εθνικιστές ερμηνεύουν ως «Αλβανικούς», συνδέοντας με την ιλλυρική και την πελασγική θεωρία. Οι θρησκευτικοί διαχωρισμοί δεν ήταν οι μόνοι που δημιουργούσαν πρόβλημα συνένωσης, αλλά και οι φυλετικοί και κοινωνικοί διαχωρισμοί. Οι Λιάπηδες του Δουκατίου (Dukat) δεν είχαν τις ίδιες πολιτικές επιδιώξεις με τους Τόσκηδες του Αργυροκάστρου και η οικογένεια των Ντιονί του Βερατίου, με τους Νιορα της Αυλώνας, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει χάσμα καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα⁵⁶. Οι οθωμανικές αρχές ενάλλασαν την εξουσία μεταξύ των οικογενειών αυτών και το κέντρο βάρους άλλαζε κατά καιρούς μεταξύ Αυλώνας και Βερατίου. Η κατάσταση για τον αλβανικό εθνικισμό άρχιζε να αλλάζει μετά το 1878 με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια «άμυνα» ενάντια στα πλάνα διαμοιρασμού των «αλβανικών» βιλαετιών (Μοναστηρίου, Σκόδρας, Κοσόβου και Ιωαννίνων) σε μη οθωμανικές Δυνάμεις⁵⁷. Μόλις μετά το κίνημα των Νεότουρκων, οι Αλβανοί κάθε θρησκεύματος συνηγόρησαν με κάθε σαφήνεια στη δημιουργία Αλβανικού Κράτους, γεγονός που θα πραγματοποιηθεί στα τέλη του 1912⁵⁸.

Για τους Κουτσόβλαχους, η διακριτή γλώσσα και η συγγένεια της με τη ρουμανική, έδωσε τη δυνατότητα στους Ρουμάνους να εκφράζουν αιτήματα και να δημιουργούν πίεση προς τους Οθωμανούς και το Πατριαρχείο⁵⁹. Η ρουμανική εθνικιστική δράση επεκτάθηκε από την περιοχή της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου, όπου η επιρροή της ήταν ελάχιστη, στο Σαντζάκι του Βερατίου, με τη δημιουργία σχολικών μονάδων και συλλόγων⁶⁰. Μετά το 1905 είχαν τη δυνατότητα διοικητικής οργάνωσης με τρόπο που να «απειλεί» με διάσπαση το ρωμαίικο μιλλέτ, με πενιχρά όμως αποτελέσματα στην Ήπειρο.

⁵⁵ Ο.π., Σελ. 183

⁵⁶ Μ. Κοκολάκης, σελ. 88

⁵⁷ G. Gawrych, σσ. 115-116

⁵⁸ Μ. Κοκολάκης, σσ. 91-92.

⁵⁹ Ο.π., σελ. 92

⁶⁰ Μ. Κοκολάκης, σελ. 93

Διοικητικές και εκκλησιαστικές διαιρέσεις κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο

Η περιοχή της ιστορικής Ηπείρου, πλην κάποιων εξαιρέσεων σε παραλιακά μέρη όπως η Χειμάρρα και το Βουθρωτό (Butrint), είχε περάσει στην οθωμανική κυριαρχία μέχρι το 1430 και είχε χωριστεί σε περίπου 300 τιμάρια με μουσουλμάνους τουρκόφωνους και αλβανόφωνους, αλλά και χριστιανούς ορθόδοξους πρώην ηγεμόνες και προύχοντες της περιοχής⁶¹. Η πρώτη διοικητική διαίρεση ήταν αυτή του Σαντζακιού της Αρβανιτιάς, που έπειτα μετονομάστηκε σε Σαντζάκι της Αυλώνας⁶². Κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, με την ενσωμάτωση των χωριών της Χειμάρρας στο οθωμανικό Κράτος, δημιουργήθηκε και το Σαντζάκι του Δελβίνου⁶³ και ήταν η τελευταία διοικητική μεταρρύθμιση στην περιοχή μέχρι την περίοδο του Τανζιμάτ. Έτσι υπήρξαν τρία κυρίως Σαντζάκια στην ευρύτερη περιοχή, των Ιωαννίνων, της Αυλώνας και του Δελβίνου στα οποία, εν αντιθέσει με τα άλλα Σαντζάκια της Αυτοκρατορίας ακολουθούσαν τον κληρονομικό τρόπο διαδοχής⁶⁴. Ο Αλή Πασάς τα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} είχε δημιουργήσει πασαλίκι, περιοχή προσωπικής κυριαρχίας, εξαφανίζοντας τις μικρότερες διοικητικές περιφέρειες⁶⁵. Το κέντρο της ισχύος στην περιοχή, άλλαζε ανάλογα με το ποια οικογένεια είχε συγκεντρώσει περισσότερη ισχύ και την εύνοια των Οθωμανών.

Ο όρος Βιλαέτι, αν και χρησιμοποιήθηκε και στους προηγούμενους αιώνες, με διαφορετική όμως σημασία, η χρήση του στο νόμο περί Βιλαετιών το 1864 σήμαινε στα ελληνικά τη νομαρχία, μια διοικητική περιφέρεια η οποία θα προσαρμοζόταν στις νέες προκλήσεις της εποχής, όπου η κεντρική εξουσία θα συλλειτουργούσε με τις τοπικές ελίτ⁶⁶. Σε αυτό το νέο μοντέλο κάθε Βιλαέτι θα διαιρούνταν σε σαντζάκια ή λιβάδες, τα σαντζάκια σε καζάδες και οι καζάδες σε ναχιγιέδες. Αν και παρατηρείται μερική σύγχυση στην τελευταία διοικητική μονάδα, οι τρεις διαιρέσεις είχαν απόλυτη σαφήνεια και ο βαλής είχε τον έλεγχο της Διοίκησης και ο μουτεσσαρίφης και ο

⁶¹ Giakoumis K. (2010), “The Orthodox Church in Albania During the Ottoman Rule (15th-19th century)”, in Rathberger A. [ed.] (2010), *Religion und Kultur im albanisch-sprachigen Südosteuropa*, preface by O. Schmitt, Φρανκφούρτη, σελ. 75

⁶² Μ. Κοκολάκης, σελ. 118

⁶³ Ο.π., σελ. 119

⁶⁴ Ο.π., σελ. 142

⁶⁵ Ο.π., σελ. 107

⁶⁶ Davison, R., *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Πρίνστον 1963, σελ. 142.

καϊμακάμης είχαν τον έλεγχο του Σαντζακιού και του Καζά αντίστοιχα, με τους μουχτάρηδες ή δημογέροντες να αντιπροσωπεύουν τις τοπικές διοικήσεις⁶⁷. Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων αποτελούνταν από τα εξής Σαντζάκια: Αργυροκάστρου (οθ. Ergiri), Ιωαννίνων (οθ. Yanya), Βερατίου (οθ. Berat), Πρεβέζης (οθ. Preveze), ενώ εμφανίστηκαν μικρής διάρκειας Σαντζάκια όπως του Λεσκοβικίου και του Ρεσαδιέ⁶⁸.

Το Σαντζάκι του Βερατίου αποτελούνταν από 4 Καζάδες: Αυλώνας, Βερατίου, Σκραπαρίου και Λούσνιας⁶⁹. Υπάρχει ασάφεια για το πότε και εάν η Τομορίτσα (Tomoricë) αποτέλεσε ιδιαίτερο καζά ή απλό ναχιγιέ, γνωρίζουμε όμως ότι εντάχθηκε στον Καζά του Σκραπαρίου περίπου το 1893⁷⁰. Η Αυλώνα αποτέλεσε το κέντρο του ομώνυμου Σαντζακιού κατά την προ Τανζιμάτ περίοδο, αλλά κατά τον 19^ο αιώνα και πριν το 1867 παρατηρήθηκαν συνεχείς εναλλαγές της έδρας του Σαντζακιού με το Βεράτιο όπως αναφερθήκαμε. Από το 1867 η Αυλώνα καθίσταται απλός Καζάς του Σαντζακιού του Βερατίου, ενδεικτικό της φθίνουσας οικονομικής και πολιτικής σημασίας του λιμανιού της⁷¹. Ο Αώος ποταμός αποτελούσε το σύνορο του Καζά με τον Καζά του Βερατίου, η Γκρίμπα (Grimbë) με του Τεπελενίου, ενώ τα όρια με τη Χειμάρρα ήταν περίπου στο Μπόρσι (Borsh)⁷². Ο Καζάς της Λούσνιας πιθανότατα αποσπάστηκε από τον Καζά του Βερατίου το 1894, αποτελώντας και το βορειότερο μέρος του πασαλικιού/βιλαετιού των Ιωαννίνων⁷³. Στον Καζά της Λούσνιας ανήκε και η μικρή, αλλά ταχέως αναπτυσσόμενη κωμόπολη του Φιερ, όπου θα αναφερθούμε σχετικά στη συνέχεια. Ο Καζάς του Σκραπαρίου, βρισκόταν στα νοτιοανατολικά του Βερατίου και συνόρευε με την Κορυτσά στα ανατολικά και με την Πρεμετή στα νότια⁷⁴. Κυρίως ορεινή περιοχή, μικρής έκτασης, αναφέρεται ελάχιστα στους καταλόγους και στις πηγές. Έδρα του Καζά αποτέλεσε η Τσοροβόντα (Çoronodë), διοικητικό κέντρο και πρωτεύουσα του αντίστοιχου νομού σήμερα. Τέλος ο Καζάς του Βερατίου, αποτελούσε τον μεγαλύτερο σε έκταση Καζά του ομώνυμου Σαντζακιού και έδρα του. Στις οθωμανικές πηγές αναφέρεται ως Μπελιγράτ ή Αρναούτ Μπελιγράτ, και αποτελούσε βυζαντινή μικρή πόλη πιθανώς την Πουλχεριούπολη⁷⁵. Περιλάμβανε

⁶⁷ Ο.π., σελ. 147.

⁶⁸ Μ. Κοκολάκης, σελ. 156 και G.W. Gawrych, σελ. 27

⁶⁹ Ο.π., σελ. 154

⁷⁰ Ο.π., σελ. 216

⁷¹ Ο.π., σελ. 211

⁷² Μ. Κοκολάκης, σελ. 202

⁷³ Ο.π., σελ. 215

⁷⁴ Ο.π., σελ. 217

⁷⁵ Ο.π., σελ. 212

τις περιοχές της Μαλλακάστρας, της Μουζακιάς και της Λούσνιας (μέχρι το 1894). Νότια σύνορα του Καζά αποτελούσαν το Σκραπάρι και η Αυλώνα, δυτικά η Αδριατική, ενώ ταυτιζόταν με τα όρια του πασαλικιού στον ποταμό Σκούμπη.

Ως προς την εκκλησιαστική διαίρεση του βιλαετιού, παρατηρούμε μια καλύτερη καταγραφή των αλλαγών στα όρια δικαιοδοσίας της κάθε Μητρόπολης ή επισκοπής, λόγω της αναπτυγμένης γραφειοκρατίας από την πλευρά του Πατριαρχείου και της έντονα ιεραρχικής δομής που εντοπίζουμε στην Ορθοδοξία⁷⁶. Οι αλλαγές αφορούσαν κυρίως το καθεστώς και όχι τα όρια δικαιοδοσίας, καθώς η ένταξη των νοτιότερων περιοχών στο Ελληνικό Κράτος, οι διοικητικές αλλαγές της περιόδου του Τανζιμάτ και οι μετακινήσεις των ποιμνίων, αλλάζαν την κατάσταση στην περιοχή. Ο αριθμός των εκκλησιαστικών διοικήσεων και τα όρια ήταν διαφορετικά από αυτά των Καζάδων, κυρίως σε περιοχές της σημερινής Αλβανίας και ακόμη πιο συγκεκριμένα στο βόρειο μέρος, όπου σε περιοχές όπως το Σκραπάρι, το βόρειο μέρος της Πρεμετής και η Μουζακιά είχαν πλήρως εξισλαμισμένο πληθυσμό και η δικαιοδοσία της Εκκλησίας ήταν λιγότερο από τυπική⁷⁷. Επιπροσθέτως η εκκλησιαστική Διοίκηση αδυνατούσε να ακολουθήσει τις αλλαγές στην Οθωμανική Διοίκηση και βλέπουμε περιπτώσεις όπως η Πρεμετή, η οποία αποτελεί ένα τρανό παράδειγμα προβληματικής εκκλησιαστικής Διοίκησης: η περιοχή της Δαγκλής (Dangëllia) ανήκε στην Μητρόπολη Καστοριάς και ένα άλλο μέρος στη Μητρόπολη Κορυτσάς και ένα μικρό ακόμα μέρος στην επαρχία Πωγωνιανής, οι περιοχές οι οποίες ανήκαν σε διαφορετικά Βιλαέτια⁷⁸.

Η Μητρόπολη Βελεγράδων κάλυπτε σχεδόν όλη την περιοχή του Σαντζακιού του Βερατίου, πλην του χωριού Οδρίτσανη (Odrisjan), το οποίο ανήκε στην αρχιερατική επιτροπεία Πρεμετής⁷⁹. Αν και γεωγραφικά κάλυπτε ένα ολόκληρο Σαντζάκι, εντούτοις η συντριπτική πλειοψηφία του Σαντζακιού ακολουθούσαν το μουσουλμανικό θρήσκευμα και τα ορθόδοξα χριστιανικά χωριά είχαν μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Πολλές φορές μια ενορία αποτελούνταν από πέντε έως δέκα χωριά. Η Μητρόπολη αποτελείτο ιστορικά από τις εξής επισκοπές: Πουλχεριοπόλεως, Σπαθίας και Μουζακιάς, Γραδίτζας, Απολλωνίας, Αυλώνας και Κανίνης⁸⁰. Όλες αυτές

⁷⁶ Ο.π., σελ. 222

⁷⁷ Ο.π., σελ. 223

⁷⁸ Μ. Κοκολάκης, σελ. 222 και σσ. 230-231

⁷⁹ Ο.π., σελ. 233

⁸⁰ Αλεξούδης, Α., *Σύντομος ιστορική περιγραφή της ιεράς μητροπόλεως Βελεγράδων και της υπό την πνευματικήν αυτής δικαιοδοσίαν υπαγόμενης χώρας*, Κέρκυρα 1868, σελ. 25

οι ιστορικές επισκοπές συνενώθηκαν – ελλείπει ποιμνίου – σε μια Μητρόπολη υπό τον τίτλο «Βελεγράδων, Κανίνης και Σπαθίας»⁸¹. Το 1899 ολόκληρη περιοχή της Σπαθίας (Shpat) και οι περιοχές άνω του Σκούμπη εντάχθηκαν στη Μητρόπολη Δυρραχίου, έτσι τα σύνορα Σαντζακίου και Μητρόπολης ταυτίστηκαν⁸².

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΒΕΡΑΤΙΟΥ

Τοπικά δίκτυα εξουσίας: Συνέχειες και ασυνέχειες. Κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές

Η ευρύτερη περιοχή που μας ενδιαφέρει, δεν αποτέλεσε εξαίρεση στην εγκατάσταση του τιμαριωτικού συστήματος από τους Οθωμανούς, με μόνη διαφοροποίηση την ύπαρξη χριστιανών τιμαριωτών, όπως είδαμε και παραπάνω. Οι χριστιανοί ορθόδοξοι σπαχήδες ήταν κυρίως μικροί ηγεμόνες της προηγούμενης περιόδου και ο Κλήρος, οι οποίοι δέχτηκαν πίεση από τους Οθωμανούς προκειμένου να εξισλαμιστούν και να κρατήσουν τα προνόμια τους⁸³. Οι κάτοικοι της περιοχής είχαν να αντιμετωπίσουν και την παρακμή του τιμαριωτικού συστήματος και τη συγκέντρωση εξουσίας και προσόδων σε πολύ ισχυρούς μπέηδες, όπως ο Αλή Πασάς. Τον 19^ο αιώνα, το σύστημα είχε φτάσει σε πλήρη παρακμή και η τσιφλικοποίηση ήταν μια πραγματικότητα που βίωναν έντονα στην περιοχή της Μουζακιάς και του Βερατίου, με πολύ μεγάλο ποσοστό ιδιωτικών τσιφλικιών. Η σχέση τσιφλικά – ακτήμονα αποτελούσε συνήθως μια σχέση υποταγής και οικονομικής αφαιμάξης του χωρικού. Ο τσιφλικάς όμως δεν ήταν η κορυφή του δικτύου και αποτελούσε απλώς έναν κρίκο της αλυσίδας. Οι ανταγωνισμοί εκείνη της περίοδο ήταν μεγάλοι και οι μπέηδες, αγάδες και λοιποί άρχοντες έπρεπε να δημιουργήσουν δίκτυα εξουσίας για να αντιμετωπίσουν πιθανές προκλήσεις.

Στην σημερινή Κεντρική και Νότια Αλβανία έχουμε το φαινόμενο οι μπέηδες να συνδέονταν με ισχυρούς δεσμούς ενδογαμίας, προκειμένου να διατηρηθεί η περιουσία και η ισχύς στην οικογένεια, κύριο παράδειγμα αυτής της περίπτωσης ήταν

⁸¹ Ο.π., σελ. 48

⁸² Κοκολάκης, σελ. 234

⁸³ Giakoumis K., σελ. 76

της οικογένειας των Vloza⁸⁴. Τον 19^ο αιώνα οι επιγαμίες επεκτάθηκαν και σε μεγάλες οικογένειες της Κεντρικής και Νότιας Αλβανίας με ίδιο κοινωνικό επίπεδο κατά τα οθωμανικά πρότυπα⁸⁵. Οι οικογενειακές σχέσεις δημιούργησαν ένα πρώτης τάξεως δίκτυο, το οποίο εκτεινόταν στην περίπτωση των Vloza σε όλο το Βιλαέτι των Ιωαννίνων, αλλά και στην Κεντρική Αλβανία. Οι μεγάλες αυτές οικογένειες στα αλβανικά ονομάζονταν oxhak (τζάκια) ή der'e madhe (μεγάλες πόρτες), λόγω των μεγάλων πορτών που είχαν στα κονάκια τους⁸⁶. Τα κονάκια τους ήταν συνήθως σε σχήμα πύργου με περισσή άνεση και ασφάλεια. Σε αυτά οι μπέηδες στέγαζαν όλη την οικογένεια και τους υπηρέτες τους, τα όπλα και τα ζωντανά τους. Ένα χαρακτηριστικό των μεγάλων μπέηδων του 19^{ου} αιώνα ήταν η μετακίνησή τους από τα χωριά στις μεγάλες πόλεις, όπως επίσης και η αλλαγή των οικονομικών δραστηριοτήτων τους, οι οποίες ήταν προσανατολισμένες στο εμπόριο και στη Διοίκηση⁸⁷. Ο τρόπος ζωής τους δεν διέφερε ιδιαίτερα από αυτόν των άλλων μπέηδων στην Αυτοκρατορία, καθώς και η εκπαίδευσή τους σε σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα μουσουλμανικά ή ορθόδοξα χριστιανικά.

Οι μπέηδες είχαν μεγάλο αριθμό υπηρέτων, καθώς και μεγάλο αριθμό προστατευόμενων τους οι λεγόμενοι ντουατζήδες, των οποίων τις οικογένειες συντηρούσαν οι μπέηδες με έξοδά τους⁸⁸. Επίσης υπήρχαν και υποστηρικτές του ενός τζακιού ή του άλλου και θα προσέφευγαν για υποστήριξη -ακόμα και ένοπλη- όποτε ο μπέης το επιθυμούσε. Μετά τους μπέηδες υπήρχαν οι αγάδες, κατώτερης τάξης ευγενείς, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να απολαμβάνουν ανάλογες ανέσεις στα πλαίσια των δυνατοτήτων τους με τους μπέηδες και να δημιουργούν μικρότερης εμβέλειας και ισχύος τοπικά δίκτυα. Αυτά ίσχυαν στους μουσουλμάνους, καθώς από την πλευρά των χριστιανών ορθοδόξων, μόνο ο Κλήρος μπορούσε να απολαύσει παρόμοιες ανέσεις με τους μπέηδες και αγάδες. Αυτή η κατάσταση σταδιακά άλλαζε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ύστερα, όταν δημιουργήθηκε ένα είδος «μεσαίας τάξης», ανάμεσα στους αξιωματούχους και στους ντουατζήδες και λοιπούς φτωχούς,

⁸⁴ N. Clayer, σελ.45

⁸⁵ Ο.π., σελ. 46

⁸⁶ N. Clayer, σελ. 46

⁸⁷ Ο.π., σελ. 47

⁸⁸ Ο.π., σελ. 49

αποτελούμενη από διοικητικούς υπαλλήλους, μορφωμένους νέους, εμπόρους και μετανάστες⁸⁹.

Ένα άλλο δίκτυο το οποίο δημιουργήθηκε κυρίως στην περιοχή του Βερατίου, του Σκραπαρίου και της Πρεμετής και ήταν αυτό των μουσουλμανικών αδελφοτήτων, στις οποίες υπάρχει ένας πνευματικός καθοδηγητής, τον οποίο ακολουθούσαν πιστά, δημιουργώντας ένα θρησκευτικό τάγμα (ταρικάτ)⁹⁰. Όλες οι τελετουργίες λάμβαναν χώρα στους τεκέδες και ο πνευματικός καθοδηγητής ο σεΐχης, μπορούσε να δημιουργήσει μεγάλο δίκτυο επιρροής, ανάλογα με τα προσωπικά του χαρίσματα. Αυτή η μορφή του «ισλάμ του τεκέ» (όρος που χρησιμοποιήθηκε από την Nathalie Clayer) δημιουργούσε αλληπάλλληλα δίκτυα αλληλεγγύης, τα οποία διαπερνούσαν κοινωνικές διαφοροποιήσεις⁹¹. Το πιο ισχυρό δίκτυο μουσουλμανικών αδελφοτήτων την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε ήταν το δίκτυο των Μπεκτασήδων, ένα αρκετά ετερόδοξο δόγμα σε κάποιες περιπτώσεις και με πολλούς οπαδούς στη νότια αλβανόφωνη ζώνη (Βεράτιο, Αργυρόκαστρο, Πρεμετή)⁹². Το συγκεκριμένο δόγμα είχε πολλά στοιχεία κοινά με άλλες ισλαμικές μυστικιστικές δοξασίες, αλλά και τους ορθόδοξες χριστιανικές⁹³. Αρκετά δημοφιλές δόγμα ανάμεσα στους Τόσκηδες, το τάγμα αυτό δέχτηκε ένα ισχυρό χτύπημα το 1826 με την κατάργηση του σώματος των Γενιτσάρων και πέρασε στην παρανομία⁹⁴. Αυτό δεν τους εμπόδισε στο να εξαπλωθούν σε πλατιά αλβανόφωνα στρώματα και να προωθήσουν την αλβανική γλώσσα για τα κηρύγματά τους. Αρχηγός του κάθε τάγματος ήταν ο δερβίσης μπαμπάς ή ντεντέ και διατηρούσε αγαμία, όπως γινόταν και στον ορθόδοξο χριστιανικό Κλήρο⁹⁵.

Η ανάγκη για την αύξηση της επιρροής, εντοπίζεται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα στα οποία υπάρχει κατά την Nathalie Clayer το τρίπτυχο γένος-φιλία-φατρία⁹⁶. Η φιλία (miqësia) αποτελούσε θεμελιώδη κοινωνική σχέση μεταξύ δύο ανθρώπων ή δύο οικογενειών. Η φιλία αυτή σήμαινε αλληλοβοήθεια και υποστήριξη, σε στιγμές δύσκολες, στη φιλοξενία, σε πάσης φύσεως διευθετήσεις. Η φιλία αυτή

⁸⁹ Ο.π., σελ. 50

⁹⁰ N. Clayer, σελ. 55

⁹¹ N. Clayer, σελ. 56

⁹² Ευστρ. Ζεγκκίνης –Fr. W. Hasluck – N. Clayer, *Μπεκτασήδες Δερβίσηδες και Εθνικό Κίνημα στην Αλβανία*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2005, σελ. 100

⁹³ Ο.π., σελ. 18

⁹⁴ N. Clayer, σσ. 57-58

⁹⁵ Ο.π., σελ. 59

⁹⁶ Ο.π., σελ. 67

μπορούσε να ενισχυθεί με το συμπεθεριό ή την αδελφοποίηση, όπου δημιουργείται αυτόματα ένα πρώτης τάξεως δίκτυο. Η φατρία ή το κόμμα (στα αλβανικά taraf, οθωμανικής προέλευσης λέξη) ήταν το δίκτυο των υποστηρικτών ή ακόμα και οπαδών που μπορούσε να συγκεντρώσει ένας δημογέροντας, ένας μπαμπάς ή ένας μπέης. Ήταν πιθανό ένα χωριό, μια πόλη ή μια ολόκληρη περιφέρεια να συσπειρωθεί γύρω από έναν, δύο ή και περισσότερους ανταγωνιστές⁹⁷. Ενδεικτική για την περίπτωση μας ήταν η συσπείρωση των κατοίκων μεταξύ των Vloza και των Vgioni στις οποίες οικογένειες έχω αναφερθεί ήδη πολλάκις προηγουμένως.

Οι Ορθόδοξες κοινότητες του Σαντζακιού Βερατίου και οι μεταξύ τους τριβές

Οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν από την περίοδο του Τανζιμάτ και ύστερα οδήγησαν σε αλλαγές ως προς τη σχέση κεντρικής Διοίκησης και τοπικών παραγόντων, δίνοντας στους τοπικούς παράγοντες την ευκαιρία συμμετοχής στην κεντρική Διοίκηση και επιρροής. Ενισχυμένος ήταν ο ρόλος των μουχτάρηδων ή δημογερόντων οι οποίοι αντιπροσώπευαν την κοινότητα στις δοσοληψίες τους με τις κεντρικές αρχές. Στις περιοχές με έντονο το ορθόδοξο χριστιανικό στοιχείο, οι μουχτάρηδες συνήθως ήταν άτομα της ανώτερης εμπορικής τάξης (για παράδειγμα στην Αυλώνα), εκκλησιαστικοί παράγοντες (αρχιερατικοί επίτροποι, ιερείς, εφημέριοι) στα χωριά⁹⁸. Το Ελληνικό Κράτος, καθώς και οι φορείς των άλλων προπαγάνδων προσπάθησαν να προσεταιριστούν τους μουχτάρηδες των ορθόδοξων κοινοτήτων προσφέροντας χρήματα και λοιπή στήριξη⁹⁹. Ως προς τον ορισμό των δημογερόντων του Βερατίου εντοπίζουμε μια επιστολή ως προς το Υπουργείο Εξωτερικών για τις αρχαιρεσίες της τοπικής κοινότητας. Η Δημογεροντία Βερατίου αποτελείται από έξι μέλη, τα οποία εκλέγονται με τετραετή ισχύ από σαράντα εκλογείς της Γενικής Συνέλευσης, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν επιλεγεί από τις ψήφους των Ορθοδόξων της Επαρχίας. Ο Μητροπολίτης είναι ο Πρόεδρος της δημογεροντίας και ορίζει την Εφορεία της Κεντρικής Σχολής, καταρτίζει τον προϋπολογισμό, είναι υπεύθυνος για να βρεθούν πόροι και επιβλέπει την πορεία και την διαχείριση των Εφοριών, των Εκκλησιών.

⁹⁷ Ο.π., σσ. 67-68

⁹⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

⁹⁹ Χαρακτηριστική περίπτωση χορήγησης υποτροφίας στον γιο του δημογέροντα Κόνα, ο οποίος φοιτά στην Ιατρική Σχολή Αθηνών ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/3.3. Οικονομική στήριξη στους δημογέροντες εμφανίζεται στις περισσότερες από τις καταστάσεις πληρωμών ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3

Επίσης διορίζει και παύει Εφόρους και επιστάτες, δικάζει ζητήματα κληρονομικών και άλλων υποθέσεων και εκπροσωπεί τους χριστιανούς ορθόδοξους στις οθωμανικές αρχές¹⁰⁰.

Κατά την τελευταία οθωμανική περίοδο παρατηρήθηκαν φαινόμενα διάσπασης των Ορθοδόξων κοινοτήτων ως επακόλουθο της ολοένα και αυξανόμενης επιρροής των εθνικισμών. Στην Αυλώνα για παράδειγμα είχε προκύψει σοβαρό κοινοτικό ζήτημα, με τη διάσταση μεταξύ των «γηγενών» χριστιανών της Αυλώνας και αυτών που είχαν έρθει από άλλες περιοχές του Σαντζακιού ή αλλού, μια διάσταση ιδεολογική, κοινωνική και προπάντων οικονομική. Το αντικείμενο της διάστασης αποτέλεσε η συμμετοχή ή μη των «ξένων» ως προς τις αρχαιρεσίες της κοινότητας και η οικονομική συνεισφορά που θα επακολουθούσε. Σε εκείνη τη διαμάχη η Μητρόπολη, το Πατριαρχείο, το Ελληνικό Προξενείο, το Ιταλικό, αλλά ακόμα και το ρωσικό υποπροξενείο διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο¹⁰¹. Οι ετερόχθονες απειλούσαν με την απόσυρση των μαθητών τους από τα ελληνικά σχολεία και την πρόσληψη Ουνίτη ιερέα, οι Έφοροι υπέβαλαν την παραίτησή τους και χρειάστηκε η επιρροή του Έλληνα προξένου προκειμένου να λυθεί το ζήτημα.

Στο Βεράτιο δημογέροντες ήταν αλβανόφωνοι και βλαχόφωνοι, μέλη της εμπορικής τάξης της πόλης και λειτουργούσαν γενικά με ανοιχτούς διαύλους με τα ελληνικά συμφέροντα και αυτό ήταν εμφανές λόγω της συνεχούς επικοινωνίας μεταξύ των δύο μερών. Δεν έλειπαν πάντως και οι διαφωνίες, κυρίως σε θέματα οικονομικής διαχείρισης και λιγότερο ιδεολογικής, όπως για παράδειγμα η προσπάθεια των δημογερόντων του Βερατίου να επεκτείνουν τον έλεγχο τους και σε άλλες περιοχές του Σαντζακιού. Υπήρχαν και περιπτώσεις όπου οι δημογέροντες ακολούθησαν επαμφοτερίζουσες θέσεις και συντάσσονταν κρυφά ή φανερά με τα ρουμανικά συμφέροντα, όπως θα δούμε και στο κεφάλαιο για τον ελληνικό εθνικισμό. Ενδεικτική ήταν η περίπτωση του δημογέροντα Περικλή Κόνα, για τον οποίο το υπουργείο Εξωτερικών διαπίστωσε πως ήταν ένας από τους ενορχηστρωτές των προσπαθειών για τη δημιουργία Ρουμανικού Σχολείου, αλλά λάμβανε κανονικά επιχορήγηση από το Ελληνικό Κράτος¹⁰². Στο ζήτημα πάντως της ρουμανικής εθνικιστικής δράσης, οι

¹⁰⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

¹⁰¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1900/31.2

¹⁰² Νικολαΐδου Ε., *Ξένες Προπαγάνδες και εθνική Αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα*, Ιωάννινα 1978, σελ. 255 και ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

δημογέροντες ανέπτυξαν στάση ευνοϊκή προς τα ελληνικά συμφέροντα, αλλά η στάση τους προς τον αλβανικό εθνικισμό δεν ήταν η ίδια.

Προβλήματα επίσης είχαν δημιουργηθεί και στην ορθόδοξη κοινότητα Φιερ, μια ανερχόμενη σε σημασία κωμόπολη της περιοχής, με μεγάλο ποσοστό βλαχόφωνων. Είχε δημιουργηθεί κοινοτικό ζήτημα με κύριο θέμα την εκπαίδευση και τον Μητροπολίτη, όπου «ρουμανίζοντες» κατά τον πρόξενο Βερατίου δημογέροντες είχαν δημιουργήσει αντιπολίτευση εναντίον του Μητροπολίτη Βελεγράδων. Το ζήτημα είχε οδηγήσει σε παραίτηση δύο δημογερόντων, φίλα προσκείμενων στα ελληνικά συμφέροντα Ζώζα ή Τζώτζα και Μπογιατζή, οι οποίοι διαφωνούσαν με την διατήρηση της εξουσίας και την προσπάθεια ελέγχου των κοινοτικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων από τους επίσης δημογέροντες του Βερατίου Τσούκο, Σαούλη και Κόρακα, οι οποίοι είχαν τεθεί με την ανθελληνική πλευρά. Μάλιστα η αντιπολίτευση αυτή απειλούσε τη Μητρόπολη με την πρόσληψη ουνιτών ιερέων, οι οποίοι θα δίδασκαν στην περιοχή. Και σε αυτήν την περίπτωση η παρέμβαση του Ελληνικού Προξενείου ήταν καίρια για την λύση του ζητήματος, με τον ορισμό 6 εφόρων για τα ζητήματα της κοινότητας, 3 αλβανόφωνων και 3 βλαχόφωνων¹⁰³.

Ως προς τις δημογεροντίες των χωριών, οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητές τους, αλλά και ο αυξημένος βαθμός εποπτείας και εξάρτησης από το Ελληνικό Κράτος, δεν έδιναν περιθώρια διαφωνίας και δημιουργίας κοινοτικού ζητήματος. Σε κάθε περίπτωση ο «κύκλος εργασιών» μιας μικρής κοινότητας περιοριζόταν στη λειτουργία της Εκκλησίας, του σχολείου, ζητήματα αντιμετώπισης του φαινομένου της ληστείας και άλλα προβλήματα που εύκολα μπορούσαν να λυθούν από την ίδια την κοινότητα ή το Προξενείο. Μια περίπτωση, αυτή της Οδρίτζανης στον Καζά Σκραπαρίου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, αλλά με μία ιδιαιτερότητα: Η Οδρίτζανη ή Οδρίτσανη, ήταν το μόνο αμιγώς ορθόδοξο χριστιανικό χωριό στον Καζά Σκραπαρίου, ανάμεσα σε πλήθος μουσουλμανικών χωριών τριγύρω, σε μια γεωγραφική θέση σχετικά απόμακρη από το Βεράτιο, σήμερα μάλιστα υπάγεται στον νομό Πρεμετής. Αποτελείτο από 120-130 ορθόδοξες χριστιανικές οικογένειες 80 αλβανικές και περίπου 50 κουτσοβλάχικο ως προς τη γλώσσα τους, υπαγόταν όμως στη Μητρόπολη Κορυτσάς και όχι σε αυτή των Βελεγράδων. Λόγω της αδιαφορίας της τοπικής αρχής για το φαινόμενο της ληστείας, αλλά και της Μητρόπολης Κορυτσάς

¹⁰³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/6.2

ζήτησαν βοήθεια από το Βεράτιο, η μόνη αρχή που μπορούσε να παράσχει βοήθεια¹⁰⁴. Σε άλλη επιστολή τους ζητούσαν τη βοήθεια του Προξενείου προκειμένου να συντηρηθεί το σχολείο που έχουν στην περιοχή¹⁰⁵. Μια άλλη κοινότητα, αυτή του Σβερνετσίου ήταν ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα με μία άλλη όμως ιδιαιτερότητα, καθώς μαζί με την Άρτα και μερικές οικογένειες στην Αυλώνας ήταν οι μόνες εστίες αμιγούς ελληνοφωνίας στην περιοχή. Οι δημογέροντες ζήτησαν από το Προξενείο, εκτός από δικαστική στήριξη σε ένα ζήτημα που είχε προκύψει με έναν σεΐχη, τη διευκόλυνση για τη σύναψη ενός δανείου από την Εθνική Τράπεζα, με το οποίο θα μπορούσαν να αγοράσουν τη γη που διεκδικούν¹⁰⁶.

Προξενεία: Στρατηγικές και σύνδεση τους με τοπικά δίκτυα εξουσίας

Η δυτική περιοχή των Βαλκανίων και ιδιαίτερα οι περιοχές της Αδριατικής, είχαν προσελκύσει το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων από τους προηγούμενους του 20ου αιώνες, με πολλές εμπορικές συναλλαγές στα αδριατικά και ιονικά λιμάνια. Από τα μέσα του 18ου αιώνα το ενδιαφέρον ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο με την αποστολή περιηγητών και προξένων, οι οποίοι περιέγραφαν τη γεωγραφία, τις δραστηριότητες των κατοίκων και την πολιτική κατάσταση. Χαρακτηριστικές ήταν οι περιηγήσεις στο πασαλίκι των Ιωαννίνων κατά την περίοδο που ηγεμόνευε ο Αλή Πασάς, με πλήθος αναφορών για τη ζωή και τις συνήθειες του¹⁰⁷. Το ενδιαφέρον επανήλθε προς το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, όταν οι Οθωμανοί στις συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου υποχρεώθηκαν να παραδώσουν την κυριαρχία εκτεταμένων εκτάσεων που κατείχαν στη Βόρεια και Δυτική Βαλκανική και να αναγνωρίσουν την ύπαρξη αυτόνομων και ανεξάρτητων οντοτήτων. Οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις ήθελαν να δημιουργήσουν συνθήκες κηδεμονίας στους βαλκανικούς λαούς, με την παροχή υποσχέσεων, χρημάτων και όπλων που θα βοηθούσαν τους λαούς να πραγματοποιήσουν τα εθνικιστικά τους οράματα. Οι πρωταγωνίστριες Δυνάμεις ήταν η Ιταλία, η Αυστροουγγαρία, η Ελλάδα, η Ρωσία και σε κάποιες περιοχές η Ρουμανία.

¹⁰⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.1

¹⁰⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

¹⁰⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/72.1

¹⁰⁷ Κ.Ε. Fleming, *Αλή Πασάς: Ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, μετάφραση Βασίλης Κουρής, Αθήνα 2000, σελ. 21.

Η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία ήταν οι παραδοσιακές Δυνάμεις της περιοχής των Βαλκανίων, όπου είχαν αναλάβει την υπεράσπιση του καθολικού και ορθόδοξου πληθυσμού αντίστοιχα, έχοντας σχέσεις συχνά ανταγωνιστικές, λόγω των αντικρουόμενων συμφερόντων για τους πληθυσμούς της Βοσνίας, της Σερβίας και της περιοχής της σημερινής Αλβανίας¹⁰⁸. Η Αυστρία εφαρμόζε την πολιτική της Kultusprotektorat, της εκκλησιαστικής προστασίας όλων των καθολικών της Αυτοκρατορίας, πολιτική που είχε τεθεί σε εφαρμογή από τον 17^ο αιώνα¹⁰⁹. Η υποστήριξη βεβαίως δεν περιοριζόταν στους καθολικούς, αλλά περιλάμβανε και μουσουλμάνους αλβανιστές (Αλβανοί εθνικιστές), στους οποίους η Αυστροουγγαρία παρείχε καταφύγιο¹¹⁰. Ως προς τις προξενικές αρχές της περιοχής, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μετατροπή το 1897 του Υποπροξενείου Αυλώνας σε Προξενείο, αμέσως μετά την ανάρρηση στον προξενικού θώκου του Μοσχοπολίτη Αριστοτέλη Πέτροβιτς, ο οποίος ανέπτυξε ισχυρό δίκτυο στην περιοχή και συνδέθηκε στενά με την οικογένεια των Vjionj, καθώς και με αλβανόφωνους δημογέροντες¹¹¹. Η ρητορική του ήταν κυρίως αλβανική εθνικιστική δράση και αντιοθωμανική, προσδοκώντας να συνασπίσει τους αλβανόφωνους Ορθοδόξους και τους μουσουλμάνους αλβανόφωνους. Η Ρωσία είχε υποπροξενείο στην Αυλώνα αλλά αυτό εξαρτιόταν από το Προξενείο των Ιωαννίνων και το υποπροξενείο Σκόδρας και δεν είχε ενεργή ανάμειξη στα πράγματα¹¹².

Μετά το 1896 η Ιταλία, μια «αδριατική» δύναμη στην περιοχή, προσανατολίστηκε στην επέκταση της ισχύος της στην περιοχή των δαλματικών και αλβανικών ακτών, εμποδίζοντας την αυστριακή και την ελληνική διείσδυση στην περιοχή και φιλοδοξώντας να ελέγξει την Αδριατική¹¹³. Η φιλοδοξία ήταν η δυνατότητα ελέγχου των Στενών του Οτράντο και η οικονομική επέκταση της στην Ανατολή. Το ενδιαφέρον της Ιταλίας για την περιοχή δεν ήταν ένα σύγχρονο φαινόμενο, καθώς οι ιταλικές πόλεις είχαν διατηρήσει κτήσεις ή στρατολογούσαν στρατιώτες και ενίοτε βοηθούσαν τους ντόπιους να πραγματοποιήσουν εξεγέρσεις¹¹⁴.

¹⁰⁸ Νικολαΐδου Ε., σσ. 23-24.

¹⁰⁹ Ο.π., σελ. 24

¹¹⁰ N. Clayer, σσ. 342-343

¹¹¹ Ο.π., 344

¹¹² Νικολαΐδου Ε., σελ. 277

¹¹³ Λ. Φλιτούρης, *Popolo Albanese! Η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων 1912-1923*, Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σελ.17.

¹¹⁴ Γκ. Λ. Άρς, σελ. 43.

Η Ιταλία εφάρμοσε το μοντέλο της οικονομικής επέκτασης στην περιοχή, εξασφαλίζοντας τον ουσιαστικό έλεγχο της οικονομίας, ενώ με τη δημιουργία προξενικών αρχών στην Αυλώνα, όπου το 1900 ιδρύουν Προξενείο και το 1902, επιθυμούσε και τον προσεταιρισμό των αλβανόφωνων και των βλαχόφωνων του Σαντζακιού, με οικονομικά και εκπαιδευτικά κίνητρα¹¹⁵.

Ο μεγάλος ανταγωνιστής των Ιταλών στο Σαντζάκι του Βερατίου ήταν η Ελλάδα, μια μη Δύναμη, η οποία όμως από την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου είχε δημιουργήσει προξενικές αρχές στην περιοχή νωρίτερα από τις άλλες Δυνάμεις. Στην Αυλώνα για παράδειγμα υπήρχε Υποπροξενείο από το 1857, το οποίο αναβαθμίστηκε σε Προξενείο 3 δεκαετίες αργότερα, ενώ στο Βεράτιο υπήρχε Υποπροξενείο τουλάχιστον από το 1877, το οποίο με τη σειρά του έγινε Προξενείο το 1882¹¹⁶. Τα δύο αυτά Προξενία του Σαντζακιού βρίσκονταν σε συνεχή επικοινωνία με το Προξενείο των Ιωαννίνων, του Αργυρόκαστρου και του Δυρραχίου και σε συνεννόηση με τη Μητρόπολη Βελεγράδων οργάνωναν και ήλεγχαν τις κινήσεις των άλλων προξενείων. Η Ελλάδα είχε ορισμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με τις άλλες Δυνάμεις, καθώς διέθετε τη στήριξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήλεγχε την εκπαίδευση των Ορθοδόξων και είχε πληθυσμούς οι οποίοι μιλούσαν ή καταλάβαιναν ελληνικά. Το ζητούμενο για το Ελληνικό Κράτος ήταν η περαιτέρω επέκτασή του και η προστασία όλων των Ορθοδόξων, στους οποίους μπορούσε ευκολότερα να προσεταιριστεί σε σχέση με την Ιταλία ή την Αυστρία. Τα ελληνικά Προξενία όμως δεν είχαν τα ίδια οικονομικά μέσα που είχαν περιφερειακές Δυνάμεις όπως η Ιταλία και η Αυστρία, ούτε εξειδικευμένο προσωπικό για να στελεχωθούν, όπως επίσης και υπήρχαν σχέσεις ανταγωνιστικές ως εχθρικές με τους μπέηδες της Αυλώνας και του Βερατίου. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο βασίστηκαν περισσότερο στη Μητρόπολη και στους ορθόδοξους δημογέροντες και απέφευγαν να δημιουργήσουν ζητήματα με την Ιταλία ή να προκαλέσουν την οργή των τοπικών αρχών και των μπέηδων.

Ένα προξενείο ή υποπροξενείο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε τρεις βασικούς πόλους επικοινωνίας: ο πρώτος ήταν η πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, η οποία είχε μεγαλύτερη πρόσβαση και επαφή με τη σουλτανική Αυλή, η διπλωματική αρχή στο κέντρο του βιλαετιού (στην περίπτωση μας τα Ιωάννινα) και οι Αρχές της

¹¹⁵ Λ. Φλιτούρης, σσ. 23-24.

¹¹⁶ Νικολαΐδου Ε., σελ. 230

χώρας τους¹¹⁷. Το μέγεθος και η οικονομική δυνατότητα που είχε μια προξενική Αρχή, ήταν αντίστοιχα της υποστήριξης που μπορούσε να αντλήσει από τους τοπικούς πληθυσμούς και τα ιδιαίτερα συμφέροντα των κρατών τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ότι το Ελληνικό Προξενείο στα Ιωάννινα ή στο Αργυρόκαστρο ήταν ασυγκρίτως μεγαλύτερα από το ταπεινό οίκημα που διέμενε ο Πρόξενος του Δυρραχίου, περιοχή που βρισκόταν έξω από τις ελληνικές διεκδικήσεις¹¹⁸. Το μέγεθος του Προξενείου ήταν σχετικό επίσης της διπλωματικής παράδοσης, καθώς και της ισχύος κάθε χώρας, με ενδεικτικά παραδείγματα αυτά της αποτυχίας ίδρυσης ρουμανικού Υποπροξενείου στο Βεράτιο, και της πολυτελούς διαβίωσης που διήγαγαν από την άλλη μεριά, οι αυστριακοί πρόξενοι της Αυλώνας¹¹⁹.

Σε μια περίοδο που οι μπέηδες, καθώς και η μεσαία τάξη που δημιουργείται, προσπαθούσαν να δημιουργήσουν δίκτυα επιρροής, τα Προξενεία επιδόθηκαν σε έναν πολύ σκληρό αγώνα για να διεισδύσουν στον κοινωνικό ιστό, δημιουργώντας δίκτυα αλληλεξάρτησης. Αυτή η αλληλεξάρτηση σήμαινε για τους μπέηδες παροχή όπλων, χρημάτων και προστασία, ενώ για το Προξενείο η στήριξη μεταφραζόταν σε παροχή πληροφοριών, εξυπηρέτηση συμφερόντων και υποστήριξη στα σχέδια τους. Σημαντικό ρόλο στο έργο των προξένων αναλάμβαναν οι καβάσηδες, οι οποίοι ήταν ντόπιοι και γνώριζαν τη γλώσσα και τα τεκταινόμενα της περιοχής και συνόδευαν παντού τους Προξένους. Επιπροσθέτως οι δραγουμάνοι ήταν απαραίτητοι για ένα Προξενείο, καθώς μπορούσαν να ανιχνεύσουν ευκολότερα τις κινήσεις μέσα στην προξενική περιφέρεια, όπως η μετάφραση εθνικιστικών φυλλαδίων και εφημερίδων¹²⁰.

Όλη όμως η επιρροή τους εστιαζόταν στους «φίλους» του Προξενείου, οι οποίοι λαμβάναν όπλα, χρήματα ή στήριξη απέναντι στην οθωμανική Διοίκηση. Στην περιοχή της Αυλώνας η επιτυχία ή μη του ιταλικού Προξενείου για τον Έλληνα ανταγωνιστή πρόξενο, θα αποτελούσε το ποιοι στηρίζουν τις δράσεις τους, το κοινωνικό στάτους στο οποίο βρίσκονταν και όχι ο αριθμός των υποστηρικτών. Οι δυνατότητες ενός Προξενείου ή Υποπροξενείου δεν περιορίζονταν σε μια απλή αναφορά ή φιλοξενία προσώπων από τα κράτη τους. Οι πρόξενοι είχαν δυνατότητα παρέμβασης στην τοπική εξουσία ή ακόμα και στην οθωμανική κυβέρνηση. Το Ελληνικό Προξενείο για παράδειγμα, πίεσε μέσω του Πατριαρχείου την Υψηλή Πύλη

¹¹⁷ N. Clayer, σελ. 341

¹¹⁸ Ο.π., σελ. 341

¹¹⁹ Νικολαΐδου Ε, σσ. 68-69

¹²⁰ Clayer, σσ. 341-342

για την απονομή δικαιοσύνη στην περίπτωση βίαιου εξισλαμισμού μιας μικρής κοπέλας, σε μία άλλη περίπτωση κατέδιδε τον Ρουμάνο επιθεωρητή Γουτζαμάνο στις αρχές ή κατάφερνε να πείσει στην καταδίκη ενός αστυνομικού λόγω εξύβρισης σε έναν χριστιανό¹²¹. Η δημιουργία και υποστήριξη ενός εκπαιδευτικού δικτύου, ενός συλλόγου, μιας οργάνωσης ή ακόμα μιας εφημερίδας, αποτελούσαν σημαντικές αρμοδιότητες των προξένων, οι οποίοι συντόνιζαν τα εγχειρήματα αυτά σπαταλώντας μεγάλα ποσά σε σχολικά κτήρια, πληρωμές υπαλλήλων της Κυβέρνησης, Μητροπολιτών και τυπογραφείων.

Ο ρόλος της Εκκλησίας και οι σχέσεις Προξένων – Μητροπολιτών

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην εκκλησιαστική διαίρεση της περιοχής, όπου τα όρια της Μητρόπολης Βελεγράδων από το 1899 και μετά συνέπιπταν ακριβώς με τα όρια του Σαντζακιού Βερατίου, καθώς το κομμάτι της Σπαθίας παραχωρήθηκε στη Μητρόπολη Δυρραχίου. Η σημασία της Μητρόπολης Βελεγράδων υποβαθμίστηκε ανά τους αιώνες, λόγω των εξισλαμισμών και λόγω της κατάργησης της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, καθώς όταν η Αρχιεπισκοπή ήταν εν λειτουργία ο Μητροπολίτης Βελεγράδων ήταν δεύτερος στη τάξη¹²² Μέχρι το 1885 ο Μητροπολίτης Βελεγράδων κατείχε τον 78^ο βαθμό εν τη τάξει των Μητροπολιτών, ενώ ύστερα κατείχε τον 60^ο και ακόμα πιο ύστερα τον 55^ο βαθμό. Ο Μητροπολίτης αποκαλούνταν «Υπερτίμου και Εξάρχου πάσης Αλβανίας»¹²³. Ως προς τους κινδύνους που αντιμετώπιζε η Ορθόδοξη Εκκλησία κατά τον 19ο αιώνα, όπως για παράδειγμα η δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας, η περιοχή της σημερινής Ηπείρου – Αλβανίας κατά το Πατριαρχείο δεν διέτρεχε σημαντικό κίνδυνο σε σχέση με τη Θράκη και τη Μακεδονία. Χρειαζόταν όμως κατά τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' πολιτική κατήχηση και ενίσχυση του εμπορίου, σε μια περιοχή όπου μεγάλο τμήμα των κατοίκων ήταν αλλόγλωσσοι¹²⁴. Οι μόνοι κίνδυνοι ήταν αυτοί της επιρροής της καθολικής Εκκλησίας και οι προτεσταντικές αποστολές. Η ιταλική εθνικιστική δράση προωθούσε την Ουνία

¹²¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/6.2

¹²² Γερμανού Μητροπολίτη Σάρδεων, *Επισκοπικοί κατάλογοι των εν Ηπείρω και Αλβανίας Επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως*, Ανατύπωση εκ του ΙΒ' Τόμου των Ηπειρωτικών Χρονικών, Ιωάννινα 1937, σσ. 10-11

¹²³ Φωτίου Γ. Οικονόμου, *Η Εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω από της πρώτης διαδόσεως του Χριστιανισμού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1969, σσ. 64-65

¹²⁴ Καρδάρας Χ., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο Αλύτρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης και Ηπείρου μετά το Συνέδριο του Βερολίνου*, Εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1996, σελ. 194.

και σε μερικές περιπτώσεις οι σχέσεις ορισμένων κοινοτήτων με τη Μητρόπολη και κατά συνέπεια με το Πατριαρχείο εκτραχύνθηκαν, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του χωριού Πάφταλη (Paftal), όπου προσεκλήθη από την κοινότητα Ουνίτης ιερέας¹²⁵. Η επιρροή της καθολικής Εκκλησίας στην περιοχή ήταν μικρή, καθώς εν αντιθέσει με άλλες αλβανόφωνες περιοχές όπως η Σκόδρα και το Δυρράχιο στην περιοχή δεν υπήρχαν καθολικοί, με εξαίρεση λίγες οικογένειες στην Αυλώνα¹²⁶.

Ως προς την παρουσία την Εκκλησίας στην περιοχή, υπήρχε ένας αξιόλογος αριθμός μονών και ενοριών πάνω από 135 στον αριθμό¹²⁷. Οι κυριότερες μονές ήταν έξι: η μονή Αρδεούσης, (Manastir i Ardenicës) η οποίας βρισκόταν στην περιοχή της Μεγάλης Μουζακιάς και τιμούσαν τη Γέννηση της Θεοτόκου, η Ιερά Μονή της Παναγιάς στην Απολλωνία στη μικρή Μουζακιά, όπου φαίνεται πως χτίστηκε πάνω σε ερείπια αρχαίου Ελληνικού ναού, η Ιερά Μονή του Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι (Kolikondas) της Μικρής Μουζακιάς, προς τιμήν του Κοσμά του Αιτωλού, ο οποίος βασανίστηκε το 1779 σε μαρτυρικό θάνατο και ο ναός χτίστηκε το 1813-14 με φροντίδα του Αλή Πασά και των κατοίκων¹²⁸, η Ιερά Μονή του Αγίου Θεοδώρου στο Καλιμπασάνι (Kalibasan) της Μεγάλης Μουζακιάς, η Ιερά Μονή του Αγίου Τρύφωνα στη Σεκίστα (Sekishtë) της Μικρής Μουζακιάς, η Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου στο Καμτζίστι (Kamcisht) κοντά στο Βεράτιο και η Μονή της Παναγιάς στο Σβερνέτσι η οποία είχε χτιστεί στη λίμνη της Άρτας και ανάγεται στη βυζαντινή περίοδο¹²⁹. Η μονή στο Σβερνέτσι ήταν η μόνη μονή στον Καζά της Αυλώνας, μιας περιοχής με σαφή μουσουλμανική πλειοψηφία.

Έδρα της Μητρόπολης ήταν η πόλη του Βερατίου, όπου εντοπίζονται πέντε ορθόδοξες χριστιανικές συνοικίες: Κάστρου (Kalaja), Περώη (Përroj), Μαγκαλεμίου (Mangalemi), της Γορίτζης (Goricë) και Βακουφίου¹³⁰. Την εποχή που ο Μητροπολίτης Βελεγράδων Άνθιμος Δ. Αλεξούδης γράφει για τη Μητρόπολη αναφέρει για δύο ελληνικά σχολεία στο Βεράτιο και τρία αλληλοδιδασκτικά, ενώ εντοπίζονται οκτώ ακόμα αλληλοδιδασκτικά στη Μητρόπολη και εξήντα κοινά σχολεία

¹²⁵ Νικολαΐδου Ε. σελ. 132

¹²⁶ Ο.π., σελ. 131

¹²⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/6.2

¹²⁸ Φωτίου Γ. Οικονόμου, σσ. 95-96. Για τη ζωή και το θάνατο του Κοσμά του Αιτωλού βλ. του ίδιου, σελίδες 110-11.

¹²⁹ Ο.π., σσ. 95-96

¹³⁰ Αλεξούδης, σσ. 49-50

ή γραμματοδιδασκαλεία με έσοδα των κοινοτήτων, εράνων και λοιπής βοήθειας από μοναστήρια και εκκλησίες¹³¹. Στην πόλη του Βερατίου υπήρχαν 15 εκκλησίες σε λειτουργία και 15 εκκλησίες οι οποίες είχαν καταστραφεί, σε μια πόλη όπου κατοικούσαν σχεδόν 1000 ορθόδοξες χριστιανικές οικογένειες¹³². Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ήταν ο μητροπολιτικός και είχε ένα χειρόγραφο Ευαγγέλιο. Οι κυριότερες εκκλησίες της πόλης ήταν του Αγίου Γεωργίου, του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και η Παναγία των Βλαχερνών¹³³.

Ο Μητροπολίτης διέμενε συνήθως στην πόλη του Βερατίου και συγκεκριμένα στη συνοικία του Κάστρου και λιγότερο στην Αυλώνα. Αυτό άλλαζε βεβαίως λόγω των συγκυριών και των ειδικών αναγκών του ορθόδοξου ποιμνίου. Οι διατελέσαντες Μητροπολίτες για την περίοδο που μας ενδιαφέρει ήταν ο Άνθιμος Αλεξούδης (1885-1887), ο Δωρόθεος Χρηστίδης (1887-1900), ο Βασίλειος Παπαχρήστου (1900-1909), ο Καλλίνικος Δελικάνης (1909-1911) και ο Ιωακείμ Μαρτινιανός (1911-1924)¹³⁴. Οι Μητροπολίτες λογοδοτούσαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και δέχονταν εντολές μόνο από εκεί, αν και πολλές φορές το Ελληνικό Προξενείο δημιουργούσε πιεστικές καταστάσεις στους Μητροπολίτες. Οι φορείς χρηματοδότησης της Μητρόπολης ήταν οι εισφορές των πιστών, η Πατριαρχική συνεισφορά και πολλάκις τα Ελληνικά Προξενεία τα οποία συντηρούσαν πολλές από τις εγκαταστάσεις και τις ενορίες. Οι κυριότερες εγκαταστάσεις που συντηρούσε η Μητρόπολη ήταν οι εκκλησίες και τα σχολεία, οι οποίες με βάση τις αναφορές των κοινοτήτων αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα¹³⁵. Αρωγός στην προσπάθεια τους να συντηρηθούν, στάθηκαν οι ελληνικές προξενικές αρχές οι οποίες συντηρούσαν ικανό αριθμό Εκκλησιών και σχολείων. Η χρηματοδότηση συνέπιπτε βεβαίως και με την παρέμβαση του Προξενείου σε ζητήματα εκκλησιαστικών αρμοδιοτήτων και η Εκκλησία περνούσε από αυστηρό έλεγχο Προξένους για το αν συμμετέχουν οι Μητροπολίτες, οι αρχιερατικοί επίτροποι ή οι ιερείς ενεργά ή όχι στην εθνική εργασία¹³⁶.

Από τις προξενικές αναφορές προκύπτουν πολλές διαφωνίες σχετικά με την πολιτική που θα έπρεπε να ασκηθεί σε ζητήματα όπως η εκπαίδευση, η λειτουργία των

¹³¹ Αλεξούδης, σσ. 153-154

¹³² Φωτίου Γ. Οικονόμου, σελ. 103

¹³³ Ο.π., σελ. 103

¹³⁴ Μητροπολίτη Σάρδεων Γερμανού, σελίδες 19 και 61

¹³⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

¹³⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

Εκκλησιών και η απόκρουση πάσης φύσεως εθνικιστική δράσης. Οι μακροβιότερες θητείες, αυτές των Μητροπολιτών Δωρόθεου και Βασιλείου συγκεντρώνουν και τις περισσότερες αναφορές. Οι κυριότερες κατηγορίες εναντίον των Μητροπολιτών ήταν για αδράνεια, για ανοχή στη εθνικιστική δράση και ενίοτε ότι λειτουργούσαν οι ίδιοι ως όργανα της εθνικιστική δράσης. Ο Δωρόθεος ήταν αυτός που αντιμετωπίζει και τις περισσότερες κατηγορίες. Περιγράφεται από τους Προξένους Αυλώνας και Βερατίου, αλλά και από τους δημογέροντες, ως άνθρωπος αυταρχικός και επιζήμιος για τα εθνικά συμφέροντα¹³⁷. Οι σχέσεις του με τους Έλληνες Προξένους ήταν κάκιστες, κυρίως με τον πρόξενου Βερατίου Σωμάκη. Κατηγορήθηκε πως επί ημερών του η ρουμανική εθνικιστική δράση ενισχύθηκε και η ορθόδοξη κοινότητα βρέθηκε σε πλήρη αποδιοργάνωση, κυρίως στην περιοχή της Αυλώνας¹³⁸. Η ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη είχε επανειλημμένως ζητήσει την απομάκρυνσή του από τη Μητρόπολη με τον πρόξενο να τον θεωρεί «ενός εκ των ευτελεστέρων ιεραρχών», μη λαμβάνοντας σαφείς υποσχέσεις από τη μεριά του Πατριαρχείου, καθώς φαίνεται πως ο Δωρόθεος είχε υποστήριξη από συνοδικούς κύκλους¹³⁹.

Το γεγονός που οδήγησε στην τελική απομάκρυνσή του ήταν η περίπτωση της Πάφταλης, ένα χωριό που απειλούσε πως θα εντασσόταν στην Ουνία, όπως είχαμε αναφέρει προηγουμένως. Η ευθύνη βάραινε κυρίως τον ίδιο τον Μητροπολίτη, ο οποίος όπως φαίνεται είχε απομακρύνει τον ιερέα του χωριού χωρίς τη συγκατάθεση των προκρίτων¹⁴⁰. Η απειλή των Παφταλινών θα ενεργοποιούνταν, εάν ο Δωρόθεος παρέμενε στη θέση του Μητροπολίτη. Η Ελληνική Κυβέρνηση έδρασε αστραπιαία και έδωσε εντολή στην πρεσβεία να ζητηθεί η άμεση απομάκρυνση του Μητροπολίτη από το Πατριαρχείο. Ο Πατριάρχης με τη σειρά του ζήτησε από τη Σύνοδο να αποφασίσει και αυτή, αν και στην αρχή εμφανιζόταν αρνητική, στη συνέχεια έδωσε απόφαση απομάκρυνσής του στις 14 Ιανουαρίου 1899¹⁴¹. Ο Μητροπολίτης προσπάθησε χωρίς αποτέλεσμα να συγκεντρώσει υποστήριξη μέσω υπογραφών και των οθωμανικών αρχών. Χαρακτηριστική τέλος, ήταν η αναφορά του προξένου Βερατίου «*Κατά τα τέλη του πρώτου 15ημέρου του 1899, το τέρας, ο Μητροπολίτης δηλονότι Βελεγράδων,*

¹³⁷ Νικολαΐδου, σσ. 232-233.

¹³⁸ Ο.π., σελ. 233

¹³⁹ Ο.π., σελ. 234

¹⁴⁰ Για τη διαμάχη μεταξύ του χωριού Πάφταλη και του Μητροπολίτη Δωρόθεου, βλέπε Νικολαΐδου Ε. «*Ξένες Προπαγάνδες και εθνική Αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Ιωάννινα 1978, σελίδες 132-153

¹⁴¹ Ο.π., σελ. 141

απέρχεται τέλος πάντων οριστικώς», ενδεικτικό της εχθρότητας μεταξύ του Μητροπολίτη και του προξένου¹⁴².

Τον Δωρόθεο διαδέχτηκε ο Βασίλειος Παπααρχήστου, ο οποίος καταγόταν από το αλβανόφωνο χωριό του Λαμπόβου (Labonë) στον Καζά Αργυρόκαστρου. Στις 12 Φεβρουαρίου του 1900 ορίζεται ως Μητροπολίτης Βελεγράδων και περιγράφεται στα προξενικά έγγραφα αυτής της περιόδου ως συναινετικός, μειλίχιος, πρᾶος και αρίστης συμπεριφοράς¹⁴³. Στη συνέχεια όπως ήταν φυσικό η άποψη των προξένων άλλαξε, καθώς η συμβιβαστικότητα σε μία περίοδο «εθνικής εργασίας» ερμηνευόταν ως αδράνεια, ανικανότητα και ζημιογόνα για τα ελληνικά συμφέροντα. Κατά τις αναφορές των προξένων τα 9/10 των προκρίτων είχαν αρνητική στάση για τον Μητροπολίτη και ήταν ιδιαιτέρως επικριτικοί για τον αρχιερατικό επίτροπο, τον οποίο και θεωρούσαν υπέργηρο, ανίκανο και φιλοχρήματο¹⁴⁴, ζητώντας την απομάκρυνσή του. Επίσης καταλογίστηκε αδράνεια στον Μητροπολίτη για τη στάση του απέναντι στη ρουμανική εθνικιστική δράση, καθώς κατά τους Προξένους δεν ελήφθησαν τα κατάλληλα μέτρα για την αποτροπή αναγραφής της εθνικότητας στην απογραφή του 1905-7, καθώς «έλειπε συνεχώς», όπως επίσης και για τις ελλειπείς προσπάθειες του για το ζήτημα της αναγνώρισης των Κουτσόβλαχων ως ξεχωριστό μιλλέτ ¹⁴⁵. Η καταγωγή του από αλβανόφωνο χωριό ίσως ήταν και η αιτία της αυξημένης καχυποψίας των Ελλήνων προξένων προς το πρόσωπό του.

Θα λέγαμε πως η ευθύνη του Μητροπολίτη και στις δύο αυτές περιπτώσεις ήταν μικρή, ως ασήμαντη, καθώς ο λόγος της απουσίας του ήταν επειδή ήταν συνοδικός, όπως επίσης πως τα περιθώρια παρέμβασης ενός Μητροπολίτη σε αποφάσεις που εκτελούνται με σουλτανικό ιραδέ ήταν ελάχιστες. Περισσότερο εκφράζουν τις πιέσεις και την αγωνία της ελληνικής Κυβέρνησης για την τύχη των μη ελληνόφωνων χριστιανών της Ηπείρου, όπως την όριζαν οι Έλληνες. Για τον Ιωακείμ, ο οποίος ήταν Μητροπολίτης για τα τελευταία δύο χρόνια της οθωμανικής περιόδου αλλά και την μετέπειτα περίοδο και δέχεται τη μήνη του προξένου Βερατίου: *«ο Μητροπολίτης Βελεγράδων δειλότατος και κατά την πεποίθησίν μου ὄργανον των Αρβανιστών ουδέν ήταν διατεθειμένος να πράξῃ, ὅπερ ἤθελε φέρει αὐτόν εἰς σύγκρουσιν μετὰ των Αλβανών*

¹⁴² Ο.π., σελ. 148

¹⁴³ Ο.π., σελ. 235

¹⁴⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

¹⁴⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

Μωαμεθανών ή ήθελε κινήσει την υπόνοιαν αυτών, ότι ο Μητροπολίτης Βελεγράδων δεν εμφορείται Αλβανικών αισθημάτων¹⁴⁶». Σε γενικές γραμμές και κρίνοντας από την απουσία χωριών προσκείμενων στην Ουνία ή στην Εξαρχία, τον μικρό αριθμό μαθητών στα ξενόγλωσσα σχολεία, τη χρήση της ελληνικής στη Θεία Λειτουργία, καταλαβαίνουμε πως η συνεργασία μεταξύ των δύο πλευρών αποτελούσε το σύνηθες φαινόμενο και πως οι όποιες διαφωνίες ήταν στο πλαίσιο των διαφορετικών πολιτικών κατευθύνσεων που είχαν οι δύο αυτοί πόλοι (Ελληνικό Κράτος και Πατριαρχείο), όπως επίσης και τη διαφορετική αντίληψη του ανήκειν σε κάποια κρατική οντότητα, με το Πατριαρχείο να βρίσκεται εκείνη την περίοδο ακόμα προσδεμένο στο άρμα του Οθωμανικό Κράτους, ενώ το Ελληνικό Κράτος βρισκόταν σε τροχιά σύγκρουσης με το οθωμανικό Κράτος με σκοπό την επέκτασή του. Αμφότεροι οι δύο πόλοι μετά το 1908-9 έχουν να αντιμετωπίσουν την ραγδαία αύξηση της αλβανικής επιθετικότητας, η οποία θα ξεπεράσει τον έλεγχο των Μητροπολιτών και των προξένων, οι οποίοι και θα αποτελέσουν απλοί παρατηρητές στην περιοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΠΡΟΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Εκπαιδευτικές δομές και πολιτικές του Οικουμενικού Πατριαρχείου

Η εκπαίδευση αποτέλεσε βασικό πυρήνα της πολιτικής της ελληνικής Κυβέρνησης στην προσπάθειά τους να ενσωματώσουν και στη συνέχεια να αφομοιώσουν πληθυσμούς, οι οποίοι δεν είχαν ως μητρική γλώσσα την Ελληνική και δεν τη χρησιμοποιούσαν στις καθημερινές τους συναλλαγές, παρά μόνο ως γλώσσα υψηλής κουλτούρας και εμπορίου. Δεν ήταν όμως η Ελληνική Κυβέρνηση η μόνη που ενδιαφερόταν για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των υπηκόων της οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά η Ιταλία και η Αυστρία, Ρουμάνοι και Αλβανοί εθνικιστές όπως επίσης και οι ίδιες οι οθωμανικές αρχές, οι οποίες αναγνώρισαν την εκπαίδευση ως τον κινητήριο μοχλό επέκτασης της ισχύος τους. Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται σημαντική αύξηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όχι μόνο στη περιοχή του Βερατίου, αλλά εν γένει στην Αυτοκρατορία. Η οθωμανική κυβέρνηση

¹⁴⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/45.4

μεταρρύθμισε σημαντικά την εκπαίδευση στην ευρύτερη προσπάθεια των Οθωμανών να εφαρμόσουν αρχές και ιδέες της Δύσης στην εκπαίδευση και στην κοινωνία, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία όπως θα δούμε και παρακάτω.

Η ευρύτερη περιοχή γύρω από την Αυλώνα το Βεράτιο και το Φιερ χαρακτηρίζονταν από πολύ υψηλά ποσοστά πλήρους αναλφαβητισμού, όπως και όλο το Βιλαέτι των Ιωαννίνων (37,85% κατά τον Καρπάτ χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της οθωμανικής απογραφής το 1894/5¹⁴⁷) και σε συνδυασμό με τα προβλήματα στο οδικό δίκτυο, στην γεωγραφία της περιοχής και στο γεγονός ότι τα ορθόδοξα χριστιανικά ορθόδοξα και μουσουλμανικά χωριά βρίσκονταν σε πολύ μεγάλη απόσταση μεταξύ τους και χωρίς να υπάρχουν περιοχές μόνο μουσουλμανικές ή μόνο ορθόδοξες, επιδείνωναν κάθε προσπάθεια δημιουργίας ενός σταθερού και κυρίως αποτελεσματικού εκπαιδευτικού συστήματος. Όπως έχουμε αναφέρει πολλές φορές προηγουμένως, οι χριστιανοί ορθόδοξοι αποτελούσαν μειοψηφία στην περιοχή, αλλά όχι αμελητέα, με ποσοστά που κυμαίνονται περίπου στο 30% του συνολικού πληθυσμού, ήταν διασκορπισμένοι ανάμεσα σε πλήθος μουσουλμανικών χωριών, ή σε μαχαλάδες των χωριών¹⁴⁸. Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που διαφοροποιεί την περιοχή σε σχέση με τις υπόλοιπες επαρχίες της Αυτοκρατορίας ήταν το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο αν το συνδυάσουμε και με το θρησκευτικό θα παρατηρήσουμε πως έχουμε μία ιδιαιτερότητα' οι χριστιανοί ορθόδοξοι και οι μουσουλμάνοι ομιλούν την ίδια γλώσσα την αλβανική με ένα πολύ μικρό ποσοστό να ομιλεί την κουτσοβλαχική, γεγονός το οποίο δημιούργησε ευκαιρίες, αλλά και δυσκολίες στους εθνικισμούς και κυρίως στην Ελληνική Κυβέρνηση. Ο λόγος ήταν πως από τη μία πλευρά η χρήση μιας γλώσσας η οποία δεν χρησιμοποιούνταν στο γραπτό λόγο πάρα μόνο πολύ πρόσφατα, όπως επίσης και η σαφής προσπάθεια διαφοροποίησης του ορθόδοξου χριστιανικού στοιχείου της περιοχής από το μουσουλμανικό στο πολιτικό επίπεδο και η μη ύπαρξη μιας κρατικής οντότητας που μπορούσε να ανατρέψει τα σχέδια των Ελλήνων εθνικιστών, έμοιαζαν ως ιδανικές ευκαιρίες στην πολιτιστική επέκταση του Ελληνισμού. Ωστόσο η εκμάθηση μιας ξένης εισαγωγικά γλώσσας όπως επίσης και η αυξανόμενη ένταση του Αλβανικού εθνικισμού εμπόδιζαν το επιχείρημα της αφομοίωσης των Ορθοδόξων στο Ελληνικό πολιτισμικό σύνολο. Επιπροσθέτως και οι Αλβανόφωνοι εθνικιστές στην προσπάθειά τους να γεφυρώσουν τις διαφορές μεταξύ των δύο πολυπληθέστερων θρησκευτικών ομάδων,

¹⁴⁷ M. Karpát, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Ουισκόνσιν 1985, σελ.211

¹⁴⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.1

χρησιμοποίησαν το επιχείρημα της κοινής γλωσσικής καταγωγής ως ένα επιχείρημα το οποίο ίσως τον 17ο και τον 18ο αιώνα δεν θα είχε καμία απήχηση, όμως στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα αυτή η επιχειρηματολογία κέρδιζε περισσότερο έδαφος. Από την άλλη κάθε επιχείρημα των Αλβανών εθνικιστών προσέκρουε από τη μία στην σθεναρή άρνηση του Πατριαρχείου για χρήση άλλης γλώσσας στην εκπαίδευση πλην της ελληνικής, αλλά και τη γενικότερη δυσθυμία των οθωμανικών αρχών σε οποιαδήποτε παραχώρηση σε αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών¹⁴⁹.

Το Πατριαρχείο και η οθωμανική κυβέρνηση δεν έμειναν αδιάφορες στις προσπάθειες των δύο αυτών κυρίαρχων εθνικισμών, με το Πατριαρχείο να αυξάνει σημαντικά τη χρηματοδότηση για τη λειτουργία σχολικών κτιρίων, να διορίζει περισσότερο καταρτισμένων καθηγητών και καθηγητριών όπως επίσης και να επιμελείται του συντονισμού του εκπαιδευτικού έργου¹⁵⁰. Όμως η ευρύτερη περιοχή, για την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε τουλάχιστον, δεν προκαλούσε «πονοκεφάλους» στο Πατριαρχείο σε αντίθεση με την όμορη περιοχή της Μακεδονίας ή την Θράκη, όπου η ιδεολογική μάχη μεταξύ του Πατριαρχείου και της Εξαρχίας μαινόταν¹⁵¹. Η υπόθεση κλεισίματος της αρχιεπισκοπής Αχρίδας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα είχε κλείσει απροβλημάτιστα για το Πατριαρχείο, με τους αλβανόφωνους πληθυσμούς να μην εκφράζουν αντιδράσεις σε ένα σχέδιο που πιθανότατα δεν τους εξέφραζε. Με τη δημιουργία και αναγνώριση των διαφόρων εθνοθρησκευτικών ομάδων τα γνωστά σε εμάς ως μιλλέτ, η εκπαίδευση πέρασε μία φάση εντατικοποίησης και ομογενοποίησης από την πλευρά των Ορθοδόξων, καθώς οι ιθύνοντες του ρωμαίικου μιλλέτ επιθυμούσαν να δημιουργήσουν ένα ποίμνιο πιστό στις αρχές της ορθόδοξης παράδοσης και να αποτρέψουν τη δημιουργία αυτονομιστικών τάσεων όπως αυτές εκφράστηκαν από τους Βούλγαρους με τη δημιουργία της βουλγαρικής εξαρχίας, με ανταγωνισμούς στο εκπαιδευτικό πεδίο¹⁵². Παράλληλα βλαχόφωνοι φορείς του ρουμανικού εθνικισμού προωθούσαν τη χρήση της γλώσσας τους στις εκκλησίες, ενώ και οι Σέρβοι και στη συνέχεια οι Αλβανόφωνοι ήθελαν να χρησιμοποιηθεί η γλώσσα τους¹⁵³.

¹⁴⁹ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, Πρίνστον 1967 σελ. 18

¹⁵⁰ Γ. Μπέτσιας, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεοτούρκων*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 81-82

¹⁵¹ Γ. Μπέτσιας, σελ 103

¹⁵² P. Konortas, 174-175

¹⁵³ Σ. Βούρη, σσ, 249-253 και σσ. 268-271

Το Πατριαρχείο έπρεπε να συμμορφωθεί στις οθωμανικές κατευθυντήριες γραμμές και στο πνεύμα του Τανζιμάτ, γεγονός που συναντούσε μεγάλα εμπόδια από τις εκκλησιαστικές αρχές. Μεγαλύτερο αγκάθι ήταν για το ποιος θα είχε την εποπτεία του εκπαιδευτικού έργου και όχι στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, όπου οι Οθωμανοί ελάχιστα αναμειγνύονταν, παρά μόνο στην περίοδο κρίσης του Προνομακού ζητήματος (τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα) και μετά την εξέγερση των Νεότουρκων¹⁵⁴. Οι οθωμανικές αρχές επιθυμούσαν να δοθεί μεγαλύτερος ρόλος στους λαϊκούς και όχι στην εκκλησία, η ολοένα και αυξανόμενη σε αριθμό και δύναμη ελληνορθόδοξη αστική τάξη ζητούσε να λάβει το έλεγχο του εκπαιδευτικού έργου και Διοίκησης, «εκσυγχρονίζοντας» την εκπαίδευση κατά τα δυτικά πρότυπα και προσδοκώντας να δημιουργήσουν νέους με έφεση σε δραστηριότητες βιοτεχνικού και εμπορικού χαρακτήρα, με γνώση γλωσσών και τεχνών, ενώ το Πατριαρχείο και οι Μητροπολίτες δεν ήθελαν να αλλάξει ο παραδοσιακός χαρακτήρας της εκπαίδευσης δίνοντας έμφαση στην χριστιανική αγωγή και στην οικουμενικότητα του ορθόδοξου ποιμνίου¹⁵⁵.

Οι διαφωνίες αυτές διήρκεσαν καθ' όλη την διάρκεια της ύστερης οθωμανικής περιόδου, άλλοτε με εξάρσεις, όπως για παράδειγμα στην περίοδο του Προνομακού ζητήματος και άλλοτε σε κλίμα συνεργασίας. Η Εκκλησία ήθελε πάση θυσία να κρατήσει την οικουμενικότητά της και να μη δώσει χώρο στους εθνικισμούς να διεισδύσουν στην εκπαίδευση, κάτι το οποίο δεν ενδιέφερε τόσο τους λαϊκούς, οι οποίοι ήταν δεκτικοί σε εθνικιστικές ιδέες και είχαν δημιουργήσει εθνικές ταυτότητες, κυρίως ανοίγοντας γέφυρες με τον Ελληνικό εθνικισμό¹⁵⁶. Κατά τη γνώμη μου η όλη αυτή διάσταση έδινε ένα ασαφές μήνυμα προς το ποίμνιο για τον χαρακτήρα και τον σκοπό της εκπαίδευσης, καθώς σε μία εποχή έντονων εθνικιστικών συγκρούσεων και άνοδο των αστικών τάξεων, η Εκκλησία συνέχιζε να κηρύττει περί οικουμενικότητας, απορρίπτοντας ή περιορίζοντας την συμμετοχή των λαϊκών στα όργανα, σε αντίθεση με τα άλλα μιλλέτ της Αυτοκρατορίας. Ο αντίλογος είναι πως μια εκπαίδευση που ακολουθούσε ένα πλαίσιο κοσμικό, δεν θα μπορούσε να διατηρήσει στο ίδιο μιλλέτ πληθυσμούς που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες και βρίσκονταν σε τροχιά σύγκρουσης με την οθωμανική Αυτοκρατορία. Ακόμα και αν δέχονταν βέβαια τις παραινήσεις των λαϊκών θα προκύπτανε άλλα ζητήματα, όπως σε ποια γλώσσα ή ποια «εθνική» ιστορία θα μάθαιναν

¹⁵⁴ Γ. Μπέτσιας, σελ. 53

¹⁵⁵ Ο.π., σελ. 179

¹⁵⁶ Εξερτζόγλου, Χ, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι.: ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, Αθήνα 1996, σσ. 317- 319

τα παιδιά το σχολείο. Ήταν ένα περίπλοκο ζήτημα το οποίο γινόταν πιο περίπλοκο, λόγω των πολλαπλών συστημάτων εποπτείας και λήψης αποφάσεων, το οποίο φαινόταν πολύ εύκολο στην θεωρία αλλά στην πράξη ήταν πολύ δύσκολο και άλλαζε ανάλογα με την περιοχή.

Το οθωμανικό Κράτος είχε εποπτικό ρόλο στην εκπαίδευση των μη μουσουλμάνων του μιλλέτ, στέλνοντας επιθεωρητές και χρηματοδοτώντας τα τμήματα παιδείας των νομών. Σε ελάχιστες περιπτώσεις παρατηρείται ενεργή ανάμειξη των Οθωμανών, όπως το 1882, όπου αντιτίθεται στη χρήση ενός διδακτικού βιβλίου το οποίο θεωρούσε πως προσβάλλει το Ισλάμ¹⁵⁷. Το Πατριαρχείο δεχόταν πιέσεις προκειμένου να δεχτεί περισσότερο έλεγχο και να εφαρμόσει αρχές που εφαρμόζονταν στο ενιαίο σύστημα που ακολουθούσαν τα μουσουλμανικά σχολεία, ιδιαίτερα με την εισαγωγή της οθωμανικής γλώσσας στα σχολεία¹⁵⁸. Η πεποίθηση ότι η εκπαίδευση των ορθοδόξων χριστιανών υποδεικνύονταν από την Ελλάδα και τους συλλόγους που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή, ήταν διάχυτη στους κύκλους της οθωμανικής Κυβέρνησης και για αυτόν τον λόγο πίεζαν περαιτέρω προς τη συμμετοχή των αστικών τάξεων στη διαμόρφωση πολιτικών για την εκπαίδευση¹⁵⁹. Το ιδανικό για τους Οθωμανούς θα ήταν ένα σύστημα ομοιόμορφο για όλο το μιλλέτ, χωρίς παρεμβάσεις από παράγοντες όπως η Ελληνική Κυβέρνηση και οι σύλλογοι ελληνικών συμφερόντων, δημιουργώντας νέους και νέες πιστούς στον Σουλτάνο, με γνώση της οθωμανικής γλώσσας και με συναίσθησης του ανήκειν στο οθωμανικό σύνολο. Αυτό βέβαια προσκρούει με το όλο οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως θα αναλυθεί παρακάτω στο οποίο υπάρχει ακόμα ο σαφής θρησκευτικός διαχωρισμός στα σχολεία.

Σε κάθε περίπτωση η αυξημένη εποπτεία συγκρούεται με το προαιώνιο πλέγμα προνομίων και διευκολύνσεων που απολάμβανε ο εκάστοτε Πατριάρχης μετά την Άλωση, μια κατάσταση που δύσκολα μπορούσε να αλλάξει από τη μεριά των Οθωμανών. Οι Οθωμανοί όμως με το επιχείρημα ότι οι διευκολύνσεις ήταν στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε μονάρχη, επιθυμούσαν να παρέμβουν¹⁶⁰. Πράγματι στο Προνομιακό ζήτημα οι Οθωμανοί διατήρησαν τα προνόμια του Πατριάρχη σχετικά με την εκπαίδευση,

¹⁵⁷ Γ. Μπέτσιας, σελ. 47

¹⁵⁸ Ο.π., σελ. 52

¹⁵⁹ Ο.π., σελ. 198.

¹⁶⁰ Κονόρτας, Παρασκευάς, *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος – αρχές 20ου αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1998, σελ. 318 Για το Προνομιακό ζήτημα επίσης: Εξερτζόγλου, Χάρης (1992). “Το «προνομιακό» ζήτημα”, στο: *Τα Ιστορικά*, τ.9, τχ.16, Ιούνιος 1992, σσ. 65-84.

έχοντας βέβαια την εποπτεία όλων των εκπαιδευτικών κινήσεων από τη μεριά του Πατριαρχείου σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Αυτό επετεύχθη μόνο μετά το πέρας της δεύτερης φάσης του Προνομιακού ζητήματος, το 1891 και μέχρι το 1908, όποτε το Πατριαρχείο είχε τη δυνατότητα ελευθερίας άσκησης των δραστηριοτήτων του, αυτή τη φορά και με υψηλή βεζυρική εγκύκλιο¹⁶¹.

Στην πραγματικότητα ο εποπτικός τους ρόλος ήταν χαλαρός και το Οικουμενικό Πατριαρχείο με το Διαρκές Μεικτό Συμβούλιο είχαν την κύρια εποπτεία του εκπαιδευτικού έργου. Από εκεί οι Εκπαιδευτικές Επιτροπές έστελναν επιθεωρητές στις κατά τόπους μητροπόλεις ή δημογεροντίες. Σε αρκετές περιπτώσεις οι επιθεωρητές συναντούσαν αντιπροσώπους Μητροπολίτες και δημογέροντες, φαινόμενο που σχετιζόταν με τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Στη χαμηλότερη βαθμίδα βρίσκονταν οι Εφορίες των σχολείων που αποτελούνταν από δημογέροντες ή ιερείς, μια βαθμίδα που υπήρξε καθ' όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου ως τη βασική μονάδα συγκρότησης εκπαιδευτικού δικτύου¹⁶². Οι Εφορίες αποτελούσαν τον πυρήνα της εύρυθμης ή μη λειτουργίας των σχολείων και αποτελούνταν στην περίπτωση του Βερατίου, αλλά και γενικότερα από ιερείς, κυρίως Μητροπολίτες ή Επισκόπους, εκκλησιαστικούς υπαλλήλους, αλλά κυρίως τους δημογέροντες της περιοχής, τους έχοντες δηλαδή χρήματα, γη, διασυνδέσεις και εξουσία. Η Εφορία θα αντιπροσώπευε το σχολείο στον τοπικό Οθωμανό άρχοντα ή στις δοσοληψίες με πάσης φύσεως επιθεωρητές. Η δύναμη μιας Εφορίας εξαρτιόταν κυρίως από την οικονομική επιφάνεια των δημογερόντων και από τις τακτικές ή έκτακτες επιχορηγήσεις από φορείς όπως τα ελληνικά Προξενία και υποπροξενία, τους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους και το Πατριαρχείο. Σε γενικές γραμμές και πέρα από τις πομπώδεις περιγραφές των προξένων, οι Εφορίες συντηρούσαν τα σχολεία με έξοδα της ίδιας της κοινότητας και δεν μπορούσαν να βασίζονται σε επιχορηγήσεις προσωρινού χαρακτήρα, μικρές συνήθως σε χρήμα και δυσανάλογα μεγάλες σε επιρροή¹⁶³.

Μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όποτε ο τομέας της εκπαίδευσης συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των εθνικισμών και των κρατών, η πίεση προς τις Εφορίες και τις τοπικές κοινότητες ήταν σημαντικά μεγαλύτερη. Αυτό σε συνδυασμό με τις

¹⁶¹ Γ. Μπέτσιας, σελ. 50

¹⁶² Χ. Παπαστάθης, «Η κοινοτική οργάνωση» στο : *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Ιστορία, Κοινωνία – Οικονομία – Πολιτισμός*, τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 84

¹⁶³ Γ. Μπέτσιας, σσ. 168-169

κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που παρατηρούνταν τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στις μεγάλες πόλεις προκαλούν και τις πρώτες διαμάχες για τον έλεγχο και την οργάνωση του σχολικού δικτύου, λόγω της δύναμης που είχαν στις τοπικές συνειδήσεις¹⁶⁴. Οι σύλλογοι και τα Προξενεία προσπαθούν να προσεταιριστούν δημογέροντες και Μητροπολίτες εξασφαλίζοντας τους ικανοποιητικές επιχορηγήσεις και αύξηση της θέσης τους στο σύνολο. Έχουμε αρκετά παραδείγματα στην περιοχή του Βερατίου, του Φιερ και της Αυλώνας όπου βλέπουμε τα μέλη της Εφορίας να βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους για τον έλεγχο των οικονομικών των σχολείων, τον διορισμό ή την απόλυση εκπαιδευτικών, την εισαγωγή ή μη μαθημάτων και κυρίως για τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης. Στο Βεράτιο για παράδειγμα διαφαίνονται ισχυρές εντάσεις μεταξύ Μητροπολιτών και δημογερόντων για το ποιος είχε τον πρώτο λόγο στους διορισμούς των εκπαιδευτικών, όπως θα δούμε και αργότερα. Οι κοινοτικές διαμάχες ήταν συχνές και σε άλλες πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, το Μοναστήρι και η Αδριανούπολη που συνδυάζονταν με οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες, την παρακμή του συντεχνιακού συστήματος και την αυξημένη παρέμβαση του Ελληνικού Κράτους¹⁶⁵. Σημαντικός λόγος ήταν και η αύξηση της χρηματοδότησης από τη μεριά των αστικών τάξεων για την παιδεία, γεγονός που συνεπάγεται και με την αύξηση του ενδιαφέροντος των ιδίων.

Οι σύλλογοι με τη σειρά τους περνούσαν από αυστηρό έλεγχο τα πεπραγμένα των Εφοριών. Βέβαια, μια ιδιαιτερότητα που παρουσίαζε η περιοχή ήταν η γενικότερη «αδιαφορία» των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων όπως ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, για τη χρηματοδότηση και την εποπτεία των σχολείων του Σαντζακιού. Σε ελάχιστες περιπτώσεις εντοπίζεται η δράση του στο Σαντζάκι Βερατίου, όπως το 1873-4 και το 1912, όποτε και συνδράμει στον διορισμό μιας νηπιαγωγού αφικνούμενη εκ Μοναστηρίου¹⁶⁶. Δεν παρατηρείται καμία οργάνωση κατοίκων της περιοχής ή μεταναστών σε άλλες πόλεις της Αυτοκρατορίας ή το εξωτερικό σχετικά με την παιδεία, ερχόμενο σε φανερή αντίθεση με τις όμορες περιοχές του Αργυρόκαστρου και της Κορυτσάς, όπου στο μεν Αργυρόκαστρο παρατηρούμε δεκάδες συλλόγους αλβανόφωνων, ελληνόφωνων και βλαχόφωνων σχετικούς με τις εκπαιδευτικές

¹⁶⁴ Σοφία Βούρη, , *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας (1870-1904)*, Αθήνα 1992, σσ. 13-14

¹⁶⁵ Γ. Μπέτσιας, σελ. 82 και Βούρη σελίδα 228.

¹⁶⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

δραστηριότητες των χώρων καταγωγής τους, ενώ στην Κορυτσά βλέπουμε ανάλογη δραστηριότητα και μάλιστα μια έντονη κινητικότητα από και προς τα χωριά καταγωγής τους για την εκπαίδευση και το πολιτισμό¹⁶⁷. Σίγουρα αυτά τα φαινόμενα σχετίζονται και με τη χαμηλή σε ποσοστά μετανάστευση των κατοίκων του Σαντζακιού Βερατίου, την οικονομική δυσπραγία και εξαθλίωση από τοπικούς πλούχιοντες και οργανωτικά προβλήματα στις κοινότητες. Επίσης αυτό που ονομάζουμε τον 19^ο αιώνα «αστική τάξη» για το Σαντζάκι δεν ήταν κάτι άλλο από μικρούς και μεσαίους εμπόρους, εκκλησιαστικούς ή διοικητικούς υπαλλήλους και γόνους προυχόντων, δεν παρατηρούμε δηλαδή αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή, αλλά μάλλον συρρίκνωση της ομάδας αυτής, συνδεδεμένη βεβαίως και με την καταρρέουσα οικονομική κατάσταση στην περιοχή της Ηπείρου. Αυτό φανερώνει και ένα άλλο χαρακτηριστικό, τη μεγάλη εξάρτηση που πιθανώς είχαν οι τοπικοί παράγοντες σε πιθανές χρηματοδοτήσεις από όποια κατεύθυνση, καθώς οι γενικές επιχορηγήσεις ήταν πολύ μικρές.

Οθωμανική εκπαίδευση και παρέμβαση – Επιτυχίες και αποτυχίες

Μέχρι εκείνη την περίοδο η μόνη περίπτωση στην οποία ένας ορθόδοξος χριστιανός της περιοχής μπορούσε να μορφωθεί, ήταν να μεταναστεύσει προς κάποια μεγάλη πόλη της Αυτοκρατορίας η την Αθήνα. Για τους μουσουλμάνους της περιοχής τα πράγματα ήταν ακόμα χειρότερα, καθώς μόνο κάποιοι μπέηδες είχαν τη δυνατότητα να μορφωθούν σε κάποιο από τα οθωμανικά σχολεία της Αυτοκρατορίας ενώ σε πολλά χωριά και ποσοστό των αγράμματων πλησίαζε το 100%. Σε όλο το Βιλαέτι των Ιωαννίνων το 1894-1895 φοιτούσαν μόλις 950 κορίτσια και 30200 αγόρια στα οθωμανικά σχολεία του βιλαετιού, κατατάσσοντας το Βιλαέτι στην 27η θέση ανάμεσα σε 36 Βιλαέτια¹⁶⁸. Η χρηματοδότηση μάλιστα από το οθωμανικό Κράτος κατά τον Gawrych ήταν η μισή σε σχέση με την αντίστοιχη για τους Ορθοδόξους¹⁶⁹. Κατά την περίοδο μετά τις πρώτες μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν στην ευρύτερη περιοχή ήταν ανεπαίσθητες και το ποσοστό των αγράμματων παρέμεινε υψηλό καθ' όλη την οθωμανική περίοδο, γεγονός που επισημαίνουν πολλές φορές οι φορείς της περιοχής, ως ένδειξη της αδιαφορίας των οθωμανικών και των ελληνικών αρχών για την Ήπειρο

¹⁶⁷ Για τη σχέση μετανάστευσης και εκπαίδευσης στις περιοχές Αργυροκάστρου και Κορυτσάς, βλέπε: Αθ. Κολτσίδα, *Η εκπαίδευση στην Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής Αυτοκρατορίας: η ίδρυση, η οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 410

¹⁶⁸ Κ. Karpat, σελ. 219

¹⁶⁹ Gawrych, σσ. 208-209

τοποθετώντας την συνεχώς με τη Μακεδονία σε σύγκριση. Πράγματι οι πιστώσεις για την Ήπειρο ήταν μειωμένες σε σχέση με αυτές της Μακεδονίας, με τη διαφορά όμως ότι μεγάλο μέρος των πιστώσεων για τη Μακεδονία και τη Θράκη παρέχονταν για στρατιωτικό εξοπλισμό, ενώ στην Ήπειρο δεν υπήρχαν ελληνικά ανταρτικά σώματα, ούτε μέχρι τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα αλβανικά αντάρτικα σώματα.

Το Οθωμανικό Κράτος την περίοδο μετά το Τανζιμάτ επιχείρησε να εντατικοποιήσει και να εκκοσμικεύσει την παιδεία και να την εποπτεύει η ίδια και όχι μόνο τα μιλλέτ στο πλαίσιο του Οθωμανισμού. Με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ το Κράτος δημιούργησε ένα σχολικό δίκτυο πέρα από τους παραδοσιακούς φορείς εκπαίδευσης, όπως ήταν τα ιεροδιδασκαλεία¹⁷⁰. Η μέριμνα για την εκπαίδευση έγινε κρατική υπόθεση και δημιουργήθηκε ένα δίκτυο πρωτοβάθμιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καθώς και το πρώτο πανεπιστήμιο το 1863¹⁷¹. Σταδιακά η εκπαίδευση αποκόπτεται από τους θρησκευτικούς φορείς και προσανατολίζεται στη δημιουργία εγγραμμάτων Οθωμανών, ικανών να προωθήσουν τις μεταρρυθμίσεις που επιθυμούσε η ιθύνουσα τάξη. Το 1869 η οθωμανική κυβέρνηση εκδίδει τον «γενικό κανονισμό περί Δημοσίας εκπαιδευσεως» στον οποίο επισημαίνεται ο δωρεάν και υποχρεωτικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης προς όλους ανεξαιρέτως τους Οθωμανούς υπηκόους¹⁷².

Τα σχολεία διαιρούνται σε Ελεύθερα τα οποία συντηρούνταν από άτομα ή από κοινότητες και τα Δημόσια τα οποία διευθύνονταν και συντηρούνταν από την κυβέρνηση¹⁷³. Ο κανονισμός όριζε για τα δημόσια σχολεία υποχρεωτική και δωρεάν τετραετής εκπαίδευση για τα αγόρια ηλικίας από 7 έως 11 χρονών και για τα κορίτσια από 6 έως 10 ετών. Η χρηματοδότηση θα γινόταν μέσω των τοπικών αρχών (κοινότητες). Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εντοπίζουμε τα σχολεία των παιδιών και έπειτα τα σχολεία των εφήβων (güçtiye), τα οποία έπρεπε να υπάρχουν σε κάθε συνοικία και να ήταν ξεχωριστά για μουσουλμάνους και ξεχωριστά για τους μη μουσουλμάνους μαθητές. Εκεί διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή της μητρικής γλώσσας όπως επίσης και θρησκευτικά μαθήματα. Τα σχολεία των εφήβων ιδρύονται κυρίως στις πόλεις και ήταν τετραετούς διάρκειας, όπου οι έφηβοι μαθαίνουν την οθωμανική γλώσσα όπως επίσης και τη γλώσσα της «εθνικότητάς» τους, αφού ληφθεί η απαραίτητη άδεια από τις

¹⁷⁰ M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Πρίνστον 2008, σελ. 102

¹⁷¹ K. Karpat, σελ. 96

¹⁷² M. Şükrü Hanioğlu, σελ. 102

¹⁷³ Μπέτσιας, σελ. 31

θησκευτικές αρχές της περιοχής¹⁷⁴. Για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η οποία ήταν κρατική, οι απόφοιτοι των σχολείων των εφήβων εντάσσονται σε ένα τριετές πλαίσιο εκπαίδευσης την «προκαταρκτική» ή *idadiye* όπου εκεί μάθαιναν διάφορες Επιστήμες όπως η Φυσική, η Γεωμετρία, η Χημεία, η Άλγεβρα, Νομολογία, Γαλλικά και άλλα μαθήματα. Σε μαθήματα όπως η Ιστορία και η Γεωγραφία οι μαθητές έβλεπαν παγκόσμιους χάρτες για να έχουν καλύτερη αίσθηση της παγκόσμιας πραγματικότητας¹⁷⁵. Μετά τα τρία χρόνια προκαταρκτικής εκπαίδευσης, οι μαθητές μπορούσαν να μπουν στο Λύκειο μετά από εξετάσεις να γίνουν δεκτοί στο πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης, ενώ μπορούσαν να μπουν στο πανεπιστήμιο ή στη Διοίκηση. Το Λύκειο ήταν με πληρωμή και απευθυνόταν σε λίγους μαθητές ανώτερης εισοδηματικής τάξης οι οποίοι θα μπορούσαν να εισέλθουν στο πανεπιστήμιο ή στη Διοίκηση. Για τις γυναίκες δεν υπήρχε κάποια πρόβλεψη, παρά μόνο η είσοδος από τα ΠαρθENAγωγεία των εφήβων κοριτσιών στα Διδασκαλεία για να αποτελέσουν το εκπαιδευτικό προσωπικό των ΠαρθENAγωγείων¹⁷⁶. Κατά την περίοδο του Αμπντούλχαμίτ του Β΄, ο προσανατολισμός της παιδείας έγινε πιο ισλαμικός και τα θρησκευτικά μαθήματα περισσότερα¹⁷⁷. Το νέο σχολικό δίκτυο παρακάμπει τις παραδοσιακές ισλαμικές δομές και προσπαθεί να εισαγάγει, με σεβασμό όμως στις ισλαμικές παραδόσεις και στην πίστη ως προς τον Σουλτάνο¹⁷⁸.

Η οθωμανική κυβέρνηση δημιούργησε στις μεγάλες πόλεις της περιοχής, σχολικές εγκαταστάσεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες της ολοένα και αυξανόμενης σε αριθμό και ισχύ μεσαίας και ανώτερης μουσουλμανικής τάξης, τάξης που χρησιμοποιούσε περισσότερο γλώσσες όπως τη Γαλλική, τη Ιταλική αλλά και την Ελληνική για τις δραστηριότητές τους, στο εμπόριο, στη βιοτεχνία, αλλά και στη Διοίκηση. Προσπάθησε το οθωμανικό Κράτος να δημιουργήσει ένα σχολικό δίκτυο αντίστοιχο του ορθόδοξου με τη λειτουργία στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, 225 σχολείων το 1894-1895 στα οποία και φοιτούσαν 31000 περίπου μαθητές κατά την περίοδο που αναφερόμαστε, με τη λειτουργία δύο Γυμνασίων και τεσσάρων δημοτικών σχολείων στην περιοχή του Βερατίου. Επίσης υπήρχαν και 14 μεντρεσέδες, όπου φοιτούσαν

¹⁷⁴ Μπέτσιας, σσ, 31-32

¹⁷⁵ Benjamin J. Fortna, *Imperial Classroom, Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Οξφόρδη 2002, σελ. 186

¹⁷⁶ Μπέτσιας, πίνακας, σελ. 35

¹⁷⁷ Fortna, σελ.202

¹⁷⁸ Fortna, σελ. 93

αλβανόφωνοι μαθητές¹⁷⁹. Τα στοιχεία του Karpat για τον αριθμό των σχολείων και των μαθητών συγχέονται με τα στοιχεία της Clayer, η οποία αναφέρει έναν αριθμό περίπου 100 σχολείων και 4000 μαθητών¹⁸⁰. Ο Gawrych παρουσιάζει άλλα στοιχεία και μάλιστα για την περίοδο 1909-10, αναφέρει περί 122 σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (iptidaye) 13 ενδιάμεσα (rüşdiye) και 4 γυμνάσια, έναντι 620 δημοτικών και 43 ελληνικών σχολείων¹⁸¹. Στα Ιωάννινα δημιουργήθηκε το 1882 Γυμνάσιο, στο οποίο οι Οθωμανοί προσέβλεπαν στον περιορισμό της ακτινοβολίας και επιρροής της Ζωσιμαίας Σχολής και του ελληνισμού στο Βιλαέτι, με σχετική επιτυχία στους μουσουλμάνους, αλλά χωρίς να κεντρίσει το ενδιαφέρον των χριστιανών. Δημιουργήθηκε σταδιακά ένα στρώμα εγγράμματων μουσουλμάνων οι οποίοι και λαμβάναν σταδιακά διοικητικές θέσεις. Μάλιστα οι αλβανόφωνοι του βιλαετιού Ιωαννίνων αποτελούσαν και την πλειοψηφία των αλβανόφωνων μουσουλμάνων φοιτητών και στις ανώτερες σχολές της Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης, γεγονός το οποίο και δείχνει το ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον των γόνων των μπέηδων για την παιδεία¹⁸².

Για το Βεράτιο δεν έχουμε πολλά στοιχεία σχετικά με την οθωμανική εκπαίδευση και οι πληροφορίες ήταν πιο γενικές. Ο βασικός λόγος ήταν πως η εκπαιδευτική δραστηριότητα των μουσουλμανοπαιδών δεν συγκέντρωνε το ίδιο ενδιαφέρον για τις ξένες αντιπροσωπείες όπως για τους χριστιανούς, καθώς ήταν ένα πεδίο στο οποίο δεν μπορούσαν να παρέμβουν. Γνωρίζουμε με βάση τα ελληνικά προξενικά έγγραφα περί δημιουργίας οθωμανικής επαγγελματικής σχολής στο Βεράτιο, με προϋπολογισμό γύρω στις 800 Οθωμανικές λίρες και με χρηματοδότηση από πλούσιους αγάδες της Μουζακιάς, ένα σεβαστό ποσό για τα δεδομένα της περιοχής¹⁸³. Στο σχολείο αυτό θα διδάσκονταν τέχνες όπως η βυρσοδεψία και η ξυλουργία, φανερώνοντας το ενδιαφέρον των μουσουλμάνων προυχόντων για τη δημιουργία τεχνιτών και την αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου. Σε αναφορά του προξένου το 1910 για την ύπαρξη μουσουλμανικών σχολείων στην περιοχή του Βερατίου γίνεται αναφορά για δύο ιδρυθέντα αλβανικά μουσουλμανικά σχολεία μετά το 1908, τα οποία όμως έκλεισαν λόγω έλλειψης πόρων¹⁸⁴. Στην ίδια επιστολή αναφέρεται και στην ύπαρξη μιας «Μεκτεπί Ινταντί», ανώτερης οθωμανικής σχολής, όπου διδασκόταν η αλβανική με το

¹⁷⁹ K. Karpat, σελ. 219

¹⁸⁰ Clayer, σελ. 115

¹⁸¹ Gawrych, σελ. 209

¹⁸² Clayer, σσ. 115-117

¹⁸³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/62.1

¹⁸⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1910/ Προξενεία

λατινικό αλφάβητο από τον Καρμπουνάρα, πρώην ληξίαρχο της Μητρόπολης και όργανο των αλβανιστών κατά τον πρόξενο.

Σε ένα άλλο σημείο εμφανίζονται στα ελληνικά προξενικά έγγραφα στο χωριό Μάζανι (Mazhan) να υπάρχει συμφωνία μεταξύ του δασκάλου του Ελληνικού σχολείου με Οθωμανούς αγάδες προκειμένου να φοιτήσουν στο σχολείο και οθωμανόπαιδες, για τους οποίους θα οριστεί ένας χότζας δάσκαλος¹⁸⁵. Ο Πρόξενος Σβορώνος μάλιστα θεωρούσε αυτό το γεγονός ως μοναδική ευκαιρία προκειμένου οι «λαβωμένοι» ψυχολογικά Οθωμανοί να ενταχθούν στην ελληνική ιδέα. Σε μία άλλη περίπτωση παρατηρούμε πως δύο μαθητές της ελληνικής σχολής Δουκατίου ήταν μουσουλμάνοι, ο Τσαούς Τσαούσης και ο Μουσταφά Ημέρης, ετών 16 και οι δύο, φοιτητές της πρώτης τάξης του Γυμνασίου. Αναφέρει επίσης ο διδάσκων Παναγιώτης Δράκος πως ήταν απόφοιτοι της οθωμανικής σχολής¹⁸⁶. Το 1912, τον τελευταίο έτος της Οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή, στο Αρρεναγωγείο Αυλώνας φοιτούσε ένας πολύ μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων, 26 στο νηπιαγωγείο και 4 στην αστική σχολή, αριθμός που αντιπροσώπευε παραπάνω από το ¼ των μαθητών¹⁸⁷. Παρά τις παραινέσεις των επιθεωρητών για συμπερίληψη τουρκοπαίδων/οθωμανοπαίδων στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση, δεν φαίνεται από τα έγγραφα να ευοδώνονται οι προσπάθειες αυτές. Σε κάθε περίπτωση ήταν φανερό πως σε σχέση με τους Ορθοδόξους, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι στερούνταν ακόμα και στοιχειώδους μόρφωσης και οι δυσκολίες τους ήταν περισσότερες.

Το πρόβλημα στην εκπαίδευση των μουσουλμάνων, ήταν ότι δεν αποτελούσε η στρατηγική των Οθωμανών μέσο πρόσβασης στην εκπαίδευση για τις πλατιές μάζες των μουσουλμάνων Αλβανών, οι οποίες έμειναν μακριά από την τυπική εκπαίδευση, αλλά αποτέλεσε κατά κύριο λόγο μία εναλλακτική επαγγελματική επιλογή για τους γονείς των μεγάλων οικογενειών της περιοχής, καθώς και για τους εννοούμενους τους, όπως επίσης και για αγάδες και εμπόρους οι οποίοι ήθελαν να διατηρήσουν και να αυξήσουν την ισχύ τους, με τη συμμετοχή τους στον κρατικό μηχανισμό¹⁸⁸. Η άρνηση της οθωμανικής Κυβέρνησης να παραχωρήσει το δικαίωμα στους Αλβανούς να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα και το σχετικά ανοργάνωτο σύστημα, απομάκρυνε ακόμα περισσότερο τους αλβανοφώνους από το οθωμανικό Κράτος και ιδεολογία που κινούνταν

¹⁸⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

¹⁸⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

¹⁸⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

¹⁸⁸ Clayer, σελ. 115

σε παράνομα πλαίσια. Ένα ακόμα στοιχείο το οποίο ήταν άμεσα συνδεδεμένο με την εκπαίδευση ήταν το φαινόμενο της μετανάστευσης, στην οποία αξιόλογος αριθμός Ορθοδόξων, αλλά και ένα σημαντικό μέρος των μουσουλμάνων της περιοχής του Βερατίου, του Σκραπαρίου και της Πρεμετής μετακινούνταν συνεχώς προς τις μεγάλες πόλεις της Αυτοκρατορίας και αποτελούσαν έναν πληθυσμό που επιθυμούσε γνώση και χρήμα, προκειμένου να συντηρηθούν οι οικογένειές τους πίσω στις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Η μετανάστευση βέβαια όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο δεν αφορούσε ιδιαίτερα τους βορειότερους πληθυσμούς του βιλαετιού, αλλά κυρίως αυτούς που ζούσαν στη μεικτή γλωσσική ζώνη που καθορίζει σήμερα το ελληνοαλβανικό σύνορο. Ιδιαίτερα η «φοιτητική» μετανάστευση, φαινόμενο που παρατηρούνταν ιδιαίτερα στους αλβανόφωνους της Κορυτσάς και του Αργυρόκαστρου, ήταν γεγονός που αφορούσε μια χούφτα οικογενειών στο Βεράτιο και στην Αυλώνα και ελάχιστοι από αυτούς που θα αποτελέσουν την αλβανική ιντελιγκέντσια της τελευταίας περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας, προέρχονταν από την περιοχή¹⁸⁹. Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων οι προτεραιότητες και το ενδιαφέρον των Οθωμανών για τους αλβανόφωνους μουσουλμάνους μεταβλήθηκαν και η εισαγωγή της αλβανικής ήταν μια αναγκαιότητα, την οποία θα εξετάσουμε παρακάτω.

Η δυναμική του Αλβανικού εθνικισμού και η προσπάθεια δημιουργίας εκπαιδευτικού δικτύου

Ο αλβανικός εθνικισμός αποτέλεσε τη βασική τροχοπέδη στα ελληνικά σχέδια, ειδικά μετά το 1908, όποτε το κίνημα των Νεότουρκων έδωσε νέα δυναμική στις αλβανικές προσπάθειες για την επικράτηση τους στην περιοχή. Ο αλβανικός εθνικισμός εμφάνισε ιδιαίτερη δυναμική στο Σαντζάκι του Βερατίου, όπου η πλειοψηφία των μουσουλμάνων και των χριστιανών μιλούσαν την αλβανική. Στην ενότητα αυτή θα αναλυθούν βασικά χαρακτηριστικά του εθνικισμού αυτού, όπως επίσης /και οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού δικτύου στην αλβανική γλώσσα.

¹⁸⁹ Clayer, σελ. 103

Ο 19^{ος} αιώνας αποτέλεσε κατά γενική ομολογία τον αιώνα των εθνικισμών, όποτε εκδηλώθηκαν οι περισσότερες εξεγέρσεις και επαναστάσεις για τη δημιουργία εθνών κρατών. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα αποτελούσε εξαίρεση στην περίπτωση αυτή, με ένα «μωσαϊκό» γλωσσικών και θρησκευτικών ομάδων, οι οποίες διεκδικούσαν σταδιακά την αυτονόμησή τους. Οι αλβανόφωνοι θα συμμετείχαν και αυτοί με τη σειρά τους στη δημιουργία «εθνικής» εστίας. Η παραδοσιακή ιστοριογραφία έδωσε κάποια χαρακτηριστικά στον αλβανικό εθνικισμό, εντάσσοντας ή διαφοροποιώντας τον από τους υπόλοιπους βαλκανικούς εθνικισμούς: βασικές διαφοροποιήσεις του ήταν η καθυστέρηση του σε σχέση με τους υπόλοιπους, όπως επίσης και η πολυθρησκευτικότητα του, ενώ στις ομοιότητες του θεωρούνται η συμμετοχή των πιο μορφωμένων στρωμάτων της κοινωνίας, η έμφαση στη γλώσσα και στην εκπαίδευση, όπως επίσης και η αναζήτηση μεγάλων συμμάχων για να καταγάγουν νίκες στο διπλωματικό πεδίο¹⁹⁰. Η Ν. Clayer αναλύει αρκετά πειστικά τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει ο αλβανικός εθνικισμός απορρίπτοντας βασικούς μύθους. Ως προς την «θρησκευτική ανοχή» του Αλβανικού εθνικισμού, βασικό προπαγανδιστικό εργαλείο των Αλβανών εθνικιστών, αλλά και της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας, η συγγραφέας σημειώνει πως οι πατέρες του Αλβανικού εθνικισμού είχαν διατηρήσει και προσαρμόσει την αλβανική ταυτότητα χωρίς να κρύψουν την θρησκευτική υπαγωγή τους, σημείο που αποτελούσε και τη μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ τους.

Πιο συγκεκριμένα, οι μουσουλμάνοι Αλβανόφωνοι δεν είχαν την ίδια άποψη για το μέλλον της Αλβανίας με τους Ορθοδόξους ή τους Καθολικούς, ούτε πίστευαν στις ίδιες προστάτιδες Δυνάμεις, ούτε στα ίδια μέσα για την επίτευξη των στόχων τους. Ακόμα και ανάμεσα στις θρησκευτικές κοινότητες υπήρχαν διαφορετικές απόψεις, σχετικές με τις τοπικές ιδιαιτερότητες και τις διασυνδέσεις τους με άλλες κοινωνικές ομάδες. Ο αλβανικός εθνικισμός δεν ήταν υπεράνω θρησκευιών, ούτε «η θρησκεία των Αλβανών ήταν ο αλβανισμός», ούτε η αλβανική θρησκευτική ουδετερότητα ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με τους άλλους βαλκανικούς λαούς, αλλά δημιουργήθηκε ανάμεσα στις διαφορές και στις ομοιότητες μεταξύ των θρησκευιών και στην «υποχώρηση» σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο των διαφορών¹⁹¹. Για την καθυστέρηση στην αλβανική εθνοποιητική διαδικασία, η συγγραφέας απορρίπτει τον

¹⁹⁰ Ν. Clayer, 20-21

¹⁹¹ Ο.π., 52-54

ισχυρισμό αυτό, βάζοντας ως αρχικό όριο τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στα κείμενα των μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο στην εφημερίδα «Πελασγός», η οποία εκδόθηκε στην Αθήνα το 1860 από τον Αναστάσιο Πυκαίο, και αναπτυσσόταν σταδιακά κατά τον 19^ο αιώνα με αύξηση της έντασης κατά τα έτη γύρω στο 1878 και στο Συνέδριο του Βερολίνου, στα χρόνια γύρω στο 1900 και στη μετά το 1908 περίοδο, ακολουθώντας παράλληλη πορεία με άλλους εθνικισμούς των Βαλκανίων¹⁹². Οι απόψεις της συγγραφέως συμφωνούν σε γενικές γραμμές με τις απόψεις των Χομπσμπάουν και Άντερσον και αναπαράγει τη θεωρία του Χρόχ για τους εθνικισμούς των μικρών κρατών¹⁹³. Η Clayer αποδομεί ένα βασικό επιχείρημα, κυρίως της αλβανικής ιστοριογραφίας για τον ρόλο της αλβανικής γλώσσας ως τον κύριο ενοποιητικό παράγοντα, μιας γλώσσας η οποία αν και κοινώς κατανοητή μεταξύ όλων των κατοίκων μεταξύ της Τσαμουριάς και του Κοσόβου, εντούτοις η φτωχή λογοτεχνική παραγωγή και η απουσία ενός κοινώς αποδεκτού αλφαβήτου κατέστησαν τη γλώσσα ως μάλλον διασπαστικό, παρά ενοποιητικό παράγοντα.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν πρόπον να παραθέσουμε κάποια βασικά στοιχεία για την αλβανική ιστοριογραφία, η οποία ήταν εν πολλοίς άγνωστη στην ελληνική και διεθνή ιστοριογραφική παραγωγή. Στην Αλβανία μέχρι το 1957 όποτε ιδρύθηκε το πρώτο Πανεπιστήμιο στα Τίρανα, δεν υπήρχε κάποιος φορέας ανώτατης εκπαίδευσης¹⁹⁴. Το Τμήμα Ιστορίας λειτούργησε από τη χρονιά εκείνη, μόνο που μέχρι το 1982 ήταν συνδεδεμένο με το Τμήμα Γεωγραφίας, όπου αποτελούσε κατεύθυνση. Μάλιστα ακόμα και σήμερα λειτουργούν τμήματα Ιστορίας - Γεωγραφίας στην Αλβανία και συγκεκριμένα στο Ελμπασάν (ιδρύθηκε το 1990). Το 1984 δημιουργήθηκε και το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ιστορίας, ενώ σήμερα λειτουργούν στην Αλβανία και στις όμορες αλβανόφωνες περιοχές τμήματα αλβανικής ιστορίας, παράγοντας νέους επιστήμονες. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε ιστοριογραφική παραγωγή στην Αλβανία, με την ύπαρξη της Ακαδημίας των Επιστημών (Akademia e Shkencave) από το 1972, μια προσπάθεια η οποία είχε ξεκινήσει από την ανεξαρτησία της Αλβανίας, ενώ από το 2007 λειτουργεί εκεί έδρα Αλβανολογικών Σπουδών¹⁹⁵.

¹⁹² Ο.π., 152-153

¹⁹³ Για τη θεωρία του Χρόχ και πως αξιοποιείται από τη συγγραφέα Ο.π., 14 και 151

¹⁹⁴ R. Elsie, appendix στο *Historical Dictionary of Albania*, Second Edition, Μέριλαντ 2010, xxxix

¹⁹⁵ R. Elsie, λήμμα Akademia e Shkencave στο *Historical Dictionary of Albania*, Μέριλαντ 2010, σελ.

Θα λέγαμε πως η αλβανική ιστοριογραφία διαιρείται σε τρεις γενιές ιστορικών επιστημόνων: η πρώτη συμβατικά μέχρι το 1945, η δεύτερη μεταξύ 1945-1990, ενώ η τρίτη την περίοδο ως σήμερα. Η πρώτη «γενιά» αλβανολόγων είχε ενδιαφέρον για την εθνολογία, την ανθρωπολογία, την φιλολογία και σε πολλές περιπτώσεις κινούνταν εκτός επιστημονικών ορίων. Η εποχή στην οποία έζησαν ήταν μια περίοδος στην οποία η Αλβανία δεν είχε δημιουργηθεί ή μόλις είχε δημιουργηθεί, όποτε και συμμετείχαν στους Αλβανικούς μύθους για τη δημιουργία του Αλβανικού έθνους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η γενικότερη «καχυποψία» των Αλβανών ιστορικών προς τα πονήματα ξένων αλβανολόγων όταν δεν συμφωνούσαν με το επίσημο αφήγημα¹⁹⁶.

Η ιστορική παραγωγή της περιόδου 1945-1990 λειτουργούσε με διαφορετικούς μύθους, απορρίπτοντας τον ρόλο των αστικών τάξεων στη δημιουργία του έθνους – Κράτους, στηρίζοντας τη ρητορική της στην αυξημένη συμμετοχή των κατώτερων τάξεων στα αντάρτικα σώματα και στην αντίθεση των Αλβανών στην οθωμανική κυριαρχία και στην καταπίεση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Εντούτοις δεχόταν κάποιες ιδέες των Αλβανών εθνικιστών, όπως η μάχη των Αλβανών για την ανεξαρτησία τους απέναντι στους ξένους όπως οι Οθωμανοί, οι Έλληνες και άλλοι, ενώ υπογράμμιζαν και την αξία της αλβανικής γλώσσας ως ένα όπλο το οποίο ένωσε τις διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες σε μία. Τα προβλήματα της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας ήταν η απόλυτη ταύτιση των ιστορικών με την επίσημη κυβερνητική εκδοχή, μια ιστορία πλήρως ελεγχόμενη από το Κράτος, χειραγωγημένη από το Κράτος, απόλυτα ιδεολογικά ταυτισμένη με τον μαρξισμό-λενινισμό και τον σταλινισμό. Επιπροσθέτως η αλβανική ιστοριογραφία, όπως και εν γένει το Αλβανικό Κράτος απομονώθηκαν τελείως από τις διεθνείς εξελίξεις, μη δεχόμενη νέα ιστοριογραφικά ρεύματα. Ωστόσο με βιβλία όπως το *Historia e Shqipërisë* είχαμε την πρώτη συντονισμένη επιστημονική προσπάθεια για μια ολιστική ιστορία από την Αρχαιότητα μέχρι εκείνη την εποχή¹⁹⁷. Η μετά το 1990 ιστοριογραφία είχε τα δικά της προβλήματα, καθώς προσπαθεί να «βρει χώρο» ανάμεσα στην αναχρονιστική και συχνά εθνικιστική για τη σημερινή εποχή ιστοριογραφία και στο κομμουνιστικό αφήγημα με την απόλυτη εξάρτησή του από την κρατική ιδεολογία, αναπαράγοντας

¹⁹⁶ Schmidt-Neke, Michael, "A burden of Legacies: The transformation of Albanian's political system". In Pichler, Robert. *Legacy and Change: Albanian Transformation from Multidisciplinary Perspectives*. Μίνστερ 2014 σελ. 15

¹⁹⁷ Clayer, σελ.22

πολλά στερεότυπα ειδικά για την οθωμανική περίοδο και το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁹⁸. Η ιστοριογραφία αυτή αντιμετωπίζει τις δικές της παθογένειες, συνδεδεμένη με την αύξηση του εθνικισμού στα Βαλκάνια .

Οι απόψεις των Αλβανών ιστοριογράφων για την οθωμανική περίοδο διαφέρουν ανάλογα με τις ιστοριογραφικές «γενιές». Η πρώτη γενιά ιστορικών, αυτή που ζει κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, ή την αμέσως ύστερη περίοδο είχε μια πολύ αρνητική άποψη. Στο αφήγημά τους ξεχωρίζουν τους Αλβανούς από τους Οθωμανούς, αποκαλώντας τους συχνά «Τούρκους» και η κύρια ιδέα πίσω από αυτό ήταν πως ο αλβανισμός ήταν σύμφυτος με τους Αλβανούς, ένας εθνικισμός ο οποίος «κοιμήθηκε» και αναγεννήθηκε τον 19^ο αιώνα (Rilindja)¹⁹⁹. Η άποψη αυτή ακολουθείται και από μεταγενέστερους ιστορικούς της μετακομμουνιστικής περιόδου που έδωσαν στους Οθωμανούς χαρακτηριστικά «κατακτητών» και «καταστροφέων», φέρνοντας δημογραφική συρρίκνωση και πολιτισμική οπισθοδρόμηση²⁰⁰. Οι κομμουνιστές ιστορικοί έδιναν έμφαση στις ανισότητες που προκάλεσε η οθωμανική κατάκτηση και στο πλέγμα προνομίων που είχαν οι μουσουλμάνοι σε σχέση με τους μη μουσουλμάνους, όπως επίσης έγινε συστηματική προσπάθεια προκειμένου να τονιστεί η «επιφανειακότητα» της θρησκείας στους Αλβανούς δίνοντας οπορτουνιστικά κριτήρια στις θρησκευτικές μεταστροφές των Αλβανών²⁰¹. Η τρίτη γενιά ήταν διχασμένη σε αυτούς που έδωσαν στην οθωμανική περίοδο χαρακτηριστικά «οπισθοδρόμησης» σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη και σε αυτούς που θεωρούσαν τον εξισλαμισμό των Αλβανών, ως το συνεκτικό εθνοποιητικό στοιχείο αντίθεσης σε σχέση με τα όμορα ορθόδοξα χριστιανικά έθνη ή δίνοντας έμφαση στο ρόλο ορισμένων

¹⁹⁸ Ενδεικτικά εγχειρίδια μετακομμουνιστικής αλβανικής ιστοριογραφίας βλέπε: S. Islami (2002), —Kultura dhe arsimi në shek. XVI-XVIII, in S. Anamali– K.Biçoku – F. Duka– S. Islami – M. Korkuti – S. Naçi – F. Prendi – S. Pulaha – P. Xhufi (2002), Historia e popullit shqiptar, v.1, p. 704. , όπως επίσης S. Pollo– K. Prifti (2002), —Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe veçoritë e saj dalluesel, in A. Buda – K. Frashëri – H. Myzyri – S. Pollo – K. Prifti – G. Shpuza – P. Thëngjilli (2002), Historia e popullit shqiptar, v. 2, p. 26..

¹⁹⁹ Elsie, Robert , *Albanian literature: A short History*, Tauris, Λονδίνο 2005, σελ. 34.

²⁰⁰ Minkov, Anton , *Conversion to Islam in the Balkans, Kısve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Λέιντεν 2004. σελ. 29

²⁰¹ Rajwantee Lakshman-Lepain , *Albanian Islam – Development and Disruptions in: Karl Kaser Frank Kressing, Albania – A country in transition. Aspects of changing identities in a south-east European country*, Βάδη – Βυτεμβέργη 2002, σελ. 34

θηρσκευτικών ομάδων όπως για παράδειγμα οι ρωμαιοκαθολικοί και οι Μπεκτασήδες²⁰².

Η αλβανική γλώσσα είχε γραφτεί σε πολλές γραφές (μόνο ελληνική, μόνο λατινική, λατινική με Ελληνικούς ή σλαβικούς χαρακτήρες και αραβική). Οι ιδιαιτερότητες της αλβανικής γλώσσας, με τη χρήση πολλών συμφώνων και φωνηέντων δημιουργούσε δυσκολίες στην απόδοση σε μία μόνο γραφή, καθώς καμία από αυτές τις γραφές δεν τις απέδιδε σωστά. Για αυτόν τον λόγο διάφοροι επιστήμονες και εθνικιστές προσπάθησαν να βρουν λύσεις προς την κατεύθυνση αυτή. Για παράδειγμα το αλφάβητο που είχε προτείνει ο Σεμσεντίν Σαμί Φράσερι, ένας από τους πρωτεργάτες του Αλβανικού εθνικισμού είχε 25 λατινικά γράμματα, πέντε ελληνικά και έξι κυριλλικά²⁰³. Οι λύσεις που πρότειναν πήγαζαν κυρίως από τις δικές τους ιδεολογικές καταβολές, όπως επίσης ήταν σχετικές με το εκπαιδευτικό υπόβαθρό τους, καθώς δεν υπήρχε ένα ιστορικό αλβανικό κέντρο το οποίο και θα μπορούσε να επιβληθεί στα υπόλοιπα. Η απουσία κάποιου πολιτιστικού κέντρου δυσκόλευε και το εγχείρημα της δημιουργίας δομών εκπαίδευσης. Αυτό δεν σήμαινε βεβαίως πως οι Αλβανόφωνοι στερούνταν οποιασδήποτε εκπαίδευσης, με πλείστες περιπτώσεις αλβανοφώνων οι οποίοι σπούδαζαν στην Κωνσταντινούπολη, στην Αθήνα ή σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, μόνο που σπούδαζαν σε άλλες γλώσσες πλην της αλβανικής, διατηρώντας την πατρογονική τους γλώσσα στο σπίτι τους ή μεταξύ φίλων.

Κατά τον Κονσταντίν Κριστοφορίδι (Konstandin Kristoforidhi), ορθόδοξο καταγόμενο από το Ελμπασάν η κατάσταση ήταν ως εξής: *Η καθομιλουμένη γλώσσα ήταν η αλβανική, στο νότο η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται στην αλληλογραφία, στο εμπόριο και τη σύνταξη των χρονικών. Πολλοί Τόσκηδες μουσουλμάνοι ήταν σε θέση να διαβάσουν ελληνικά. Την εποχή αυτή σχεδόν σε κάθε πόλη υπάρχουν ήδη ελληνικά σχολεία, τα παιδιά των φτωχών μαθαίνουν αυτόματα απέξω τη γραμματική της ελληνικής που δεν ήταν η μητρική τους γλώσσα, δίχως να καταλαβαίνουν τίποτε, αντίθετα από τα παιδιά των πλουσίων που στέλνονται στο εξωτερικό όπου μιλούν τα ελληνικά²⁰⁴. Η ανώτερη εισοδηματική τάξη των αλβανοφώνων δεν διέφερε στις προτεραιότητές της, από την αντίστοιχη των ελληνοφώνων ή σλαβοφώνων της Αυτοκρατορίας, καθώς οι*

²⁰² Kressing, Frank, General Remarks on Albania and the Albanians, in: Karl Kaser & Frank Kressing, *Albania – A country in transition. Aspects of changing identities in a south-east European country*, Βάδη – Βυτεμβέργη 2002, σελ.12

²⁰³ Clayer, σελ. 764

²⁰⁴ Clayer, σελ. 201

γονείς έστελναν τα παιδιά τους σε άλλες περιοχές όπως είδαμε. Παρατηρούμε όμως και την αύξηση του ενδιαφέροντος από την πλευρά των αναδυόμενων «μεσαίων» τάξεων για να λάβουν εκπαίδευση, χρησιμοποιώντας την ως διαβατήριο κοινωνικής κινητικότητας στα ολοένα και πιο γραφειοκρατικά και συγκεντρωτικά κράτη που δημιουργούνταν.

Οι ελίτ θα ήταν αυτές που θα αναπτύξουν κυρίως εθνικιστική δράση και αυτές οι ελίτ κατά τον George Gawrych αποτελούνται από μεγάλους τσιφλικάδες – μπέηδες κυρίως της σημερινής Κεντρικής Αλβανίας, τους αρχηγούς των φυλών του Βορρά και τους διανοούμενους Τόσκηδες του Νότου μουσουλμάνους και ορθοδόξους χριστιανούς²⁰⁵. Οι τελευταίοι θα αναπτύξουν κυρίως δράση στο πεδίο του πολιτισμού και της διανοήσης, χωρίς να αναπτύσσεται στον Νότο σημαντική πολεμική δράση, παρά μόνο στη μετά το 1908 περίοδο. Η δημιουργία εθνικού αλφαβήτου και η συγγραφή λογοτεχνικών κειμένων στην αλβανική γλώσσα θα «απαγκίστρωνε» τους Αλβανούς από την οθωμανική παράδοση, ενώ θα μπορούσε να τους απομακρύνει από την ισχυρή επιρροή της ελληνικής κουλτούρας κατά τον ίδιο συγγραφέα. Πράγματι η μεσαία και ανώτερη τάξη προτιμούσε τη χρήση της αλβανικής στο σπίτι και τη χρήση της ελληνικής έξω, μη χρησιμοποιώντας την οθωμανική, για αυτόν τον λόγο η αλβανική έπρεπε κατά μερικούς να χρησιμοποιηθεί περαιτέρω.

Η λογοτεχνική παραγωγή δεν ήταν σημαντική και αυτή περιοριζόταν κυρίως στη Νότια Αλβανία με τους Μπεκτασήδες και τους Ορθοδόξους χριστιανούς να αποτελούν τους πρωτοπόρους στη συγγραφή έργων στην αλβανική γλώσσα για την περίοδο πριν τα μέσα του 19^{ου} αιώνα²⁰⁶. Στη συνέχεια η γραπτή παραγωγή ενισχύθηκε με την δημιουργία και διανομή εφημερίδων και κειμένων, κυρίως από μέρη εκτός του Αλβανικού χώρου όπως η Αθήνα, το Βουκουρέστι, η Σόφια, η Κωνσταντινούπολη και αλλού²⁰⁷. Το 1879 στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε ένας μικρός σύλλογος, επιφορτισμένος με την έκδοση κειμένων στην αλβανική. Αποτελούνταν από 28 Αλβανούς 14 Ορθοδόξους, 10 Μουσουλμάνους και 4 Καθολικούς²⁰⁸. Οι συγγραφείς είχαν λάβει κυρίως μόρφωση από την Αθήνα, τα Ιωάννινα ή την Κωνσταντινούπολη, λαμβάνοντας εκπαίδευση που διαπερνούσε τις θρησκευτικές διαφορές, με

²⁰⁵ Gawrych, σελ. 429

²⁰⁶ Gawrych, σελ. 67

²⁰⁷ Clayer, σελ. 142

²⁰⁸ Skendi, σελ. 90 Clayer σελ. 242

μουσουλμάνους διανοούμενους να σπουδάζουν στη φημισμένη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων, όπως ο Μεχμέτ Φερίντ Πασάς, ο Ισμαήλ Κεμάλ Βλιώρα και τα αδέρφια Σαμί και Ναίμ Φράσερι²⁰⁹. Ο Σαμί Φράσερι, καταγόμενος από την ομώνυμη περιοχή της Πρεμετής ανέπτυξε σημαντική δράση γράφοντας πλήθος βιβλίων στην αλβανική και στην οθωμανική, υποστηρίζοντας θέσεις υπέρ του αλβανικού εθνικισμού. Ο σύλλογος αυτός είχε μικρή διάρκεια και έκλεισε με εντολή του Σουλτάνου. Επίσης και τα άλλα αδέρφια του Αμντούλ και Ναίμ είχαν πολιτική δράση και λογοτεχνική δράση, με τον Ναίμ να μεταφράζει ακόμα και την Ιλιάδα του Ομήρου στα αλβανικά²¹⁰. Παράλληλα στην Βουλγαρία η μικρή αλβανόφωνη κοινότητα αποτελούμενη από περίπου 200 κατοίκους στη Σόφια, είχε δημιουργήσει κάποια λογοτεχνική παραγωγή και ένα μικρό σχολείο στην αλβανική²¹¹.

Ο αλβανικός εθνικισμός παρουσίασε ανά περιόδους επιθετικές τάσεις προς την Οθωμανική διοίκηση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ακολούθησε πιο ήπιες πρακτικές, κυρίως πιέζοντας την Αυτοκρατορία μέσω της ενημέρωσης των Οθωμανών για την ύπαρξη και τα αιτήματά τους ή σε Δυνάμεις όπως η Αυστρία και η Ιταλία. Οι επιδιώξεις δεν ήταν ίδιες σε όλους τους Αλβανούς όπως αναπτύξαμε προηγουμένως, αλλά το αίτημα για την παροχή εκπαίδευσης στην αλβανική ήταν πρωταρχικής σημασίας, σε μία περίοδο όπου η εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα επεκτεινόταν ραγδαία. Η ελευθερία χρήσης της αλβανικής γλώσσας κατά τον Σκέντι(Skendi), ιστορικό του 20^{ου} αιώνα, δεν είχε δοθεί στους Αλβανούς ούτε την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, καθώς το Πατριαρχείο και οι Οθωμανοί ήθελαν τους Ορθοδόξους διαιρεμένους, συμφωνώντας με την παραδοσιακή αλβανική ιστοριογραφία²¹². Το 1878 δεκάδες Αλβανόφωνοι από όλα τα μέρη του Αλβανικού χώρου συγκεντρώθηκαν στο Πρίζρεν του σημερινού Κοσόβου για να συζητήσουν για διάφορα ζητήματα αλβανικού εθνικισμού. Αν και η δράση αυτή δεν είχε σημαντικά αποτελέσματα για τους Αλβανούς, εντούτοις ήταν η πρώτη προσπάθεια ευαισθητοποίησης της ευρωπαϊκής και οθωμανικής πολιτικής ελίτ.

Το αίτημα της παροχής δικαιώματος χρήσης της αλβανικής στα σχολεία ήταν ουσιώδες για τους Αλβανούς, κυρίως ως μέσο αντίστασης απέναντι στον Ελληνικό και

²⁰⁹ Gawrych, σσ. 77-78

²¹⁰ R. Elsie σσ. 151-152 και Gawrych, 204

²¹¹ Skendi, σσ. 154-155

²¹² Skendi, σελ. 18 και σσ. 89-90

τον Σερβικό εθνικισμό, ο οποίος προσπαθούσε να εντάξει πολιτισμικά όλους τους Αλβανούς. Για τον Σαμί Φράσερι, «η Αλβανία δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς τους Αλβανούς, οι Αλβανόφωνοι δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς την γλώσσα τους, και η τελευταία δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς το αλφάβητό της και τα σχολεία»²¹³. Η πολιτική του Σουλτάνου Αμπντούλχαμίτ Β' δεν κινήθηκε προς την κατεύθυνση ικανοποίησης των αιτημάτων αυτών, προσπαθώντας να «καταπραΐνει» τις φωνές περί αυτονομίας των Αλβανών και να εντάξει πολλούς Αλβανούς στον οθωμανικό μηχανισμό, με την οικογένεια Βλώρα να καταλαμβάνει πολλά αξιώματα. Οι ιδέες του Σουλτάνου για τους Αλβανούς ήταν ενάντια στην απαγόρευση της οπλοφορίας, της χρηστής Διοίκησης από τους αξιωματούχους με καταπολέμηση των αδικιών, της αναγνώρισης των θυσιών των Αλβανών για την Αυτοκρατορία, καταλήγοντας στο ότι «και όσες ορθόδοξες χριστιανικές οικογένειες και αν υπάρχουν μεταξύ τους, οι Αλβανόφωνοι στην Ευρώπη ήταν τα αδέρφια μας»²¹⁴. Στο αίτημα για την εισαγωγή της αλβανικής στα οθωμανικά σχολεία η στάση του Σουλτάνου ήταν αρνητική.

Ωστόσο οι πιέσεις των Αλβανών για την παροχή εκπαίδευσης δεν έμειναν χωρίς αποτέλεσμα, καθώς δόθηκε η πρώτη άδεια για τη λειτουργία ενός Αλβανικού σχολείου στην Κορυτσά το 1886, με το σχολείο να λειτουργεί το επόμενο έτος το 1887, μόνο για αγόρια²¹⁵. Οι αδερφοί Φράσερι πίεσαν τον Σουλτάνο να αναγνωρίσει τον Παντελή Σωτήρη (Panteli Sotiri) ως τον ιδιοκτήτη του σχολείου αυτού. Τον πρώτο χρόνο φοιτούσαν περίπου 150 με 200 μαθητές, κυρίως ορθόδοξοι, αλλά και μουσουλμάνοι Αλβανόφωνοι. Το σχολείο ήταν ιδιωτικό και λειτουργούσε με έξοδα των ιδιοκτητών και τις εισφορές πλουσίων από τη Ρουμανία και την Αίγυπτο, όπου υπήρχαν πολλοί αλβανόφωνοι ορθόδοξοι. Τα βιβλία ήταν γραμμένα από τον Σαμί Φράσερι, τα αδέρφια του και άλλους διακεκριμένους Αλβανούς συγγραφείς με θεματολογία ένα αλφαβητάριο, μία γραμματική, ένα αναγνωστικό, ένα εγχειρίδιο ιστορίας, δύο ποιητικές συλλογές, και ένα βιβλίο αριθμητικής²¹⁶. Οι μαθητές ήταν κυρίως γιοί τεχνιτών, οι οποίοι ήταν παιδιά μεταναστών στη Ρουμανία και ευελπιστούσαν να μεταναστεύσουν και εκείνοι για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και για επανένωση με συγγενείς τους. Η πορεία του σχολείου ήταν συνεχώς φθίνουσα λόγω των πιέσεων

²¹³ Gawrych, σελ. 221

²¹⁴ Gawrych, σελ. 236

²¹⁵ Clayer, σελ. 285

²¹⁶ Ο.π.,σελ. 392 και Gawrych σελ. 202

εκκλησιαστικών και Οθωμανών αξιωματούχων προς τους γονείς των παιδιών. Τον χειμώνα του 1899 διατάχθηκαν οι μουσουλμάνοι να αποσύρουν τα παιδιά τους από τα σχολεία, καθώς τα σχολεία αυτά ήταν επικίνδυνα για την πίστη τους²¹⁷.

Το φθινόπωρο του 1891 εντοπίζουμε και σχολείο για τα κορίτσια, με ιδρυτή τον Γεράσιμο Κυριαζή (Gjerasim Qiriazhi), ο οποίος ανέπτυξε δράση ως ιεραπόστολος της Βιβλικής Εταιρείας²¹⁸. Το σχολείο λειτούργησε για μερικά χρόνια, δίχως να παρουσιάζει μεγάλη δυναμική λόγω των πολλαπλών πιέσεων από τη Μητρόπολη, το Ελληνικό Προξενείο και την οθωμανική Διοίκηση. Ο Gawrych αναφέρει και την ίδρυση κάποιων ιδιωτικών σχολών στο Ελμπασάν και στο Λεσκοβίκ, χωρίς να έχουμε περισσότερες λεπτομέρειες για τη δημιουργία τους, ενώ εντοπίζονται κατά τον ίδιο και ενοριακά σχολεία στη Σκόδρα υπό την προστασία των Αυστριακών, οι οποίοι το 1902 δημιούργησαν έδρα αλβανικής γλώσσας στη Βιέννη²¹⁹. Ο Skendi επίσης αναφέρεται σε ενοριακά σχολεία των Φραγκισκανών και των Ιησουιτών, στα οποία διδασκόταν και η αλβανική γλώσσα μαζί με την ιταλική²²⁰. Η αλβανική δεν εντάχθηκε ως διδασκόμενο μάθημα σε καμία στρατιωτική σχολή ή στη Σχολή Δημόσιας Διοίκησης στην Κωνσταντινούπολη, καθ' όλη τη διάρκεια της χαμιτικής περιόδου. Ο Σαμί Φράσερι προσπαθούσε κατά περιόδους να παρουσιάσει την εκπαίδευση ως τη βασική λύση στην γενικότερη αναρχία στην περιοχή, άποψη την οποία ενστερνίστηκε και ο Μεγάλος Βεζίρης Μεχμέτ Σαίντ Πασάς, ο οποίος υποστήριξε τη δημιουργία πρωτοβάθμιου σχολείου (mekteb-i ibtidai) σε κάθε χωριό και σε γυμνάσιο (mekteb-i idadi) σε κάθε πρωτεύουσα Σαντζακίου²²¹. Οι περισσότεροι αξιωματούχοι που στέλνονταν στις αλβανόφωνες περιοχές μιλούσαν ή μάθαιναν τα αλβανικά. Στην περιοχή του Βερατίου μόνο οι Μπεκτασήδες χρησιμοποιούσαν την αλβανική, σχεδόν παράνομα για το κήρυγμά τους, αν και πιθανόν να ήταν γνωστό στους Οθωμανούς αξιωματούχους²²².

Το 1903 ο Αμπντουλχαμίτ έκλεισε τα τελευταία αλβανικά σχολεία, έθεσε τον Σαμί Φράσερι σε κατ' οίκον περιορισμό και απαγόρευσε την κυκλοφορία εφημερίδων και βιβλίων²²³. Η κίνηση του αυτή ήταν ενδεικτική των προθέσεων του για τον

²¹⁷ Ο.π., σελ. 285

²¹⁸ Skendi, σελ. 136

²¹⁹ Gawrych, σελ. 202-203

²²⁰ Skendi, σελ. 130

²²¹ Gawrych, σσ. 282-283

²²² Ο.π. σσ 212- 213

²²³ Ο.π.,σελ.. 283

αλβανικό εθνικισμό και στην τελευταία περίοδο της διακυβέρνησής του ήταν άτεγκτος στα αλβανικά αιτήματα. Το 1906 σε αίτημα των Αλβανών εθνικιστών για να ανοίξουν σχολεία στην αλβανική στα σχολεία των πρωτευουσών των Βιλαετιών της Σκόδρας, του Μοναστηριού και των Ιωαννίνων, ο Σουλτάνος εμφανίστηκε ξανά αρνητικός, προκαλώντας τη μήνη τους, από τη στιγμή που οι Κουτσόβλαχοι είχαν οργανωθεί στο δικό τους μιλλέτ λίγα χρόνια νωρίτερα²²⁴. Το 1905 και το 1907 ο Αμπντουλχαμίτ απαγορεύει τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας και στους προτεστάντες ιεροκήρυκες, δείχνοντας την αταλάντευτη στάση του Σουλτάνου και την προσκόλλησή του στον Ισλαμισμό. Όλη αυτή η άρνηση θα οδηγούσε και σε ριζοσπαστικοποίηση κάποιων μελών των αστικών τάξεων, οι οποίοι και θα συμμετείχαν και στην εξέγερση των Νεότουρκων το 1908²²⁵. Η συμμετοχή Αλβανών ήταν εμφανής και στην μεριά των εξεγερθέντων και σε αυτή των διαφωνούντων στην εξέγερση. Η επαναφορά του Συντάγματος οδήγησε σε μία πρωτοφανή «αναγέννηση» του πολιτισμού και των τεχνών. Μόνο κατά τον πρώτο χρόνο που ήταν σε ισχύ το Σύνταγμα δημιουργήθηκαν 34 ημερήσια σχολεία και 24 νυκτερινά, ενώ εφημερίδες, βιβλία και θεατρικά κάνουν την εμφάνισή τους. Τον Φλεβάρη του 1909 εντοπίζεται σχολείο στη Μπελλκαμένη (Bellkamen) χωριό κοντά στην Κορυτσά²²⁶. Την ίδια χρονιά μπήκε και η αλβανική στη Σχολή Δημόσιας Διοίκησης. Σημαντικό βήμα για την αλβανόφωνη εκπαίδευση ήταν η δημιουργία Παιδαγωγικής Ακαδημίας στο Ελμπασάν την πρώτη Δεκεμβρίου 1909, προκειμένου να υπάρξουν δάσκαλοι ικανοί να διδάξουν την αλβανική. Ο διευθυντής ήταν ο Luigj Gurakuqi, ρωμαιοκαθολικός από τη Σκόδρα με μεγάλη δράση στον αλβανικό εθνικισμό²²⁷.

Στο Σαντζάκι του Βερατίου εντοπίζουμε από τον Αύγουστο του 1908 την ύπαρξη σχολείων εξ ολοκλήρου στην αλβανική. Το πρώτο σχολείο ήταν αυτό στο χωριό Λιμπόφσια με καθηγητή τον Ιωάννη Ντρέκο (Jovan Ndreko), μαθητή και φίλο του Καρμπουνάρα (Karburnara), ο οποίος είχε προσχωρήσει στον αλβανικό εθνικισμό, ενώ είχε αποτελέσει καθηγητής και στέλεχος σε θέσεις της Μητρόπολης. Το σχολείο ήταν υπό την αιγίδα της οργάνωσης Bashkimi (ένωσης στα αλβανικά, ιδρυθείσα το 1908 στο Μοναστήρι) η οποία παρείχε και τα βιβλία στους μαθητές²²⁸. Οι μαθητές που

²²⁴ Ο.π., σελ. 293

²²⁵ Skendi, σσ., 343-346

²²⁶ Clayer, σελ. 585

²²⁷ Ο.π., σελ. 550

²²⁸ Petraq Dhana, *Arsimi dhe Kultura ne Myzeqe* (1912-1990), Τίρανα 2010, σελ. 93

παρακολούθησαν το πρώτο μάθημα στις 25 Αυγούστου ήταν 20 και τα μαθήματα γίνονταν στο σπίτι του Νεντίν Λεσκοβίκου (Nedin Leskoniku), διαχειριστή των σουλτανικών κτημάτων στη Μουζακιά. Ο δάσκαλος Ιωάννης Ντρέκος (Jovan Dreko στα αλβανικά), είχε γεννηθεί στο ομώνυμο χωριό, είχε ακολουθήσει όλες τις βαθμίδες της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο χωριό του και στο Βεράτιο και ήταν καθηγητής στο χωριό του²²⁹. Το ίδιο έτος, διάφορες μεγάλες οικογένειες της Μουζακιάς συγκεντρώθηκαν στο ίδιο σπίτι και αποφάσισαν για τη διανομή βιβλίων και τη δημιουργία σχολείων. Σύντομα εκπαιδευτική δραστηριότητα παρατηρήθηκε σε όλη την περιοχή. Έγινε μεγάλη προσπάθεια να δημιουργηθεί σχολείο στο χωριό Zharrnes, κοντά στη Gravisht και στη Divjaka²³⁰, αλλά δεν ευοδώθηκε λόγω πιέσεων της Μητρόπολης.

Αλβανική εκπαιδευτική δράση εντοπίστηκε σε χωριά όπως στη Μπουμπουλίμανη, στα Κραβαστά, στη Καρμπουνάρα, στη Γράβιανη, στη Ντιβιάκα, στη Λούσνια, στο Φιερ και αλλού. Δημιουργήθηκαν και δύο σχολεία στο Βεράτιο και ένα στην Αυλώνα²³¹. Το σχολείο στην Αυλώνα είχε ιδρυθεί από τον Γιάννη Μίγγα (Jani Minga), ο οποίος μέχρι τότε ήταν καθηγητής στη Μονή της Αρδεούσας, με σπουδές στα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια στο Κεστοράτι (Qesarat) αλλά και στην Αθήνα, σπουδές καθαρά «ελληνικές». Στη Λούσνια άνοιξε το πρώτο σχολείο για κορίτσια στην αλβανική, μετά από αυτό της Κορυτσάς, με καθηγήτρια την Marigo Semini, με ημερομηνία μάλλον αδιευκρίνιστη²³². Τα σχολεία στο Βεράτιο λειτουργούσαν με έξοδα των ορθοδόξων κοινοτήτων, οι οποίες δεν ήταν όμως προετοιμασμένες για να δεχτούν το βάρος των εξόδων που είχε το εγχείρημα αυτό. Κάποια έσοδα όπως αυτά από τη χρήση του πετρελαίου που διαχειριζόταν η κοινότητα και την πώληση δερμάτων που θα πωλούνταν από τους εμπόρους, θα δίνονταν για τα σχολεία. Η χρηματοδότηση των σχολείων δεν ήταν επαρκής και τα περισσότερα σχολεία έκλειναν αρκετά σύντομα²³³. Στο Μπεράτι λειτουργούσε από το 1908 η Ενωτική Οθωμανική Εταιρεία Βερατίου, εκδίδοντας προκηρύξεις υπέρ των αλβανικών συμφερόντων, συνδεδεμένη με το Ελμπασάν, στο οποίο αναπτυσσόταν συνεχώς αλβανική εθνικιστική δράση²³⁴. Επίσης για τα περισσότερα σχολεία έχουμε αντιφατικές πληροφορίες για την

²²⁹ Ο.π., σσ. 94-95.

²³⁰ Τα τοπωνυμικά του σαντζακίου Βερατίου αναφέρονται αναλυτικά στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

²³¹ Ο.π., σσ. 106-107

²³² Ο.π., σσ. 114-115

²³³ Skendi, 367-368

²³⁴ Ε. Νικολαΐδου, σελ. 365

ημερομηνία έναρξης της λειτουργίας τους, με πολλά «σχολεία» να μην ήταν κάτι παραπάνω από συγκεντρώσεις μαθητών και ενός διδάσκοντα στην αυλή ή μέσα σε κάποιο σπίτι.

Στην αλβανική ιστοριογραφία υπάρχουν εκτενείς αναφορές σε δράσεις μεμονωμένων προσωπικοτήτων οι οποίοι με τη δράση τους στήριξαν τον αλβανικό εθνικισμό. Έχουμε ορισμένα παραδείγματα δράσης καθηγητών ή ιερέων οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στον αλβανικό εθνικισμό, άσχετα από τις δικές τους προσωπικές αφετηρίες. Ο Θανάσης Νούσης, (Tanas Nushi) με σπουδές στα τοπικά σχολεία της περιοχής είχε φυλακιστεί στη Μονή Σβερνετσίου το 1890 από τους Οθωμανούς, ενώ αργότερα είχε αποτελέσει καθηγητής ελληνικών στα ελληνικά σχολεία στο Βεράτιο και στη Λούσνια²³⁵. Ο παπά - Ησαΐας από τον Άγιο Πέτρο (Shen Pjetri), περιοχή κοντά στη Λούσνια δίδασκε στα κρυφά την αλβανική στο χωριό Σέμανι. Επίσης ίδρυσε αλβανικό σχολείο στο χωριό καταγωγής του. Η δραστηριότητά του εντοπίστηκε από τη Μητρόπολη και τους Οθωμανούς και βασανίστηκε κατά τα λεγόμενα της εφημερίδας «Liria e Shqipërisë» (Ελευθερία της Αλβανίας στα αλβανικά) που εκδιδόταν στο Βουκουρέστι. Στη Ντιβιάκα οι Σιμόν και Κόλι Σάκο (Simon , Koli Sako) και ο δάσκαλος Μιχαήλ Τζάκο (Mihail Xhako) δίδασκαν στα κρυφά την αλβανικά στο Ελληνικό σχολείο του χωριού. Κατά τον Petraq Dhana η δραστηριότητα τους έγινε αντιληπτή από τις οθωμανικές αρχές και τη Μητρόπολη και προσπάθησαν να τους συλλάβουν²³⁶. Τέλος αναφορές παρουσιάζονται και για τις καθηγήτριες των Παρθεναγωγείων Πολυξένη Σπαθιώτου και Ευθυμία Δορρατζή, οι οποίες παρουσιάζονται ως «αλβανίζουσες», καθώς φαίνεται να διδάσκουν την αλβανικά κρυφά και στα ελληνικά σχολεία²³⁷. Η μεγαλύτερη προσωπικότητα , η οποία θεωρήθηκε ως η καθοριστική για τον αλβανικό εθνικισμό ήταν αυτή του Γεωργίου Καρμπουνάρα ως ο οποίος ήταν γνωστός στους Αλβανούς ως ο Baba Dudë Karbunara .Γεννημένος στη συνοικία Κάστρου Βερατίου, ο Καρμπουνάρας ανέπτυξε σημαντική δράση για τον αλβανικό εθνικισμό και αποτέλεσε δάσκαλος και στο Ελληνικό και στο αλβανικό και στο ρουμανικό σχολείο. Ενδιαφέρον για την περίπτωση του, ήταν το γεγονός πως ήταν εμπλεκόμενος και στις δράσεις της Μητρόπολης και σε «ρουμανιστικές» δράσεις, όπως και ο φίλος του Σωτήρης Κολέας ο οποίος και θα μας

²³⁵ P. Dhana, σσ.109-111

²³⁶ Ο.π., σσ. 112-113

²³⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1910/Προξενεία

απασχολήσει παρακάτω. Η δράση των διδασκάλων στο Σαντζάκι ανησύχησε τις ελληνικές προξενικές αρχές, οι οποίες είχαν παρατηρήσει ότι μεγάλο μέρος των δασκάλων είχαν προσχωρήσει στον αλβανικό εθνικισμό²³⁸

Για τους Ορθοδόξους αλβανοφώνους η κατάσταση ήταν χειρότερη από τους μουσουλμάνους στην πρόσβασή τους στην αλβανόφωνη εκπαίδευση, όπου το Πατριαρχείο δεν επέτρεπε τη χρήση της. Στην περίπτωση της Κορυτσάς έχουμε αναφορές για τις ενδοκοινοτικές εντάσεις που δημιουργήθηκαν από τη διάσταση μεταξύ του Πατριαρχείου και της αλβανόφωνης ορθόδοξης κοινότητας, με κατηγορίες περί μασονίας και Προτεσταντισμού και με απειλή εξωεκκλησιασμών²³⁹. Η παραδοσιακή αλβανική ιστοριογραφία αντιμετωπίζει το Πατριαρχείο ως τον κατεξοχήν φορέα «ξενικών ιδεών» και κυρίως του Ελληνικού εθνικισμού και με ελάχιστες εξαιρέσεις είχε επικρατήσει ως δεδομένο μέχρι και σήμερα²⁴⁰. Το αίτημα των αλβανοφώνων για την δυνατότητα λειτουργίας στην αλβανική δεν παρουσιάζεται πριν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αυτό από ορισμένους Αλβανούς εθνικιστές όπως ο Πέτρο Νίνι Λουαράσι (Petro Nini Luarasi), ο οποίος ανέπτυξε έντονη δράση ενάντια στο Οικουμενικό Πατριαρχείο στην περιοχή της Κορυτσάς. Υπάρχουν όμως στοιχεία πως κάποια μέρη της λειτουργίας ίσως γίνονταν και στην αλβανική και οι ιερείς μετέφραζαν/εξηγούσαν τα ιερά κείμενα στην αλβανική για να γίνουν πιο κατανοητά. Οι ιερείς προέρχονταν κυρίως από τα χωριά καταγωγής τους και είχαν γνώση της αλβανικής, παρόλο που δεν επιτρεπόταν να τη χρησιμοποιήσουν²⁴¹. Η στάση αυτή του Πατριαρχείου ενάντια στη χρήση της αλβανικής βεβαίως δεν αποτελεί αντιαλβανική στάση, αλλά μπορούσε να ερμηνευτεί ως μία στάση ενάντια στη χρήση των «καθομιλουμένων» γλωσσών στις εκκλησιαστικές λειτουργίες, είτε αυτές ήταν η κουτσοβλαχική, η δημοτική ελληνική ή η αλβανική. Η οποιαδήποτε αλλαγή στα πατρώα ήθη θα έφερνε το Πατριαρχείο σε αρκετά δύσκολη θέση, καθώς θα έπρεπε συνεχώς να υποχωρούν σε αιτήματα γλωσσικών ομάδων, βάζοντας σε κίνδυνο την οικουμενική στάση του. Η στάση αυτή δεν ερμηνευόταν με τον ίδιο τρόπο από τους Αλβανούς εθνικιστές με ποικίλους τρόπους. Προσπάθειες «διαφοροποίησης» των αλβανόφωνων Ορθοδόξων με το Πατριαρχείο υπήρξαν, αλλά κυρίως στο εξωτερικό με

²³⁸ Νικολαΐδου, σσ. 369-370

²³⁹ Giakoumis, Konstantinos. 'The Policy of the Orthodox Patriarchate Toward the Use of Albanian in Church Services'. *Albanohellenica* 4 (2011):, σσ. 156-157

²⁴⁰ Βλέπε υποσημείωση 195

²⁴¹ Giakoumis, Konstantinos, σσ.140-144

πιο σημαντικό υποστηρικτή της αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας τον Fan Noli, ο οποίος συνδέθηκε με την αλβανική διασπορά και δημιούργησε την Αλβανική Ορθόδοξη Εκκλησία στην Αμερική²⁴².

Στην Επιτροπή Ένωσης και Προόδου (ΕΕΠ) συζητήθηκε το θέμα του Αλβανικού αλφάβητου και εκπαιδευτικά ζητήματα, χωρίς να αποτελούν προτεραιότητα της επιτροπής που είχαν να ασχοληθούν με άλλα ζητήματα, εντούτοις αποφασίστηκε να εισαχθεί η αλβανική στα σχολεία, με τις τοπικές όμως κοινότητες να ήταν αυτές που θα αποφασίσουν για το αλφάβητο²⁴³. Το αλφάβητο αν και στο συνέδριο του Μοναστηριού, όπου η αλβανική γλώσσα απέκτησε επίσημα αλφάβητο με τη συμμετοχή διανοουμένων από διάφορες αλβανόφωνες περιοχές, είχε αποκτήσει την τελική του μορφή με τη λατινική γραφή 36 χαρακτήρων, δεν είχε αποκτήσει πλήρη υποστήριξη από όλες τις αλβανικές κοινότητες, με πολλές ομάδες, κυρίως από θρησκευτικά αισθήματα πιέζοντας προς την κατεύθυνση υιοθέτησης της αραβικής γραφής στην αλβανική. Οι ομάδες υπέρ της αραβικής, υποστηρίχθηκαν και από μη αλβανόφωνους όπως ο Σειχουλισλάμης, ο οποίος με φετβά απαγόρευσε τη χρήση της αλβανικής με λατινικούς χαρακτήρες στα σχολεία, μια πράξη που προκάλεσε πολλές δυσαρέσκειες. Η αιτιολόγηση των υποστηρικτών της αραβικής γραφής ήταν η ενότητα του ισλαμικού κόσμου (cihan-I islamiyet) και ο φόβος αυτής της νεωτεριστικής κίνησης. Οι υποστηρικτές της αραβικής γραφής ίδρυσαν και Αλβανική Εταιρεία για τα Αραβικά Γράμματα το 1911 στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι αντιτίθενται στη λέσχη Bashkimi που υποστήριζε τα λατινικά γράμματα²⁴⁴. Μάλιστα δημιουργήθηκε και σχολή που παρήγαγε διδασκάλους, γνώστες της αραβικής γραφής όπου θα στέλνονταν στην περιοχή της σημερινής Αλβανίας να εκπαιδεύσουν, έχοντας τρίμηνη εκπαίδευση και μισθό εξακοσίων γροσίων, ποσό σημαντικό αλλά όχι μεγάλο²⁴⁵.

Οι υποστηρικτές του αλβανικού αλφαβήτου ήταν περισσότεροι και ισχυρότεροι όπως για παράδειγμα δέκα βουλευτές του Οθωμανικού Κοινοβουλίου όπως και ο Ismail Qemali και ο Aziz Bey Vriani, βουλευτές Βερατίου. Οι πιέσεις τους ήταν κυρίως προς την Υψηλή Πύλη προκειμένου να λάβουν το δικαίωμα να διδάσκονται τα

²⁴² Για τις πρώτες δράσεις του Φαν Νόλι στις ΗΠΑ Clayer , 368. Για την αυτοκεφαλία της Αλβανικής Εκκλησίας, της ίδιας σσ 458 – 460. Για τον Φάν Νόλι βλ. Robert Elsie, λήμμα *Fan Noli* , σσ. 329-332

²⁴³ Gawrych, σσ. 374-376

²⁴⁴ S. Skendi, Σελ. 370 και Gawrych σσ. 379-380

²⁴⁵ Clayer, σελ. 560

αλβανικά στα οθωμανικά σχολεία²⁴⁶. Διοργάνωσαν τον Φλεβάρη του 1910 διαδηλώσεις υπέρ του λατινικού αλφαβήτου με μεγάλη συμμετοχή (8000 κατά την Clayer στο Βεράτιο)²⁴⁷. Οι αλβανόφωνοι του Βερατίου είχαν εκφράσει θέσεις υπέρ του λατινικού αλφαβήτου και οι Μπεκτασήδες υποστήριζαν το λατινικό αλφάβητο καθώς ήταν πιο κατανοητό στους Τόσκηδες, λόγω επαφής τους με γλώσσες όπως η ελληνική και η Ιταλική. Σε κάθε περίπτωση η συζήτηση για τη χρήση των αλβανικών στα οθωμανικά κρατικά σχολεία, έδειχνε πως η Οθωμανική Κυβέρνηση κινούνταν προς την κατεύθυνση της πλήρους αναγνώρισης της αλβανικής στα σχολεία. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική και το 1910 ο Τουργκούτ Σεβκέτ²⁴⁸, στρατάρχης των Οθωμανών έκλεισε τα σχολεία στις κεντρικές και νότιες περιοχές. Την επόμενη χρονιά η Οθωμανική κυβέρνηση κινήθηκε σε πιο συμβιβαστικά πλαίσια και εγγυήθηκε την επαναλειτουργία των σχολείων, η οποία έγινε το 1912, ανάμεσα σε αυτά και η διδασκαλική σχολή στο Ελμπασάν. Οι υποσχέσεις των Οθωμανών το 1912, δεν έπειθαν πια τους Αλβανούς εθνικιστές οι οποίοι κινήθηκαν προς τη δημιουργία ανεξάρτητου Κράτους στα τέλη του 1912.

Η εκπαίδευση των βλαχόφωνων: Ανάμεσα στους εθνικισμούς

Οι Κουτσόβλαχοι αποτελούσαν την τρίτη κατά σειρά πληθυσμού εθνοτική ομάδα στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, με ισχυρότερη παρουσία στο Σαντζάκι Ιωαννίνων, σε μερικά χωριά της Πρεμετής και στην Πεδιάδα της Μουζακιάς. Οι εκτιμήσεις για τον πληθυσμό άλλαζαν και αυτό ήταν σχετικό με τον φορέα που έκανε την καταγραφή, καθώς οι στατιστικές των Αυστριακών και Ιταλών έτειναν να αυξάνουν τον αριθμό σημαντικά, ενώ οι ελληνικές και οθωμανικές καταγραφές θεωρούσαν τους παραπάνω αριθμούς υπερβολικούς. Οι ασχολίες όπως αναφέραμε στην εισαγωγή ήταν κυρίως κτηνοτροφικές και αγροτικές και η εγκατάστασή τους, όχι μόνιμη για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Σε καταγραφή του πληθυσμού το 1901, υπάρχει αναφορά πως: «*Το ήμισυ περίπου των βλαχοφώνων των χωριών διαβιούσι πανέστιοι το θέρος ανά τα όρη του Τομόρου και Μακεδονίας*»²⁴⁹. Τα βλαχόφωνα χωριά βρίσκονται συνήθως ανάμεσα σε πλήθος αλβανόφωνων χωριών, με μεικτές γλωσσικά ενορίες και κοινότητες. Στις

²⁴⁶ Clayer, σσ. 555-556

²⁴⁷ Ο.π., σελ. 557

²⁴⁸ St. Skendi, σσ. 364-365

²⁴⁹ Κοκολάκης, σελ. 489

περισσότερες των περιπτώσεων, παρατηρούμε πως η αλβανόφωνη ομάδα να κυριαρχεί, καθώς ήταν ισχυρότερη πολιτικά. Μάλιστα για τον Σαμί Φράσερι οι βλαχόφωνοι είχαν ήδη εξαλβανιστεί, γλωσσικά και πολιτικά²⁵⁰. Αυτή η διαπίστωση ήταν μάλλον μακριά από την πραγματικότητα και «πονηρή», θέλοντας να αποθαρρύνει κυρίως τους Έλληνες εθνικιστές, καθώς και τους οποίους Κουτσόβλαχους δεν ένιωθαν ήδη «Αλβανόφωνοι». Οι βλαχόφωνοι της Ηπείρου είχαν συνδεθεί πολιτικά με τη Ρουμανία, την Ιταλία και λιγότερο την Αυστρία. Η Ρουμανία ενδιαφερόταν για τους «ομόγλωσσους» Κουτσόβλαχους, πιέζοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Πατριαρχείο για τη δημιουργία ξεχωριστού μιλλέτ. Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, έγιναν σημαντικές προσπάθειες να φτιαχτούν σχολεία, τα οποία θα δίδασκαν στη ρουμανική²⁵¹.

Στο Σαντζάκι του Βερατίου η ρουμανική εθνικιστική δράση επικεντρωνόταν στον επηρεασμό των βλαχόφωνων δημογερόντων, ιερέων και δασκάλων προκειμένου να προωθηθούν τα ρουμανικά συμφέροντα. Τρία ήταν τα κύρια δρώντα πρόσωπα της ρουμανικής εθνικιστικής δράσης στην περιοχή, ο Άνθιμος Γκέτσης, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε έξαρχος των Ρουμάνων το 1896, ο Χρήστος Κοτζαμάνος ή Γοτζαμάνος και ο Γεώργιος Καρβουνάρας, πρώην ελληνοδιδάσκαλοι στο Βεράτιο. Ο Άνθιμος Γκέτσης είχε γεννηθεί στη συνοικία Περώη του Βερατίου από βλαχόφωνους γονείς. Ήταν Μητροπολίτης Μεσημβρίας. Ο Κοτζαμάνος ήταν καθηγητής στην Ελληνική Σχολή Βερατίου την εποχή που αναπληρωτής Πρόξενος ήταν ο Κοτρώτζιος την δεκαετία του 1890. Πιθανότατα είχε προσχωρήσει από τότε στον ρουμανικό εθνικισμό με βάση τις προξενικές αναφορές. Για μεγάλο διάστημα ο Κοτζαμάνος προσπαθούσε να δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη δημιουργία σχολείων. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα βρισκόταν σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση λόγω των ανταγωνισμών και εντάσεων μεταξύ των Μητροπολιτών και των προξένων, ιδιαίτερα την περίοδο του Μητροπολίτη Δοσιθέου, αλλά και την περίοδο του Βασιλείου²⁵².

Το πρώτο ρουμανικό σχολείο ιδρύθηκε το 1891, αλλά δεν είχε σημαντική επιτυχία κατά τις ελληνικές προξενικές αναφορές, καθώς το 1896 είχε 22 μαθητές, 8

²⁵⁰ Clayer, σελ. 107

²⁵¹ Κοκολακης, σελ. 92

²⁵² Νικολαΐδου, σσ. 234-235

αλβανόφωνους και 14 βλαχόφωνους, υπότροφοι από διάφορες περιοχές, ωστόσο ο αριθμός των καθηγητών ήταν αξιοσημείωτος, όπως και το περιεχόμενο των μαθημάτων²⁵³. Αντίστοιχα τα ελληνόφωνα σχολεία είχαν τουλάχιστον 400 μαθητές την περίοδο εκείνη. Ο αριθμός των δασκάλων ήταν αξιοσημείωτος με 11 καθηγητές το 1899-1900, παραδίδοντας μαθήματα όπως τα γαλλικά και τα οθωμανικά²⁵⁴. Το σχολείο βρισκόταν υπό διάλυση με βάση τα στοιχεία της Μητρόπολης το 1901, ενώ για ένα διάστημα μέχρι το 1906 δεν γνωρίζουμε εάν ήταν σε λειτουργία²⁵⁵. Στο χωριό Γραμπόβα λειτουργούσε επίσης ρουμανική σχολή διαλυθείσα τον Μάρτιο του 1901²⁵⁶. Το 1895 δημιουργήθηκε ρουμανική σχολή στο Φιερ με δύο μόνο μαθητές. Το 1903 στο Φιερ έγινε μια προσπάθεια για τη δημιουργία ρουμανικής επαγγελματικής σχολής, αλλά η Μητρόπολη, το Πατριαρχείο και ο Οθωμανός Διοικητής απέτρεψαν τη λειτουργία του. Η τυχόν λειτουργία ρουμανικού σχολείου θα αποτελούσε ισχυρή «απειλή» κατά τον πρόξενο Σβορώνο, καθώς θα προσέφεραν δωρεάν βιβλία, σίτιση και ένδυση, αρκετά περισσότερα από αυτά που μπορούσαν να παρέχουν στα ελληνικά σχολεία²⁵⁷. Το 1904 έχουμε αναφορές για μη επίσκεψη Ρουμάνου επιθεωρητή στην περιοχή ο οποίος είχε δώσει μεγάλες υποσχέσεις για πιθανή επίσκεψή του στην περιοχή, η οποία όμως απετράπη λόγω της παρέμβασης του Προξενείου και της κεντρικής Αρχής. Ο επιθεωρητής διέμενε στην Πόλη και για αυτόν τον λόγο το Πατριαρχείο έπρεπε να προβεί στα αναγκαία διαβήματα για να μην έρθει στην περιοχή²⁵⁸. Στην Αυλώνα, όπου η παρουσία των βλαχόφωνων περιοριζόταν στα χωριά Μπεστρόβα ή Μπιστρόβα, Μπαμπίτσα, Ρεσκλία, Μεκάτι και Σελενίτσα, έγινε μια σημαντική προσπάθεια να ανοιχτεί ρουμανική σχολή στο Μεκάτι το 1900 να αποτυγχάνει.

Τα ελληνικά Προξενεία στην περιοχή κατέβαλλαν μεγάλες προσπάθειες να εντοπίσουν τις πηγές χρηματοδότησης των «ρουμανιζόντων». Το Προξενείο Αυλώνας είχε εντοπίσει εθνικιστική δράση από την πλευρά του Αυστριακού Προξενείου, ο οποίος επιθυμούσε τη λειτουργία ρουμανικού σχολείου. Το Προξενείο ζητούσε τη δημιουργία δημοτικών σχολείων, προκειμένου να ανακοπεί η «αντεθνική» δράση των

²⁵³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1895/Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας. Ήπειρος Αλβανία

²⁵⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1901/56.1

²⁵⁵ Κοκολάκης, σελ. 489

²⁵⁶ Ο.π., σελ. 489

²⁵⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/4.6

²⁵⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

Αυστριακών²⁵⁹. Σε άλλο έγγραφο εντοπίζουμε εμπιστευτική επιστολή του προξένου Βερατίου προς το Υπουργείο των Εξωτερικών για τις ρουμουνικές «ραδιουργίες», όπου αναφέρουν ότι οι ρουμανίζοντες έλαβαν ισχυρά συνδρομή από τις υπάρχουσες ρουμανίζουσες σχολές. Μάλιστα βρέθηκε την προηγούμενη μέρα τηλεγράφημα από τον Ρουμάνο επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων στο Μοναστήρι, ο οποίος ζητούσε να περιμένουν επιστολές του. Ο Γουτζουμάνος (ρουμανίζων) κατά τον πρόξενο Αυλώνας, δεν λειτουργούσε με δική του πρωτοβουλία, αλλά είχε ισχυρούς προστάτες. Ενορχηστρωτής των πρωτοβουλιών αυτών κατά τον πρόξενο ήταν ο Aziz Paşa Vrioni ο οποίος "αυστριακίζε". Επίσης ο μουχασεμπετζής (λογιστής) ήταν υπέρ των ρουμανικών συμφερόντων καθώς βοηθούσε τον Αζίζ²⁶⁰.

Σε άλλα έγγραφα το Ελληνικό Προξενείο κατονομάζει το Ιταλικό Προξενείο. Ήταν η περίοδος στην οποία ο Γουτζουμάνος είχε ενταχθεί στις υπηρεσίες του Ελληνικού Προξενείου και αποποιούνταν κάθε ανάμειξη στη ρουμανική εθνικιστική δράση. Η ίδρυση και η λειτουργία του σχολείου στο Βεράτιο αναφέρει ο Σβορώνος το 1904, είχε το όνομα του Νικολάου Κράγια, διερμηνέα του Ιταλικού Προξενείου και διαμένοντα στο Αργυρόκαστρο. Για τη αδικαιολόγητη κατά τον πρόξενο άγνοια έπρεπε να χρεωθεί στη Μητρόπολη και στις ελλειπείς πληροφορίες η οποία κατείχε και διέδιδε. Για την παύση της ρουμανικής σχολής προβλήματα και καθυστερήσεις προκαλούσε η στάση του Αζίζ Πασά Βρυώνη. Μετά από αλλεπάλληλες εκκλήσεις για το παράνομο της λειτουργίας μια τέτοιας σχολής, η Γενική Διοίκηση έδωσε εντολή να το κλείσουν²⁶¹. Οι Ρουμάνοι διέδιδαν επίσης για τη δημιουργία οικοτροφείου και Γυμνασίου στην περιοχή, ο διευθυντής όμως του ρουμανικού γυμνασίου συνελήφθη και φυλακίστηκε με κατηγορίες περί κατασκοπείας. Για τον πρόξενο ήταν προφανές πως η Ιταλία βρισκόταν σε συνεννόηση με τη Ρουμανική κυβέρνηση και βοηθούσε τους Ρουμάνους προπαγανδιστές.

Η Επιτροπή είχε καλέσει για συνέντευξη των τέως διευθυντή της Ρουμουνικής Σχολής στο Βεράτιο, τον Γουτζουμάνο, ο οποίος για ένα σύντομο χρονικό διάστημα είχε «αποποιηθεί» κάθε σχέση με τα ρουμανικά συμφέροντα, μάλιστα καταδίδοντας ορισμένες από τις ενέργειες ρουμανιζόντων στην περιοχή. Αναφέρει πως οι ενέργειες του είχαν πάντα ως γνώμονα τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς απώτερος σκοπός του

²⁵⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1900/31.2

²⁶⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/3.3

²⁶¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

ήταν να καταστήσει αδύνατη τη λειτουργία της ρουμανικής σχολής. Επίσης αναφέρει πως υπήρχε μια προσέγγιση των ρουμανιζόντων με τους αλβανοφώνους προκειμένου να λειτουργήσει ως ρουμανοαλβανική σχολή, καθώς η ρουμανική εθνικιστική δράση ενδιαφερόταν για την ένταξη των αλβανοφώνων στα ρουμανικά συμφέροντα. Ο Πρόξενος ζητούσε από το Ελληνικό Κράτος γενναία χρηματοδότηση για την μεγαλύτερη συμμετοχή μαθητών, καθώς φοιτούσαν στα ελληνόγλωσσα σχολεία περίπου 2000 μαθητές και κατά τον πρόξενο συνετρίβησαν οι ξενικές προπαγάνδες αυστριακών και φορέων του ρουμανικού εθνικισμού. Ο Γουτζουμάνος ανέφερε και τα ονόματα μερικών φορέων του ρουμανικού εθνικισμού. Η Διοίκηση προχώρησε σε συλλήψεις δασκάλων στα ρουμουνιστικά σχολεία καθώς προέκυψε πως μισθοδοτούνταν από τους φορείς του ρουμανικού εθνικισμού²⁶². Στη συνέχεια ανακρίθηκαν και αφέθηκαν ελεύθεροι με εγγύηση. Στη συνέχεια προέβησαν οι αρχές σε κατασχέσεις βιβλίων και άλλου εκπαιδευτικού υλικού και το έστειλαν στα Ιωάννινα. Η διαταγή για τη σύλληψη δόθηκε λόγω του εντοπισμού μιας επιστολής από το Βουκουρέστι προς τον Γουτζουμάνο. Δεν γνωρίζει ο Πρόξενος εάν υπάρχουν άλλα στοιχεία ενοχοποιητικά εναντίον τους, γνωρίζει με σιγουριά όπως αναφέρει πως η ρουμανική εθνικιστική δράση έλαβε καίριο πλήγμα. Ο Πρόξενος επιμένει για τις «αγαθές» προθέσεις του Γουτζουμάνου, ο οποίος κατά τον Σβορώνο δεν είχε ανάμειξη στη ρουμανική ή στην αλβανική εθνικιστική δράση²⁶³.

Σε άλλο έγγραφο βλέπουμε το περιεχόμενο της κατασχεθείσης επιστολής προς τον Γουτζουμάνο από το Βουκουρέστι όπου ο Γενικός Επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων Δούμπας θα επισκεπτόταν το Σεπτέμβριο τα ρουμανικά σχολεία σε Βεράτιο και Φιερο. Τα σχολεία δεν υπάρχουν για τον πρόξενο, ο οποίος θεωρεί πως όλα αυτά ήταν «αγυρτίες» των Ρουμάνων για να προσεγγίσουν τους βλαχόφωνους. Από την ανάκριση και τις πληροφορίες που προέκυψαν από τον ρουμανίζοντα δάσκαλο Πούγη, προέκυψε πως ο Γουτζουμάνος όντως δημιουργούσε συνεχώς εμπόδια στη λειτουργία της ρουμανικής σχολής και πως δικαιούται να λάβει επίδομα για τις υπηρεσίες του. Επιπροσθέτως σε μια περίοδο στην οποία η ρουμανική εθνικιστική δράση λάμβανε καίρια πλήγματα, ο Μητροπολίτης δεν δρούσε αποτελεσματικά. Έπρεπε πρωταρχικό μέλημα της εθνικής προσπάθειας ήταν να παγιωθεί η ελληνική επιρροή στην περιοχή και να απομακρυνθούν οι πάσης φύσεως Ρουμάνοι πράκτορες με τη βοήθεια του

²⁶² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

²⁶³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

Γουτζουμάνου. Με τις προτάσεις του ο Σβορώνος επεδίωκε να "κατασυντρίψωμεν μεν τας ξενικάς ενεργείας, να καταδείξωμεν δε την μεγάλην και αναντίρρητον ημών ισχύν εις μέρη εντελώς αλλόγλωσσα»²⁶⁴.

Την επόμενη χρονιά παρατηρήθηκε η άφιξη ενός δασκάλου της ρουμανικής εθνικιστική δράσης στο Βεράτιο από τα Ιωάννινα, του Κυριαζή, ο οποίος είχε λάβει ενεργό αυτός και η οικογένειά του στο αλβανικό σχολείο της Κορυτσάς. Κατά τον πρόξενο η αντιμετώπιση εκ μέρους των εκπροσώπων της ρουμανικής εθνικιστική δράσης ήταν ψυχρή, ως εχθρική. Ο Καρβουναράς του είπε ότι ο ερχομός του θα διευρύνει τις πληγές τους και πως ο Γουτζουμάνος ήταν στη φυλακή με εντολή των Οθωμανών. Επίσης ο Πρόξενος αναφέρει ότι ο Μητροπολίτης έμαθε για την άφιξη του Ρουμάνου επιθεωρητού τρεις μέρες μετά και δεν είχε καμία πρότερη ενημέρωση²⁶⁵. Τέλος έχουμε αναφορά του προξένου για τις αλλαγές που παρατηρήθηκαν σε πρόσωπα της οθωμανικής Διοίκησης και το αντίκτυπο που αυτό θα είχε στους ρουμανίζοντες προπαγανδιστές. Πράγματι οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν στην Οθωμανική Διοίκηση ήταν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στο Μπεράτι, αλλά έπρεπε να αυξηθεί η δράση τους²⁶⁶.

Η δράση των ρουμανιζόντων έβαινε διαρκώς μειούμενη και στα μετά το 1908 χρόνια δεν προκύπτουν αναφορές για ρουμανικά σχολεία, αλλά μόνο για αλβανίζοντες. Σε αυτό το σημείο θα ήταν καλό να αναφέρουμε την αντίφαση αυτή, όπου τα ίδια πρόσωπα προκύπτουν την ίδια στιγμή ρουμανίζοντες και αλβανίζοντες. Αυτό δείχνει την αδυναμία των προξένων να αντιληφθούν τη μεταβλητότητα των συνειδήσεων και των ταυτοτήτων. Πρόσωπα όπως ο Κολέας, ο Γουτζουμάνος και ο Καρβουνάρας, βρέθηκαν μετά την ανεξαρτησία της Αλβανίας στο πλευρό του Αλβανικού εθνικισμού παρόλη τη κουτσοβλαχική καταγωγή τους και προσέφεραν τα μέγιστα προς τον σκοπό αυτό. Οι προξενικές αρχές κοιτούσαν με μεγάλη καχυποψία κάθε κίνηση που δεν κινούνταν προς τα συμφέροντά τους, ενώ πίεζαν με βάση τα έγγραφα συνεχώς τις οθωμανικές αρχές για να δράσουν. Εκ του αποτελέσματος θα λέγαμε πως η οθωμανική Διοίκηση δεν έδινε πολλά περιθώρια στον ρουμανικό εθνικισμό, ο οποίος αντιμετώπιζε και προβλήματα χρηματοδότησης, καθώς οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί εκτός του Βερατίου ήταν αρκετά φτωχοί και χωρίς μέσα να στηρίζουν τα πλάνα των

²⁶⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

²⁶⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.1

²⁶⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.1

ρουμανιζόντων. Επιπλέον οι βλαχόφωνοι είχαν να αντιμετωπίσουν τη μεγάλη πίεση από τον Ελληνικό και τον αλβανικό εθνικισμό, οι οποίοι ειδικότερα μετά το 1908 βρέθηκαν σε μεγάλο ανταγωνισμό, οδηγώντας πολλούς βλαχόφωνους στο να ακολουθήσουν τις ελληνικές ή αλβανικές εθνικιστικές δράσεις.

Το ιταλικό σχολείο της Αυλώνας και ο ρόλος της Ιταλίας στην περιοχή

Η Ιταλία είχε από τις αρχές του 20ου αιώνα Προξενείο στην Αυλώνα όπως αναλύσαμε και προηγουμένως, φιλοδοξώντας να αυξήσει το έλεγχο της σε μια περιοχή στρατηγικών συμφερόντων όπως η Αυλώνα²⁶⁷. Το Βεράτιο και οι άλλες περιοχές δεν ήταν στις προτεραιότητες της ιταλικής Κυβέρνησης, υπήρχε όμως ιταλικό ενδιαφέρον για τις κινήσεις του Ελληνικού εθνικισμού. Η Ιταλία όπως και η Αυστρία ενίσχυαν ουνιτικές κινήσεις όπως αυτή της Πάφταλης και ενδιαφέρονταν αρκετά για τον αλβανικό και κουτσοβλάχικο πληθυσμό αυτής της περιοχής. Οι Ιταλοί πρόξενοι αλλά και στρατηγοί, δημοσιογράφοι και πολιτικοί επισκέπτονταν το βιλαέτι, προσφέροντας μας πλήθος αναλύσεων για τη γεωγραφία και τη δημογραφία, προκαλώντας συχνά την αντίδραση των Ελλήνων με τα άρθρα τους. Στα προξενικά έγγραφα βρίσκουμε τον Μπατίστα Μπελεγρίνι, σημαίνον πρόσωπο της ιταλικής πολιτικής, ο οποίος έγραψε ένα "ογκώδες πόνημα" κατά τον πρόξενο Ιωαννίνων με τίτλο " Verso la guerra", όπου υπήρχαν επικίνδυνες κατά τον πρόξενο ελλείψεις και ήταν ενδεικτικό των ιταλικών πλάνων για την Ιταλία και την Ήπειρο. Ενημερώνει τον Υπουργό των Εξωτερικών πως ο Μπελεγρίνι διέμεινε για πολύ μικρό χρονικό διάστημα χωρίς να μιλήσει και να συζητήσει με κανέναν για την κατάσταση στην περιοχή²⁶⁸. Επίσης ένας άλλος Ιταλός ταγματάρχης ο Ευγένιος Μπαρμπαρίτσι με τον τίτλο Albania , είχε προσαρτημένο τον χάρτη της Ηπείρου και με Ελληνικό πληθυσμό περιορισμένο στις εξής περιοχές: Ιωάννινα (πόλη), μερικά χωριά στο Αργυρόκαστρο, στο Μαργαρίτι κάποιες περιοχές , σε μερικά χωριά της Κόνιτσας και της Άρτας (περιοχή στη σημερινή Ελλάδα), ενώ

²⁶⁷ Φλιτούρης, σελ. 22

²⁶⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.1

παρουσιάζεται η Ήπειρος ως κατοικούμενη από Τουρκαλβανούς, Αλβανόφωνους Ορθοδόξους και Κουτσόβλαχους²⁶⁹.

Στην Αυλώνα υπήρχε και μια πολύ μικρή ιταλική κοινότητα περίπου 30 οικογενειών κατά τις απογραφές, «χειρώνακτες», αμελητέα σε αριθμό και ισχύ, σημαντική όμως για να μπορούν να Ιταλοί να παρεμβαίνουν στις αποφάσεις της Πύλης²⁷⁰. Η ιταλική πολιτική κινήθηκε σε δύο άξονες, οικονομική κυριαρχία στο λιμάνι της Αυλώνας με έλεγχο των εισαγωγών και εξαγωγών και αύξηση της επιρροής της με παρεμβάσεις στην κοινωνική ζωή όπως τα ιταλικά σχολεία, οι υποτροφίες και η συνδρομή τους στους εθνικισμούς της περιοχής²⁷¹. Ομολογουμένως η στάση των μουσουλμάνων Αλβανών ήταν αρκετά ευνοϊκή για την Ιταλία και αρκετά εχθρική ως προς τα ελληνικά συμφέροντα, ιδιαίτερα από την οικογένεια των Vloga. Οι ορθόδοξοι δεν ανταποκρίνονται με τον ίδιο τρόπο στην ιταλική πολιτική, επηρεασμένοι περισσότερο από την πολιτική του Πατριαρχείου και την ελληνική επιρροή. Οι εισαγωγές και εξαγωγές των Ιταλών στο σχετικά άσημο εμπορικό λιμάνι της Αυλώνας ήταν πολλαπλάσιες από τις ελληνικές, οι οποίες κατευθύνονταν κυρίως προς τα άλλα λιμάνια της Νοτιοανατολικής Μεσόγειου και μπορούσαν να ανταγωνιστούν μόνο με τις αυστριακές²⁷². Επιπροσθέτως είχαν εκφραστεί σχέδια για την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου από το Μοναστήρι στην Αυλώνα και στο Δυρράχιο²⁷³. Οι πιέσεις των Ιταλών προς την κοινότητα Αυλώνας ανησυχούσαν τους Προξένους οι οποίοι εξέφραζαν ανησυχίες για την προσήλωση των Ορθοδόξων στην ελληνική εθνικιστική δράση.

Ως προς τον δεύτερο άξονα, αυτό της εκπαίδευσης, από τα τέλη κιόλας του 19ου αιώνα ανοίγουν σχολεία στη Σκόδρα και στο Δυρράχιο²⁷⁴, ενώ στην Αυλώνα τα πρώτα ιταλικά σχολεία ιδρύθηκαν το 1902-1903 και στην αρχή σημείωναν σχετική επιτυχία, καθώς τα ελληνικά σχολεία είχαν πολλά προβλήματα και στα Αρρεναγωγεία και στα Παρθεναγωγεία, ενώ η προσπάθεια για εσπερινό σχολείο δεν ολοκληρώθηκε. Το Παρθεναγωγείο σημείωνε μεγαλύτερη πρόοδο κυρίως λόγω της πολύ καλής δασκάλας της χειροτεχνίας και της ανεπάρκειας των λοιπών διδασκαλισσών²⁷⁵. Το

²⁶⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.1

²⁷⁰ Κοκολάκης, σελ.486

²⁷¹ Φλιτούρης, σελ. 23

²⁷² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/3.3

²⁷³ Φλιτούρης, σσ. 26-27

²⁷⁴ Φλιτούρης, σελ.24

²⁷⁵ Νικολαΐδου, σελ. 99

δημοτικό σχολείο απασχολούσε δύο καθηγητές της ιταλικής γλώσσας, έναν της ελληνικής που σκοπό είχε να προσελκύσει Ορθόδοξους και έναν της οθωμανικής. Στο Παρθεναγωγείο δίδασκε μια δασκάλα τα ιταλικά και μία τα ελληνικά. Για πολλούς κατοίκους η αποστολή των παιδιών τους στο ιταλικό σχολείο δεν θεωρούνταν ότι ήταν πράξη εναντίον των ελληνικών συμφερόντων, άποψη που δεν συμμερίζονταν το Ελληνικό Προξενείο και η Μητρόπολη, οι οποίοι θεωρούσαν προδοτική την πράξη αυτή. Η συμμετοχή «Ελλήνων» διδασκάλων ήταν εξωφρενική, θεωρώντας πως «*η ισχυρά λάμψις του Ιταλικού χρυσού ήμβλυνε, ως φαίνεται τα αισθήματα αυτού*», αναφερόμενος στον καθηγητή της Οθωμανικής, δικηγόρο Αθανάσιο Πλούμπη²⁷⁶.

Για τον καθηγητή Ιωάννη Στριγγόπουλο, ο οποίος είχε διατελέσει για είκοσι χρόνια καθηγητή της ελληνικής δημοτικής σχολής, το Προξενείο ήταν ιδιαίτερα επιθετικό, από τη στιγμή που επέλεξε να διδάξει στο ιταλικό σχολείο. Ο Στριγγόπουλος ενεπλάκη σε πολλές περιπτώσεις στις ενδοκοινοτικές διαμάχες διατηρώντας ανθελληνική στάση. Πρώτη πράξη ήταν η καταγγελία 38 εμπόρων στις οθωμανικές αρχές για την «χρηματοδότηση του Ελληνικού κομιτάτου»²⁷⁷. Ο Στριγγόπουλος είχε εμπλοκή και στην περίπτωση του χωριού Πάφταλη. Ο Πρόξενος αναφέρει πως οι απειλές δεν θα είχαν καμία σημασία αν δεν υπήρχε η Ιταλική εθνικιστική δράση, η οποία μέσω του Προξενείου της βολιδοσκοπούσε την κατάσταση. Μέσω των ερευνών του κατάλαβε πως υπήρχαν θύλακες ιταλικής εθνικιστικής δράσης εντός των κοινοτήτων, με τον καθηγητή Στριγγόπουλο και τον διευθύνοντος του Ρωσικού Υποπροξενείου Τσίκα να πρωτοστατούν. Ο Στριγγόπουλος είχε «δαιμονοποιηθεί» και από την Μητρόπολη με τον έξω εκκλησιασμό του καθηγητή και τις απειλές του Μητροπολίτη Βασίλειου για όποιον πηγαίνει στα ιταλικά σχολεία. Το ιταλικό Προξενείο αντέδρασε εντονότατα με διάβημα προς την Πύλη, γεγονός που προξένησε την υποχώρηση του Μητροπολίτη, καθώς ενεπλάκη και το Πατριαρχείο για την άρση του εξωεκκλησιασμού²⁷⁸.

Στο Δυρράχιο παρατηρείται μετακίνηση μαθητών προς το ιταλικό σχολείο. Το ιταλικό σχολείο παρείχε τροφή και μη καταβολή διδάκτρων. Πατριαρχική και Συνοδική εγκύκλιος εκδόθηκε προτρέποντας οι ορθόδοξοι να μη μετάσχουν σε

²⁷⁶ Ο.π., σελ. 100

²⁷⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

²⁷⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2 και ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1900/31.2

ετερόδοξα σχολεία²⁷⁹. Στην Αυλώνα η διαρροή ήταν μικρή, αν και οι Ιταλοί προσέφεραν σε οικογένειες οι οποίες αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα, μηνιαίο επίδομα 3-4 εικοσάφραγκων σε περίπτωση που έστελναν τα παιδιά τους στα ιταλικά σχολεία. Η προσπάθεια δεν είχε ιδιαίτερη επιτυχία μετά τη δράση του αρχιερατικού επίτροπου Αυλώνας²⁸⁰. Σε καμία χρονιά παραπάνω από 20 με 30 μαθητές δεν φοίτησαν στα ιταλικά σχολεία Αυλώνας, ακόμα και όταν εισήχθησαν εσπερινά μαθήματα ιταλικών. Οι εκκλησιαστικές αρχές έδρασαν σε σύμπνοια με την ελληνική προξενική για να αποφευχθεί η διαρροή. Προσπάθειες δημιουργίας ιταλικών σχολείων στο Βεράτιο το 1910 δεν ευοδώθηκαν²⁸¹. Τα ιταλικά σχολεία έκλεισαν το 1911 όταν η Ιταλία επιτέθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, επαναλειτούργησαν όμως ύστερα με μεγάλη δυναμική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Βασικοί άξονες της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η εκπαίδευση είχε οριστεί ως βασική προτεραιότητα του σχεδίου πολιτισμικής και όχι μόνο διείσδυσης της ελληνικής εθνικής ιδέας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Μεγάλη Ιδέα υπαγόρευε την ενσωμάτωση εκατομμυρίων Ορθοδόξων χριστιανών στο Ελληνικό Βασίλειο. Η ελληνική ταυτότητα όπως οριζόταν εκείνη την περίοδο, εκτός από το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν, εμπεριείχε και την αίγλη του Βυζαντίου, βάζοντας την Ορθοδοξία ως το βασικό όχημα ενσωμάτωσης των εκτός της Ελλάδας πληθυσμών²⁸². Σε αυτό το ιδεολόγημα συμπεριλήφθηκε και το πνεύμα εκπολιτισμού των βαλκανικών λαών, λόγω της «γεινιάσης» με τη Δύση και του πνεύματος του Διαφωτισμού, απόψεις που είχαν αναπτυχθεί ήδη από την εποχή του Ρήγα Φεραίου και μετά την Ελληνική Επανάσταση με τον Παπαρρηγόπουλο. Πράγματι η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να παρουσιάσει κυρίως σε κοινότητες που δεν είχαν τις ίδιες δυνατότητες με βάση όλους τους περιορισμούς που αναφέραμε να

²⁷⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/5.4

²⁸⁰ Νικολαΐδου, σσ. 105-106

²⁸¹ Νικολαΐδου, σελ. 108

²⁸² Γ. Μπέτσιας, σσ. 96-97

δημιουργήσουν πολιτισμικές εστίες ανάλογης ισχύος, όπως οι αλβανόφωνοι και οι βλαχόφωνοι, ικανό αριθμό διδασκάλων και βιβλίων. Βεβαίως με το πέρασμα των χρόνων οι επιδιώξεις του Ελληνικού βασιλείου ξεπέρασαν τον αρχικό στόχο του «εκπολιτισμού» και πέρασαν στον «εξελληνισμό» των πιστών στο Πατριαρχείο κοινοτήτων, που «κινδύνευαν» από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 να χαθούν από τους Βούλγαρους Εξαρχικούς²⁸³. Οι προσπάθειες εντατικοποιήθηκαν ειδικά σε περιοχές με πληθυσμό μικτό ή αλλόγλωσσο όπως η Θράκη και η Μακεδονία, με την περιοχή που μας ενδιαφέρει να μην αποτελεί την απόλυτη προτεραιότητα του Ελληνικού Κράτους όπως αναφέραμε και παραπάνω.

Το 1869 ιδρύεται ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» , φορέας άμεσα εποπτευόμενος από το Υπουργείο Εξωτερικών με σκοπό την αρωγή σε εκπαιδευτικά θέματα των κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1887 μετονομάζεται σε «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» , ενδεικτικό της αλλαγής που σηματοδοτούσε η περίοδος εκείνης, έμφασης δηλαδή της ελληνικής ταυτότητας στην εκκλησία και στην εκπαίδευση²⁸⁴. Μία από τις προτεραιότητες της Επιτροπής αποτέλεσε ο προσεταιρισμός του Κλήρου στις επιδιώξεις του Ελληνικού Κράτους μέσω της χρηματοδότησης ιερέων από τα ελληνικά Προξενεία. Βεβαίως δεν παρατηρήθηκε σε όλες τις περιπτώσεις ταύτιση συμφερόντων μεταξύ του Κλήρου και του Ελληνικού Κράτους, καθώς κυρίως οι Μητροπολίτες ήταν συνδεδεμένοι με τοπικά και όχι με εθνικά συμφέροντα από την σκοπιά των Ελλήνων Προξένων, αρνούμενοι πολλές φορές να δεχτούν τις πιέσεις των Ελλήνων προξένων. Αυτό προκαλούσε μια συνεχή ένταση που εξελισσόταν σε αγώνα επικράτησης στην ορθόδοξη τοπική κοινότητα.

Οι Μητροπολίτες, ειδικά σε περιοχές μακριά από το Ελληνικό Βασίλειο ή με μεγάλο ποσοστό αλλόγλωσσων ορθοδόξων, δεν θεωρούσαν πιθανή μια προσάρτηση της περιοχής τους στην Ελλάδα και έβλεπαν με δυσπιστία την προσπάθεια των ελληνικών Αρχών να διαταράξουν ισορροπίες διατηρημένες επί αιώνες²⁸⁵. Μια τέτοια περιοχή ήταν και το Βεράτιο, όπου απουσίαζε μια αμιγώς ελληνόφωνη ισχυρή κοινότητα και με την εξουσία των Μητροπολιτών να ήταν πολύ ισχυρή. Σε κάθε περίπτωση η επιθυμητή για το Ελληνικό Κράτος «αλλαγή» στην ιδεολογία των

²⁸³ Ο.π., σσ. 99-100

²⁸⁴ Σ. Βούρη, σσ. 36-37

²⁸⁵ Ο.π., σελ. 335

κληρικών πέτυχε λόγω και της εξαρχίας, καθώς οι ιερείς έχαναν ποίμνιο και κατά συνέπεια ισχύ. Με το κάλυμμα του εκπολιτισμού το Ελληνικό Κράτος επέμβαινε στο διορισμό διδασκόντων, στον ορισμό βιβλίων, στον τρόπο λειτουργίας των σχολείων, στη χρηματοδότηση και τη διαχείρισή της, στις εορτές, ακόμη και στους λόγους των ιερέων²⁸⁶. Τα τυχόν διαβήματα του Ελληνικού Κράτους στο Πατριαρχείο μέσω της Ελληνικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, δημιουργούσαν προβλήματα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, η κατηγορία περί εθνικής αδιαφορίας των ιερέων γινόταν όλο και πιο συχνή απειλή, η συνεργασία κατώτερου και ανώτερου Κλήρου με την Ελλάδα γινόταν πιο ενεργή²⁸⁷.

Εκπαίδευση των κοριτσιών – Χρηματοδότηση και προβλήματα

Για την εκπαίδευση των κοριτσιών βασικότερη επιδίωξη ήταν να καταστούν ικανές να ομιλήσουν την ελληνική και να τη χρησιμοποιήσουν στο σπίτι αργότερα²⁸⁸. Δεν έπρεπε να ξεχνάμε τις αντιλήψεις για τον ρόλο των γυναικών εκείνη την εποχή ως μητέρων και νοικοκυρών. Η εκπαίδευσή τους ήταν προσαρμοσμένη για να ικανοποιεί αυτό τον ρόλο με την εισαγωγή μαθημάτων χειροτεχνίας και έμφαση στη χρήση της ελληνικής γλώσσας και δη της καθομιλουμένης. Ειδικότερα ως προς το Βεράτιο και την Αυλώνα, η εκπαίδευση των γυναικών παρουσίαζε βασικές δυσκολίες όπως η αδυναμία διατήρησης των κοριτσιών στο σχολείο μετά την ηλικία των 10 ετών λόγω κοινωνικών και τοπικών ιδιαιτεροτήτων που θα αναλύσουμε παρακάτω, την απουσία επαγγελματικών διεξόδων πλην της δασκάλας για τα κορίτσια, από τη στιγμή που για τα αγόρια ανοιγόταν ένα σαφώς ευρύτερο φάσμα επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Σε επιθεώρηση του ο πρόξενος Βερατίου Σβορώνος το 1906 αναφέρει χαρακτηριστικά (διατηρήσαμε την ορθογραφία του πρωτοτύπου): *«επικρατεί το επιβλαβέστατον έθιμον να αποσύρωσι τας θυγατέρας τους οι γονείς από μικράς ηλικίας δεν είνε δυνατόν να γίνη*

²⁸⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/4.4

²⁸⁷ Γ. Μπέτσιας, 102

²⁸⁸ *“Μόνον δια της συστάσεως νηπιαγωγείων εν τοις μεγαλυτέροις χωρίοις δυνάμεθα να επιδιώξωμεν τον βαθμιαίον εξελληνισμόν και αυτών των χωρίων, διότι οφείλομεν ν’ αναγνωρίσωμεν ότι το εξελληνιστικόν ημών έργον ουδεμίαν εν αυτοίς εποίησατο πρόοδον μέχρι τούδε κατ’ αντίθεσιν προς τας πόλεις. [...] τόπος τις δεν δύναται να θεωρηθή ως εξελληνισθείς, εφόσον αι γυναίκες δεν εξελληνισθώσι κατά την γλώσσαν, διότι η εν τη οικογενειακή εστία λαλουμένη κυρίως γλώσσα και ουχί η εν τη αγορά αποτελεί ισχυρόν εθνολογικόν γνώρισμα.”*, “Α.Υ.Ε. φακ. 1902- Προϋπολογισμοί, Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζιάς προς την προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπήν

*σοβαρά εργασία εν τοις Παρθεναγωγείοις*²⁸⁹. Δεν αποτελούσε σε καμία περίπτωση η εκπαίδευση προτεραιότητα σε καμία οικογένεια αποτελούμενη από κορίτσια και για αυτό το λόγο οι γονείς αποσύρανε τις θυγατέρες τους μετά τη λήψη στοιχειώδους εκπαίδευσης. Αυτό σχετιζόταν φυσικά και με το κάκιστο οδικό δίκτυο που καθιστούσε για τα πρότυπα της εποχής «επικίνδυνη» τη μετακίνηση κοριτσιών από το ένα χωριό στο άλλο. Σε αναφορά του Προξένου Ιωαννίνων το 1912 η μετακίνηση δεν ήταν μόνο δύσκολη για τις μαθήτριες, αλλά και για τις καθηγήτριες οι οποίες δεν ήθελαν να αφήσουν την πόλη των Ιωαννίνων : *«επειδή αποκλειστικώς κατάγονται πάσαι εξ Ιωαννίνων αποφεύγουσι τα απόκεντρα και δή τα επίκαιρα μέρη. Διότι αι συνθήκαι τις εκεί διαμονής των δια τας Ιωαννίτιδας θεωρούνται αυτόχρημα τυραννικαί*²⁹⁰»

Φυσικά δεν έπρεπε να θεωρήσουμε πως η εκπαίδευση από την άλλη πλευρά παρέχόταν επί ίσοις όροις προς τα αγόρια και τα κορίτσια και αυτό φαίνεται και στο ύψος των πιστώσεων, στον αριθμό των καθηγητών και στο περιεχόμενο των πιστώσεων. Στις μεγάλες πόλεις όπως η Αυλώνα και το Βεράτιο όπου είχαμε σημαντικά Παρθεναγωγεία, ο αριθμός των διδασκαλισσών ήταν ελάχιστος και μάλιστα στην περίπτωση του σχολείου της Αυλώνας το μάθημα της χειροτεχνίας δεν διδασκόταν επαρκώς, με αποτέλεσμα να υπάρχει διαρροή μαθητριών προς το αντίστοιχο Ιταλικό Σχολείο²⁹¹. Παρθεναγωγεία λειτουργούσαν σε ελάχιστα χωριά και στην προξενική περιφέρεια Βερατίου μόνο στο Φιερ και στη συνέχεια στο χωριό Πάφταλη με σχετική επιτυχία κατά τις προξενικές περιγραφές. Η αναλογία μαθητριών και διδασκουσών ήταν η μεγαλύτερη στο Σαντζάκι Ιωαννίνων με 22 μαθήτριες ανά διδάσκουσα το 1912²⁹². Ο Πρόξενος Ιωαννίνων την ίδια χρονιά ζητάει από την Ελληνική Κυβέρνηση να λάβει μέτρα *«ίνα λοιπόν τεθή τέρμα εις την αξιοθρήνητον κατάστασιν των εκπαιδευτικών της υπαίθρου, της οποίας άλλα μεν μέρη δι' έλλειψιν επαρκών πόρων δεν έχουσι σχολεία, και άλλα δε δι' έλλειψιν διδασκαλισσών μένουσι ταύτα κλειστά*²⁹³».

Ωστόσο και ο αριθμός των παρθεναγωγείων στην περιοχή ήταν δυσανάλογα μικρότερος του αντίστοιχου των αρρεναγωγείων, κάτι που δεν δικαιολογείται από δημογραφική άποψη, αλλά από έλλειψη σχεδιασμού και ενδιαφέροντος. Το 1903 για

²⁸⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3

²⁹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

²⁹¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

²⁹² Αθ. Κολτσίδα, σελ. 416

²⁹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

παράδειγμα στην Αυλώνα αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Πρόξενος πως δεν μπορούσαν να βρουν μηχανικό να σχεδιάσει ένα σχολείο χωρητικότητας 40 κοριτσιών, διώροφο με χώρο και για νηπιαγωγείο. Πραγματοποιήθηκε έρανος στην κοινότητα προκειμένου να συγκεντρωθεί το ποσό, αλλά δεν κατάφεραν να συγκεντρώσουν το ποσό και ο Πρόξενος χορήγησε τελικά το ποσό μέσω του Ελληνικού Κράτους²⁹⁴. Το 1904 υπήρχαν ένα παρθεναγωγείο και ένα νηπιαγωγείο γεγονός που οφειλόταν κυρίως στην ύπαρξη του Ιταλικού Παρθεναγωγείου και στους ανταγωνισμούς μεταξύ Ελλάδας Ιταλίας για το λιμάνι της Αυλώνας. Φοιτούσαν περίπου 72 μαθήτριες και 45 νήπια. Παρθεναγωγείο υπήρχε και στην Νάρτα με περίπου 70 μαθήτριες και σημαντική πρόοδο²⁹⁵. Ο λόγος της επιτυχίας στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν ότι η κωμόπολη αυτή είχε συμπαγή ελληνόφωνο πληθυσμό, κάτι εξαιρετικά σπάνιο για τα δεδομένα του Σαντζακιού. Στο Βεράτιο τα Παρθεναγωγεία παρουσίαζαν σημαντικά προβλήματα και αυτό φάνηκε κατά τον Έλληνα πρόξενο στις εξετάσεις που πραγματοποιήθηκαν στις οποίες τα αποτελέσματα ήταν δυσάρεστα. Η πρόοδος για παράδειγμα στο Κάστρο Βερατίου ήταν μέτρια, ενώ στη Γορίτσα σχετικά καλή, υποστηρίζοντας την αντικατάσταση των διευθυντριών με νέες²⁹⁶. Το 1912 ο Γενικός Πρόξενος των Ιωαννίνων αναφέρει πως ο υπάρχει σοβαρή έλλειψη διδασκαλισσών στην Ήπειρο και για αυτόν τον λόγο δεν μπορούσαν να ανοίξουν Παρθεναγωγεία. Για τον πρόξενο επειδή άνοιξαν πολλά Παρθεναγωγεία «εις τα ξενοφώνους», δηλαδή στις αλβανόφωνες και βλαχόφωνες κοινότητες δεν παρήγαγαν προσωπικό για το διδασκαλικό επάγγελμα. Υπάρχει δηλαδή πρόβλημα απόδοσης το οποίο επιφέρει μεγάλο έλλειμμα²⁹⁷.

Οι πιστώσεις κατά κύριο λόγο ήταν σχετικές με την αγορά υποδημάτων, ειδών ρουχισμού, και εργοχείρων προς τις άπορες κορίτσια. Σε έγγραφο του 1903 παρατίθεται λεπτομερώς ένας κατάλογος εργοχείρων: σατέν, κατιφέ (βελούδο), μαλλί, φασόν, μετάξι, κορδόνια και καμβάς για δύο εκπαιδευτήρια του Βερατίου²⁹⁸. Ο μεγάλος αριθμός μαθητριών αιτουμένων παροχής στοιχειωδών αγαθών για την εποχή δείχνει και την οικονομική κατάσταση της εποχής. Για παράδειγμα στην Αυλώνα παρατίθεται κατάλογος απόρων μαθητριών από τη διευθύντρια του Ελληνικού παρθεναγωγείου, όπου βρίσκονται 57 άπορες μαθήτριες ως δικαιούχοι υποδημάτων,

²⁹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1

²⁹⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

²⁹⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

²⁹⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

²⁹⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

αριθμός που ξεπερνάει το μισό του συνολικού αριθμού των μαθητριών²⁹⁹. Στον ίδιο φάκελο για το ίδιο παρθεναγωγείο εμφανίζεται 34 κορίτσια για το Νηπιαγωγείο και 27 μαθήτριες του Παρθεναγωγείου, ως δικαιούχοι υποστήριξης βιβλίων.

Ως προς τις δασκάλες διάχυτη ήταν η εντύπωση στους Προξένους η «επιβλαβής ανεπάρκεια» των διδασκαλισσών (εννοώντας την μη επαρκή συμμετοχή τους στην εθνικιστική προσπάθεια του ελληνικού κράτους) και των διευθυντριών και η ανάγκη να έρθουν πεπειραμένες δασκάλες από άλλες περιοχές³⁰⁰. Οι πρόξενοι συνιστούσαν την προσοχή στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις μαθήτριες οι οποίες μιλούσαν μόνο την αλβανική γλώσσα και στην επαρκή εκπαίδευση στο μάθημα των εργοχείρων. Δυστυχώς, όπως αναφέρει οι ώρες διδασκαλίας που παρουσιάζονταν ήταν πλασματικές και σε καμία περίπτωση δεν υπήρχε πρόοδος. Οι γονείς εξέφραζαν συνεχώς παράπονα και πολλοί στην Αυλώνα μετέφεραν τα παιδιά τους στο ιταλικό σχολείο, όπου οι Ιταλοί είχαν προσλάβει μια πολύ καλή καθηγήτρια χειροτεχνίας. Οι πρόξενοι υποστήριζαν πως η εκπαίδευσή που παρέχονταν από τις δασκάλες τους δεν ήταν επαρκής για τα κορίτσια και δεν γνώριζαν σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους. Υπήρχε η παρότρυνση από τον πρόξενο Αυλώνας να διοριστούν καθηγήτριες αποφοίτους εγνωσμένων εκπαιδευτηρίων όπως το Ζάππειο ή το Αρσάκειο. Το 1906 αν και ο αριθμός των διδασκαλισσών στο παρθεναγωγείο της Αυλώνας δεν άλλαξε, εντούτοις οι δασκάλες ήταν πια απόφοιτες του Ζάππειου Παρθεναγωγείου της Κωνσταντινούπολης³⁰¹. Έξι χρόνια αργότερα στην Αυλώνα φοιτούσαν 54 κορίτσια στο παρθεναγωγείο και 87 στο νηπιαγωγείο. Οι επιδόσεις του μαθήματος της χειροτεχνίας είχαν βελτιωθεί και αυτό γίνεται φανερό από τη συμμετοχή και 12 εξωτερικών μαθητριών (μαθήτριες που συμμετείχαν μόνο στο μάθημα αυτό και όχι στη λοιπή εκπαιδευτική διαδικασία), οι 8 από αυτές μάλιστα ήταν μουσουλμάνες³⁰². Στον ίδιο φάκελο αναφέρει ο Πρόξενος του Βερατίου πως προσέλαβε νηπιαγωγό από το Μοναστήρι η οποία και θα πληρωθεί από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως.

²⁹⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³⁰⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³⁰¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³⁰² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

Κατάσταση της εκπαίδευσης στα αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο

Ως προς τον στόχο δημιουργίας δομών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα πράγματα ήταν θεωρητικά πιο ευοίωνα για τον Ελληνικό εθνικισμό, ο οποίος σε σχέση με τους άλλους εθνικισμούς είχε μεγαλύτερη εμπειρία στην εκπαίδευση των αγροτικών πληθυσμών. Η κατάσταση στην περιοχή, αλλά και εν γένει στην Αυτοκρατορία με τα σχολεία ήταν όμως κακή. Οι υπάρχουσες εκπαιδευτικές δομές από το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν επαρκούσαν στην ύπαιθρο και τα σχολεία στις αναφορές των προξένων υπολειπονταν ή στερούνταν κάποιου ενιαίου προγράμματος και οράματος. Χαρακτηριστική ήταν η αναφορά του Γενικού Προξένου Ιωαννίνων για την κατάσταση στα χωριά: *« το τμήμα τούτο του δούλου ελληνισμού είχε μέχρι ολίγον παραμεληθεί, διότι επιστεύετο ότι ήτο το κατ' εξοχήν υπό την επιρροήν του Ελληνικού πνεύματος διατελούν, η δε παιδεία εθεωρείτο εις τα μάλιστα εν αυτή διαδεδομένη. Αλλ' αι σημεριναί έρευναι ανεκάλυψαν δυστυχώς πλάνην του παρελθόντος³⁰³»*. Και αν ο Πρόξενος κάνει αυτές τις διαπιστώσεις το 1912, το τελευταίο έτος της οθωμανικής διοίκησης, όποτε και οι πιστώσεις είχαν φτάσει στο υψηλότερο σημείο, σίγουρα η κατάσταση ήταν πολύ χειρότερη τα προηγούμενα έτη. Μάλιστα το Βεράτιο είχε και την χειρότερη αναλογία διαθέσιμων σχολείων ανά κάτοικο με ένα σχολείο για 476 κατοίκους, τριπλάσια από το Αργυρόκαστρο με 173 κατοίκους για ένα σχολείο και διπλάσια από την πιο ορεινή Κορυτσά με 241 κατοίκους για ένα σχολείο³⁰⁴. Ο Πρόξενος Αυλώνας το 1903 αναφέρει χαρακτηριστικά για τα σχολεία της περιοχής του: *«άνευ ενιαίας διευθύνσεως, άνευ μεθόδου διδασκαλίας, άνευ προγράμματος, με ανεπαρκές προσωπικό, εις ουδέν άλλο συντελούσι ή να εξάγωσι μαθητάς ακαταρτίστους³⁰⁵»*.

Το ζήτημα της μη ύπαρξης ενιαίου προγράμματος απασχολούσε και το Πατριαρχείο και τις ελληνικές Αρχές καθώς εμπόδιζε τα πλάνα ομογενοποίησης του ορθοδόξου μιλλέτ από τη μία και του εξελληνισμού των Ορθοδόξων από την άλλη. Αυτό ήταν ένα πρόβλημα που κατά τη γνώμη μου σχετίζεται με τρεις βασικές παραμέτρους, η πρώτη σχετίζεται με τη γενικότερη έλλειψη συντονισμού και ελέγχου από τη μεριά του Πατριαρχείου στις δραστηριότητες των διδασκάλων, στην ανεπαρκή διανομή των βιβλίων και στη μικρή χρηματοδότηση των σχολείων. Οι περισσότερες

³⁰³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

³⁰⁴ Αθ. Κολτσίδα, 427-428.

³⁰⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1

σχολικές μονάδες των κοινοτήτων συντηρούνταν με ίδια έξοδα και η Πατριαρχική επιχορήγηση δεν επαρκούσε σε καμία περίπτωση. Σε πάρα πολλές προξενικές αναφορές στα σχολεία έλειπαν σχολικά βιβλία, χάρτες, αλφαβητάρια, ενώ οι μαθητές στερούνταν ρούχα και υποδήματα. Υπήρχαν κοινότητες στην περίπτωσή μας που δεν μπορούσαν να συντηρήσουν ούτε έναν δάσκαλο ή ιερέα στα χωριά τους. Έγιναν όμως προσπάθειες να δημιουργηθεί ένα δίκτυο επιθεωρητών, οι οποίοι θα ήλεγχαν την εκπαιδευτική δραστηριότητα σε περιοχές της Αυτοκρατορίας³⁰⁶.

Δεύτερη παράμετρος ήταν οι διοικητικές αρρυθμίες, το καθεστώς προνομίων και η εν γένει διαφορετική αντιμετώπιση και κατάσταση που βίωναν οι κάτοικοι διάφορων περιοχών της Αυτοκρατορίας, με τις μικρασιατικές, τις θρακικές και τις μακεδονικές κοινότητες να αποτελούν «προτεραιότητα» του Πατριαρχείου σε σχέση με κοινότητες άλλων περιοχών. Το ποίμνιο της περιοχής που μας ενδιαφέρει δεν βρίσκονταν στο πεδίο συγκρούσεων μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρούμε ότι τα όρια των προξενικών δικαιοδοσιών ήταν διαφορετικά από τις Μητροπόλεις και τις Επισκοπές, με χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της Οδρίτζανης όπου η εκκλησιαστική αρχή έδρευε στην Κορυτσά στο Βιλαέτι του Μοναστηριού ενώ υπαγόταν στα όρια προξενικής και διοικητικής δικαιοδοσίας του Βερατίου, δημιουργώντας μεγάλη σύγχυση στους κατοίκους οι οποίες έπρεπε να απευθυνθούν σε δύο αρχές διαφορετικών βιλαετιών³⁰⁷. Τρίτη παράμετρος ήταν η γενικότερη οικονομική και κοινωνική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην περιοχή με τις κάκιστες υποδομές, την έλλειψη μιας τάξης ελεύθερων αγροτών, και τους εξισλαμισμούς οι οποίοι μάλιστα συνεχίζονταν μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ένα σχολείο σε πολλές περιπτώσεις φιλοξενούσε μαθητές από πέντε ή δέκα χωριά μαζί, άλλα χωριά είχαν από μόνα τους 50 ή 60 μαθητές, σε άλλες περιπτώσεις διδάσκονταν σε τρεις τάξεις, σε άλλες σε πέντε, σε άλλες περιπτώσεις λόγω θεομηνιών ή θανάτου του δασκάλου έκλεινε το σχολείο τελείως, ενώ άλλοτε ο δάσκαλος αποδεικνυόταν αγράμματος. Σε κάθε περίπτωση η κατάσταση ήταν τελείως διαφορετική στη Λούσνια μια περιοχή πεδινή και μεγάλο αριθμό Ορθοδόξων και διαφορετική στα ημιορεινά χωριά του Σκραπαρίου ή της Τομορίτσας όπου η πλειοψηφία ήταν μουσουλμάνοι και η επικοινωνία μεταξύ των χωριών ήταν πολύ δύσκολη.

³⁰⁶ Μπέτσιας, σελ. 106

³⁰⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

Ως προς τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος το Ελληνικό Κράτος δεν μετέβαλλε τη διάρθρωση που ίσχυε στα σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς δεν είχε καμία τέτοια δυνατότητα. Είχε όμως τη δυνατότητα να εκφράσει την άποψή του για την αλλαγή του όλου συστήματος στο «πρακτικότερο». Το πρακτικότερο σχετιζόταν με την εύρεση τρόπων ώστε να διαδοθούν ευκολότερα και πιο αποτελεσματικά τα μηνύματα του ελληνικού εθνικισμού. Η δυνατότητα για να υπάρξει ένα σταθερό και ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα δεν υπήρχε ειδικά στις επαρχίες. Κάθε χωριό ακολουθούσε διαφορετικό πρόγραμμα και αυτό ήταν σχετικό με την οικονομική δυνατότητα, τον αριθμό των μαθητών και τη δυνατότητα του δασκάλου να διδάξει και να κρατήσει το σχολείο σε λειτουργία. Η δυνατότητα να μείνει ανοιχτό το σχολείο δεν ήταν δεδομένη, με τις κοινότητες να συνεισφέρουν τα έσοδα που είχαν από την πώληση του αραβοσίτου για να στηριχθούν τα σχολεία, από εθελοντικές οικονομικές συνεισφορές των μελών των κοινοτήτων, από ενοικιάσεις κτημάτων και ακινήτων, καθώς και από τυχόν περίσσειμα των Εκκλησιών, χωρίς όλα αυτά να είναι επαρκή στις περισσότερες των περιπτώσεων³⁰⁸.

Η εικόνα που μας παρουσιάζουν τα έγγραφα ήταν ότι η πλειοψηφία των σχολείων που συναντούμε στο Σαντζάκι αποτελούνταν από τρεις ή τέσσερις τάξεις με μερικές δεκάδες μαθητές το κάθε σχολείο. Συνήθως αυτές οι τρεις ή τέσσερις τάξεις ήταν οι πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου όποτε οι μαθητές μάθαιναν βασικά στοιχεία ελληνικής γλώσσας στον γραπτό λόγο, ανάγνωση και βασικές αρχές αριθμητικής³⁰⁹. Πιο αναλυτικά, σε επιθεώρηση η οποία έγινε το 1903-1904 στη Μεγάλη και Μικρή Μουζακιά παρατηρούμε τα εξής: ο επιθεωρητής και εντεταλμένος της Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Εκκλησίας και Παιδείας Δονάτος αναφέρει πως επιθεώρησε τα σχολεία της περιοχής³¹⁰.

ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Άγιος Πέτρος	13	Ανάγνωση, Γραφή και θρησκευτικά. Δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα. Μέτρια αποτελέσματα
Σέμανη	20	Τριτάξιο με ενθαρρυντικά αποτελέσματα

³⁰⁸ Αθ. Κολτσίδα, σσ. 285-286

³⁰⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³¹⁰ Σχετικά με το ποιόν και το έργο του Δονάτου, βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο Επιλογή διευθυντών και επιθεωρητών υπό το πρίσμα των ανταγωνισμών Μητρόπολης – Προξένων.

Καλικόντασι	25	Τετρατάξιο, εργασία καλή
Λιμίσοφο	20	Μαθήματα δυσανάλογης δυσκολίας ως προς τις δυνατότητες των μαθητών. «Ο διδάσκαλος χρήζει οδηγιών».
Γραδίστα	28	Τετρατάξιο, πλήρη μαθήματα και πολύ καλή εργασία.
Ζεμιστάνη	20	Τετρατάξιο, ικανοποιητική εργασία.
Λούσνια	30	Εργασία καλή, υποσχόμενο μέλλον.
Γούρτζα	25	Ικανοποιητική εργασία, κτηριακά προβλήματα.
Μπουμπουλίμανη	26	Χρήζει υποστήριξης λόγω αβελτηρίας του δασκάλου.
Φρούκαλα	30	Εργασία πενιχρότατη λόγω της ανεπάρκειας του δασκάλου.
Σεκίστα	15	Τριτάξιο, μάθημα καλού επιπέδου
ΣΥΝΟΛΟ	252	

Περαιτέρω παρατηρήσεις κατά τον ιεροκήρυκα – επιθεωρητή Δονάτου ήταν πως το επίπεδο του διδακτικού προσωπικού ήταν πολύ χαμηλό, ανεπαρκές για την ελληνική εθνικιστική δράση. Όταν αναφέρει εργασία εννοεί την προσπάθεια που έπρεπε να καταβάλλουν όλοι οι φορείς προκειμένου να υλοποιηθούν τα ελληνικά πολιτικά σχέδια. Ο επιθεωρητής επιπροσθέτως παρατηρεί τις κάκιστες κτηριακές εγκαταστάσεις στα χωριά και ζητούσε από το Ελληνικό Κράτος να υποστηρίξει τα σχολεία με παροχή οικονομικής βοήθειας. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα αναφέρει ότι ήταν η μη εφαρμογή ενιαίου προγράμματος, πρόβλημα το οποίο κατά τον επιθεωρητή δεν μπορούσε να βοηθήσει στην «εθνική εργασία». Προτείνει επιπροσθέτως να οριστεί κοινό πρόγραμμα το οποίο να ακολουθούν απαρέγκλιτα όλοι οι δάσκαλοι, όπως επίσης ειδικά οι δάσκαλοι των μικρών χωριών να έρχονται συχνά στο Βεράτιο και να λαμβάνουν τις πιο σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους.

Σε άλλη επιστολή ο Πρόξενος Βερατίου επισυνάπτει προς την Επιτροπή Εκκλησίας και Παιδείας αναφορές δύο καθηγητών εγνωσμένου κύρους στις περιοχές του Βερατίου και του Φιερ αντίστοιχα, των καθηγητών Δούκα και του Τζώζα. Η κατάσταση των εκπαιδευτηρίων κατά τους δύο επιθεωρητές ήταν κακή καθώς "δεν

κατεβλήθη η δέουσα εργασία", χρησιμοποιώντας τη φρασεολογία του Ελληνικού εθνικισμού. Η επιθεώρηση ήταν πλήρης και η επιτροπή θα αποκτούσε ακριβέστερη θεώρηση της κατάστασης στην περιοχή. Ο επιθεωρητής των ελληνικών σχολείων στα χωριά ήταν ο ιεροκήρυκας Δονάτος (για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω), αλλά έπρεπε να οριστεί και ένας επιθεωρητής για τα σχολεία του Βερατίου, παρακολουθώντας την πορεία των μαθητών προς τις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης³¹¹. Πρότειναν μια δέσμη προτάσεων για να βρεθούν λύσεις στα προβλήματα, με πρώτη προτεραιότητα την αύξηση της επίβλεψης του εκπαιδευτικού έργου με συχνές επιθεωρήσεις, με εφοδιασμό από το Ελληνικό Κράτος βιβλίων για υποδειγματικότερη διδασκαλία, ειδικά στα χωριά, να έρχονται οι δάσκαλοι από τις επαρχίες στο Βεράτιο και να λαμβάνουν παιδαγωγικά μαθήματα από καθηγητές του Βερατίου, έτσι ώστε να καταρτιστούν καλοί γραμματοδιδάσκαλοι, οι οποίοι "θα έσονται αληθείς παράγοντες της ελληνικής ιδέας". Οι δαπάνες για αυτές τις προτάσεις θεωρούνταν μικρές, αναγκαίες όμως προκειμένου οι δάσκαλοι των χωριών να ήταν επαρκείς και να βοηθήσουν στην «εθνική προπαρασκευή». Αναγκαίο επίσης ήταν να αντικατασταθούν δύο διδασκάλισσες στο ΠαρθENAγωγείο Κάστρου με άλλες, προερχόμενες κατά προτίμησιν από την Ελλάδα, τονίζοντας την ανάγκη να υπάρχουν δάσκαλοι με ελληνική εκπαίδευση και να εμφορούνται ελληνικών ιδεών³¹². Αυτό το ζήτημα ήταν ένα ζήτημα το οποίο έπρεπε να λάβει έγκριση και από την Οθωμανική διοίκηση και από την τοπική κοινότητα, ζήτημα πολύ δύσκολο όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Μάλιστα, στη συνέχεια του εγγράφου ζητούσαν και την αντικατάσταση των καθηγητών με καταγωγή από το Βεράτιο με καθηγητές από την Ελλάδα, τονίζοντας ωστόσο πως η απόλυση των καθηγητών αυτών ήταν πρακτικά πολύ δύσκολη καθώς οι δάσκαλοι αυτοί, που προέρχονταν από την πόλη του Βερατίου είχαν την υποστήριξη της τοπικής κοινότητας και εργάζονταν για πολλά χρόνια. Τέλος πρότειναν να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στη διδασκαλία των εμπορικών μαθημάτων, ένα πάγιο αίτημα των προξένων προκειμένου να προσελκύσουν το ενδιαφέρον κυρίως των εμπόρων και μικροκαταστηματαρχών της πόλης του Βερατίου, ενώ δεν παραγνωρίζουν τη σημασία της εκμάθησης οθωμανικών, μάλιστα αναφέρουν πως βρήκαν οι ίδιοι κατάλληλο πρόσωπο για τη θέση του δασκάλου. Η χρηματοδότηση από την πλευρά του Ελληνικού

³¹¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³¹² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

Προξενείου αφορά κυρίως τη διανομή των βιβλίων δωρεάν στους άπορους μαθητές και τη μισθοδοσία του διδακτικού προσωπικού. Η χρηματοδότηση πήγαινε στους δασκάλους οι οποίοι και ήταν επιφορτισμένοι με την διανομή των δωρεάν βιβλίων στους μαθητές. Το ποσό για τα βιβλία που είχε συγκεντρωθεί το 1903 ξεπερνούσε τα τέσσερις χιλιάδες γρόσια, ήτοι 37,62 οθωμανικές λίρες, ένα αξιόλογο ποσό σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια³¹³.

Σε επιθεώρηση που πραγματοποιήθηκε το 1906-7 από τον επιθεωρητή Οικονομίδα (του οποίου η δράση αναλύεται σε παρακάτω κεφάλαιο), εντοπίζουμε πολλές και ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που τις παραθέτουμε σε μορφή πίνακα:

Για την πόλη του Βερατίου:

ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Νηπιοπαρθεναγωγείο Κάστρου Βερατίου	34 κορίτσια 31 αγόρια	Δύο τάξεις λειτουργούν ή Α' και η Προκαταρκτική, ενώ η Γ' και Δ' δεν λειτουργούν. Λίαν καλή εργασία.
Νηπιοπαρθεναγωγείο Πρώη - Μεγαλαιμίου	47 κορίτσια 49 αγόρια	Πέντατάξιο, από τη Νηπιακή έως τη Γ'. Εργασία καλή χρήζει βελτιώσεων.
Νηπιοπαρθεναγωγείο Βακουφίου	43 κορίτσια 53 αγόρια	Τριτάξιο καθώς μετά την Β' δεν εμφανίζονται μαθήτριες. Εργασία λίαν καλή.
Νηπιοπαρθεναγωγείο Γορίτσης	60 κορίτσια 45 αγόρια	Τέσσερις τάξεις λειτουργούν έως εξής Προκαταρκτική, Α, Γ, Δ. Εργασία Λίαν Καλή.
Κεντρική Αστική Αρρένων	128 αγόρια	Επτατάξιο, εργασία Λίαν Καλή, υπερφόρτωση λόγω της διδασκαλία των οθωμανικών και των γαλλικών.
ΣΥΝΟΛΟ	306 αγόρια 184 κορίτσια 490 σύνολο	

³¹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

Ο επιθεωρητής αναφέρει για τη γυναικεία εκπαίδευση πως εδώ και 30 σχεδόν χρόνια που λειτουργούν Παρθεναγωγεία στην πόλη, κανένα κορίτσι δεν γνώριζε την ελληνική γλώσσα σε βάθος και καμία δεν ήταν ικανή να διδάξει τη γλώσσα στα παιδιά της λόγω της επιμονής στη χρήση των προγονικών τους γλωσσών και στην απαγόρευση ελεύθερης εισόδου μετά τα 12 έτη, ένα ζήτημα που θίχτηκε στο κεφάλαιο με την εκπαίδευση των κοριτσιών³¹⁴. Η ιδέα για τη σύσταση ενός Κεντρικού Παρθεναγωγείου για τα κορίτσια για τον ίδιο πρέπει να εγκαταλειφθεί λόγω της «βεβαιούσης αποτυχίας». Δεν συνηγορεί στην ίδρυση Κεντρικής Σχολής αλλά σε στήριξη των υφισταμένων δομών για τα κορίτσια και ιδιαίτερα των πρώτων τάξεων. Υποστηρίζει τέλος, την ανάγκη ενίσχυσης των μαθημάτων κοπτικής και ραπτικής καθώς με το υφιστάμενο πλαίσιο διδασκαλίας δεν αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητριών, ούτε αποφεύχθηκε η πρόωρη απόσυρση των κοριτσιών μετά τα δώδεκα έτη.

Για τα περίχωρα του Βερατίου:

ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Δουσνίκη	71	Σχεδόν τριτάξιο, χρειάζεται να αντικατασταθεί ο διδάσκαλος. Εργασία σχεδόν καλή.
Βερτόπι	23	Τριτάξιο, εργασία καλή, πρέπει όμως να ληφθεί φροντίδα.
Δρομπονίκη	10	Μόνο η Προκαταρκτική λειτουργεί. Εργασία μηδαμινή και ο διδάσκαλος σχεδόν αγράμματος.
Σύνια	31	Εργασία λαμπρά. Ο διδάσκαλος είναι άξιος πάσης υποστήριξης.
Πάφταλη	31 αγόρια 15 κορίτσια	Εργασία λαμπρά, περαιτέρω στήριξη του νηπιαγωγείου των θηλέων.
Σαντοβίτσα	17	Εργασία λίαν καλή, Τριτάξιο
Μπρέστανη	16	Σχεδόν τριτάξιο, η εργασία όχι καλή, ο δάσκαλος αμελέστατος.
Κονισμπάλτα	10	Μόνο η Προκαταρκτική λειτουργεί. Εργασία μετριώτατη. Ο εφημέριος αδυνατεί να ανταποκριθεί στο ρόλο του διδασκάλου.
Βοκοπόλια	31	Εργασία καλή, τετρατάξιο

³¹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/79.2

Πόσνια	18	Εργασία καλή, τριτάξιο
Τσούκασι	15	Μόνο η Προκαταρκτική λειτουργεί. Εργασία μέτρια.
Πετροντή, Κοσσόβα, Κοζάρε άνευ σχολείων	0	Απαραίτητη η αύξηση των κονδυλίων και η στήριξη των τριών χωριών αυτών.
ΣΥΝΟΛΟ	272 αγόρια 15 κορίτσια 287 μαθητές	

Για το τμήμα Μουζακιάς:

ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Σέκιστα	38	Εργασία καλή. Δύο τάξεις λειτουργούν.
Φράκουλα	22	Εργασία μέτρια. Δύο τάξεις λειτουργούν. Αντικατάσταση του δασκάλου απαραίτητη λόγω γήρατος.
Πόρος Βερατίου	15	Εργασία μέτρια. Δύο τάξεις λειτουργούν.
Άγιος Πέτρος	-	Αποκόπηκε κάθε επίδομα και οι κάτοικοι βρίσκονται σε διαφωνία.
Σέμανι	15	Εργασία μέτρια. Αντικατάσταση του δασκάλου απαραίτητη.
Δερνένανι	3	Το σχολείο σχεδόν δεν υφίσταται. Αντικατάσταση του δασκάλου απαραίτητη.
Καλικόντασι	38	Εργασία άριστη. Ο δάσκαλος είναι απόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής και πρέπει να αυξηθεί ο μισθός του.
Πόγιανη (Απολλωνία)	12	Εργασία μέτρια. Δύο τάξεις λειτουργούν. Ο δάσκαλος πρέπει να αντικατασταθεί.
Λιμπόφσια	33	Εργασία σχεδόν Καλή. Τρεις τάξεις λειτουργούν. Ο δάσκαλος αμελής και οκνηρός.

Βανάρι	4	Το σχολείο σχεδόν δεν υφίσταται.
Διβιάκα	30	Εργασία καλή. Τρεις τάξεις λειτουργούν.
Γραμέτανη	14	Εργασία σχεδόν καλή. Δύο τάξεις λειτουργούν.
Γράδιστα	22	Εργασία σχεδόν καλή. Δύο τάξεις λειτουργούν.
Αρδεούσα	34	Εργασία λίαν καλή. Πεντατάξιο. 8 υπότροφοι. Έσοδα από ατμόμυλο. Το εγχείρημα έχει μεγάλες προοπτικές.
Αρρεναγωγείο Φιερ	111	Εργασία λαμπρά. Πεντατάξιο.
Παρθεναγωγείο Φιερ	45	Εργασία μέτρια. Η δασκάλα πρέπει να απολυθεί. Πρέπει να ληφθεί πρόνοια.
Κεμίστανη	23	Εργασία καλή. Τριτάξιο.
Μπουμπουλίμανη	17	Εργασία μέτρια. Τριτάξιο. Αντικατάσταση του δασκάλου απαραίτητη λόγω γήρατος.
Χαλίλιανη	26	Εργασία μέτρια. Ο δάσκαλος κρίνεται αδιόρθωτος.
Νηπιοπαρθεναγωγείο Χαλίλιανης	4	Ουδεμία εργασία. Μεγάλες αποστάσεις μεταξύ των χωριών, η κατάργηση προκρίνεται ως λύση.
Άνω Κρουάτι	35	Εργασία λίαν καλή. Τριτάξιο.
Γκουρέζα	33 και 7 Οθωμανοί	Εργασία καλή. Τριτάξιο.
Στάνη Καρβουνάρα	18	Εργασία Μέτρια. Διτάξιο.
Λούσνια	28	Εργασία λίαν καλή. Τριτάξιο.
Τσέρμα	14	Εργασία μέτρια. Διτάξιο.
Κραβαστά, Μαρινέζα, Τσερβένι	Άνευ σχολείων	Καλό είναι να ληφθεί πρόνοια για αυτές τις ενορίες.
ΣΥΝΟΛΟ	49 κορίτσια 592 αγόρια 641 μαθητές	

Ο συνολικός αριθμός που δίνει ο επιθεωρητής για τις δύο προξενικές περιφέρειες κατά την επίσκεψή του τον Ιούλιο του 1906 ήταν 1769, 1375 αγόρια και 394

κορίτσια³¹⁵. Προτείνει να μην ιδρυθούν νέα νηπιοπαρθεναγωγεία στην περιοχή της Μουζακιάς, καθώς τα χωριά έχουν μεγάλη απόσταση μεταξύ τους και τα κορίτσια αποσύρονταν από την ηλικία των 10 ετών. Προτείνει αντίθετα να αυξηθεί η χρηματοδότηση στα αρρεναγωγεία και να βρεθούν πιστώσεις για την ίδρυση σχολείων σε κάθε ενορία.

Γενικότερα οι πιστώσεις που έδινε το Ελληνικό Κράτος για την εκπαίδευση στην περιοχή του Βερατίου από το 1890 και μέχρι το 1903, αν και ήταν αρκετά χαμηλότερες από περιοχές όπως η Θεσσαλονίκη (εννιά φορές χαμηλότερες), το Μοναστήρι (οκτώ φορές χαμηλότερες) και η Αδριανούπολη (διπλάσιες από το Βεράτιο), δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητες, αν τις συγκρίνουμε με περιοχές όπως η Καβάλα και η Φιλιππούπολη³¹⁶. Ο αριθμός των σχολείων στα χωριά της προξενικής περιφέρειας Βερατίου αυξήθηκαν σημαντικά, το επίπεδο παροχής εκπαίδευσης επίσης, ενώ και ο αριθμός των μαθητών αυξήθηκε χωρίς δυστυχώς να έχουμε περισσότερα στοιχεία για τον αριθμό των μαθητών σε ετήσια βάση. Κατά την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, σε αίτημα του προξένου Σβορώνου το 1905 να αυξηθεί σημαντικά η χρηματοδότηση, ανταπάντησαν ότι οι πιστώσεις προς το Σαντζάκι για την εκπαίδευση είχαν διπλασιαστεί: 533 οθωμανικές λίρες για το σχολικό έτος 1901-1902, 613 για το επόμενο έτος, 675 λίρες το 1903-1904 και 1026 λίρες το 1904-1905³¹⁷. Για το τελευταίο σχολικό έτος της οθωμανικής περιόδου το 1912-1913 οι δαπάνες για συνολικά το Σαντζάκι ήταν 1618,5 λίρες, εκ των οποίων 376 χορηγούνταν στην Αυλώνα και τα υπόλοιπα για την προξενική περιφέρεια Βερατίου³¹⁸. Τα ποσά αυτά μπορούν να μπουν σε σύγκριση με τους μισθούς των δασκάλων, οι οποίοι λάμβαναν ετησίως 8-10 λίρες.

Στην Αυλώνα η κατάσταση ήταν λίγο πολύ ανάλογη με την περιοχή του Βερατίου με σχετικά καλύτερη λειτουργία στην πόλη της Αυλώνας και στην Άρτα, ίσως λόγω ύπαρξης ελληνόφωνου πληθυσμού εκεί. Στην Αυλώνα λειτουργούσε αρρεναγωγείο το οποίο αποτελούνταν από τετρατάξιο δημοτικό σχολείο με 35 μαθητές το 1903, από Ελληνικό Σχολείο με 3 τάξεις και 12 μαθητές, ενώ λειτουργούσε και μία τάξη γυμνασίου³¹⁹. Το σχολείο είχε τέσσερις δασκάλους, δύο στο δημοτικό, έναν στο

³¹⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/79.2

³¹⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

³¹⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

³¹⁸ Αθ. Κολτσίδα, σελ. 286

³¹⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

Ελληνικό σχολείο και έναν στο γυμνάσιο. Ο Πρόξενος αναφέρει πως η ύπαρξη της πρώτης τάξης του γυμνασίου και μάλιστα με κατεύθυνση «κλασική» τη θεωρούσε μάλλον περιττή, καθώς πολύ λίγοι μαθητές ενδιαφέρονται για το Γυμνάσιο, καθώς οι εύποροι μπορούσαν να πάνε στα Ιωάννινα ή στην Κέρκυρα όπου παρεχόταν καλύτερη εκπαίδευση, ενώ οι φτωχοί δεν είχαν να κερδίσουν κάτι από τη διδασκαλία κλασικών μαθημάτων και *«συνήθως τρέπονται επί το εμπόριον παραμε(ί)νοντες εις τα καταστήματα των εαυτών γονέων»* Παρατηρούμε σε αυτό το σημείο πως η εκπαίδευση ήταν συνυφασμένη με την οικονομική κατάσταση των γονέων τους, με τα παιδιά των ευπορότερων οικογενειών να έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στο Γυμνάσιο της Αυλώνας ή αλλού, ενώ η μοίρα των «φτωχότερων» ήταν να ακολουθήσουν τη συνήθως μικρή εμπορική δραστηριότητα των γονιών τους.

Το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε ως νηπιαγωγείο , τετρατάξιο δημοτικό σχολείο και μία τάξη ελληνικού σχολείου με 117 μαθήτριες. Ο αριθμός των διδασκαλισσών ήταν πολύ μικρός και ο Πρόξενος ζητούσε να διοριστούν περισσότερες δασκάλες. Το πρόβλημα σε αυτή την περίπτωση ήταν η οικτρή οικονομική κατάσταση της ορθόδοξης κοινότητας Αυλώνας η οποία εμφάνιζε μεγάλο έλλειμμα, χρωστώντας μάλιστα μισθούς τριών δασκάλων και αδυνατώντας να προσλάβει κανέναν καινούριο καθηγητή, ούτε να συντηρήσει τις σχολικές υποδομές. Όλα καλύπτονταν από τον προϋπολογισμό της κοινότητας χωρίς να υπάρχει κάποια επιχορήγηση. Ο Πρόξενος προτείνει όλα τα έξοδα να καλύπτονται από το Ελληνικό Προξενείο, καθώς και η κάλυψη του μεγάλου χρέους της κοινότητας Αυλώνας, γεγονός που συνεπάγεται και με αυστηρό έλεγχο όλων των τεκταινομένων της³²⁰.

Στα χωριά της περιοχής Αυλώνας, τα σχολεία δημιουργήθηκαν με μεγάλη καθυστέρηση συγκριτικά με τα αντίστοιχα χωριά του Βερατίου και της Λούσνιας, καθώς ο κίνδυνος για τον ελληνικό εθνικισμό, της ρουμανικής εθνικιστικής δράσης ήταν μικρότερος στην Αυλώνα . Δημιουργήθηκαν σχολεία στην Άρτα, στο Σβερνέτσι, στο Μεκάτι και στο Δουκάτι³²¹. Στο Μεκάτι και στο Δουκάτι οι κοινότητες είχαν τα απαραίτητα έξοδα προκειμένου να συντηρήσουν τα σχολεία τους και δεν απευθύνθηκαν στον πρόξενο για κάποια βοήθεια. Το Προξενείο βεβαίως πλήρωνε τους διδάσκοντες και τους ιερείς. Στην Άρτα τα οικονομικά προβλήματα της κοινότητας δεν επέτρεπαν τη διατήρηση ενός παρθεναγωγείου, έτσι σε αναφορά του προξένου περίπου

³²⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³²¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

70 κορίτσια έμειναν χωρίς εκπαίδευση. Οι κάτοικοι της κωμόπολης αυτής δέχτηκαν να παραχωρήσουν ένα οίκημα στο Προξενείο και το Προξενείο να αναλάβει να βρει μια δασκάλα και να αναλάβει τη μισθοδοσία τους³²². Το Προξενείο ικανοποίησε το αίτημα των Αρτινών. Στο Σβερνέτσι, ένα χωριό με επίσης ελληνόφωνο πληθυσμό τα οικονομικά προβλήματα ήταν ακόμα πιο έντονα, με την κοινότητα να έχει χρέη και να αδυνατεί να πληρώσει ακόμα και τον ιερέα. Ζήτησαν βοήθεια από τον πρόξενο, καθώς έκλεισαν το σχολείο λόγω οικονομικής δυσπραγίας. Ο Πρόξενος προτείνει να αναλάβει η Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας τα έξοδα συντήρησης του σχολείου, της παροχής και δωρεάν διανομής βιβλίων προς τους μαθητές και τον διορισμό καθηγητού. Επισημαίνει τέλος τη σημαντική γεωγραφική θέση του Σβερνετσίου και τον κίνδυνο της Ιταλικής εθνικιστική δράσης λόγω της εγγύτητας με την Αυλώνα. Το 1905 εντοπίζεται και το σχολείο στο χωριό Μιφώλη ένα μικρό βλαχόφωνο χωριό όπου το Προξενείο καλύπτει τα έξοδα του διδασκάλου³²³.

Σε αναφορά το 1906 παρατηρείται κατά τον πρόξενο κάποια πρόοδος ως προς το επίπεδο των παρεχόμενων μαθημάτων με βάση και τα αποτελέσματα των εξετάσεων. Στο παρθεναγωγείο αν και δεν έγινε κάποια πρόσληψη παρά μόνο αντικατάσταση των δασκάλων με απόφοιτες του Ζάππειου Παρθεναγωγείου, τα αλβανόφωνα κορίτσια είχαν τη δυνατότητα να συνεννοηθούν στα ελληνικά με τις δασκάλες τους από το νηπιαγωγείο, γεγονός πολύ ευχάριστο κατά τον πρόξενο³²⁴. Σχετικά με το αρρεναγωγείο παρατηρείται σημαντική αύξηση των μαθητών, οι οποίοι ξεπερνούσαν τους 90. Η μη ύπαρξη γυμνασίου οφείλεται πιθανώς στις προτροπές του προξένου. Το μόνο πρόβλημα που εντοπίζει ο Πρόξενος ήταν η δράση του ιταλικού σχολείου το οποίο και είχε καθηγητές ελληνικών και περισσότερες παροχές, δημιουργώντας εντάσεις και διαιρέσεις με βάση την αναφορά του. Ο Πρόξενος με βάση την πρόοδο των μαθητών κάνει μια εκτενή αναφορά στην κατάσταση της κοινότητας Αυλώνας, μιας κοινότητας αρκετά διαιρεμένης μεταξύ ντόπιων Αυλωνιωτών και «ξένων», μια διαίρεση που δημιούργησε προβλήματα στην ανάπτυξη των οικονομικών της κοινότητας. Αναφέρει επίσης πως υπάρχουν έντονα φιλελληνικά αισθήματα μεταξύ των κατοίκων της Αυλώνας, αλλά υπάρχει μια γενικότερη αδιαφορία και αδράνεια η οποία θα μπορούσε να λυθεί κατά τον ίδιο μόνο με μεγάλη παρέμβαση από τον ίδιο τον πρόξενο. Αυτό εντάσσεται στη γενικότερη ιδέα των προξένων οι οποίοι

³²² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1900/31.2 και 1907/8.2

³²³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³²⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/8.2

σταδιακά διεκδικούν μεγαλύτερη συμμετοχή στις κοινότητες δικαιοδοσίας τους, με βασικό σκοπό τον έλεγχο και τον επηρεασμό κυρίως των προκρίτων και ιερέων προς τα ελληνικά συμφέροντα. Για αυτούς η μη ενεργή ενασχόληση με την ελληνική εθνικιστική δράση ερμηνευόταν ως αδράνεια και έλλειψη ενδιαφέροντος. Τέλος σχολιάζει δηκτικά τον Μητροπολίτη Βασίλειο, ο οποίος ζητούσε αύξηση της επιχορήγησης λόγω μειωμένων εισφορών από την ορθόδοξη κοινότητα, όμως ο Πρόξενος αρνήθηκε να δώσει περαιτέρω αύξηση λόγω της ελλιπούς δράσης του ιερέα και της μακρόχρονης απουσίας του από την Αυλώνα, καθώς έμενε κυρίως στο Βεράτιο ή στη μονή Σβερνετσίου. Σε αναφορά της ίδιας χρονιάς από τον Οικονομίδα, επιθεωρητή των σχολείων σε όλο το σαντζάκι για τον καζά Αυλώνας αναφέρει τα εξής, τα οποία και παραθέτουμε στον παρακάτω πίνακα:

ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Αρρεναγωγείο Αυλώνας	109	Εργασία Λίαν Καλή, πλην της Προκαταρκτικής η οποία είναι Καλή. Επτατάξιο. Ο δάσκαλος Τσέκας πρέπει να αντικατασταθεί.
Νηπιοπαρθεναγωγείο Αυλώνας	111	Εργασία Λίαν Καλή, πλην της Προκαταρκτικής η οποία είναι άριστη. Η σχολή ανταποκρίνεται στον προορισμό της. Να αυξηθούν οι πόροι.
Πόρος Αυλώνας	15	Εργασία ουδεμία. Μία τάξη μόνο λειτουργεί. Αντικατάσταση του δασκάλου απαραίτητη.
Μιφώλη	22	Εργασία Καλή. Τριτάξιο.
Μεκάτι	22	Εργασία Λίαν Καλή. Τριτάξιο.
ΣΥΝΟΛΟ	168 αγόρια 111 κορίτσια 279 μαθητές	

Στα χωριά η κατάσταση κρίνεται ως καλύτερη ως προς τις χρηματοδοτικές ανάγκες, με τα περισσότερα εκ των χωριών να μην έχουν ανάγκη κάποιας περαιτέρω χρηματοδότησης. Μοναδικές εξαίρεση ήταν η κοινότητα Μιφωλίου η οποία αποτελούνταν από πέντε χωριά, τρία βλαχόφωνα και δύο αλβανόφωνα, όπου οι

δημογέροντες έστειλαν επιστολή ζητώντας οικονομική βοήθεια προκειμένου να συντηρηθεί το σχολείο και η κοινότητα Μπιστρόβας, η οποία αποτελούνταν από τριάντα ορθόδοξες χριστιανικές οικογένειες ³²⁵. Κατά το σχολικό έτος 1907-1908 παρατηρούμε την ίδρυση σχολείων σε δύο ακόμα χωριά, στην Μπιστρόβα και στον Πόρο, με το Ελληνικό Προξενείο να αναλαμβάνει τη μισθοδοσία των διδασκόντων³²⁶. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται πολλαπλασιασμός των σχολείων στην προξενική περιφέρεια Αυλώνας σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Τα σχολεία και ο αριθμός των μαθητών αυξάνεται προοδευτικά, ενώ στον προϋπολογισμό του 1912 εμφανίζεται και ένα σχολείο στη Σελενίτσα, χωρίς να έχουμε περαιτέρω στοιχεία για την εν γένει κατάσταση του σχολείου³²⁷. Η αύξηση των σχολείων και των μαθητών σχετίζεται αποκλειστικά από την αύξηση της χρηματοδότησης από το Ελληνικό Κράτος, η οποία επίσης ήταν πολλαπλάσια καθώς το 1900 ήταν περίπου 62 οθωμανικές λίρες, ενώ το 1908 έδωσε 162 λίρες μόνο για την πρώτη τετραμηνία³²⁸. Η χρηματοδότηση αφορούσε κυρίως τη μισθοδοσία των δασκάλων, ένα φαινόμενο το οποίο και θα αναδείξει και τις προτεραιότητες των Ελλήνων προξένων στην περιοχή.

Πόλεις και χωριά στην προξενική περιφέρεια Αυλώνας που είχαν σχολείο

1874 ³²⁹	1899	1908	1912
Αυλώνα	Αυλώνα	Αυλώνα	Αυλώνα
Άρτα	Μεκάτι	Άρτα	Άρτα
Σβερνέτσι	Δουκάτι	Σβερνέτσι	Σβερνέτσι
Μιφώλη		Μιφώλη	Μιφώλη
Πόρος		Μπιστρόβα	Μπιστρόβα
		Πόρος	Πόρος
		Μεκάτι	Σελενίτσα
			Μεκάτι
			Δουκάτι

³²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³²⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/94.6

³²⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/79.2

³²⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/95.1

³²⁹ Τα στοιχεία αντλούνται από: Κολτσιδά σελ. 285

Σχετικά με τους διδάσκοντες οι πρόξενοι εξέφραζαν συνεχώς παράπονα για θέματα όπως η εκπαίδευσή τους, οι παιδαγωγικές τους μέθοδοι, αλλά κυρίως η αποτελεσματικότητά τους στην «εθνική εργασία», όπως αναφερθήκαμε και παραπάνω. Ως προς την εκπαίδευσή τους οι περισσότεροι δάσκαλοι ήταν απόφοιτοι κάποιου γυμνασίου της περιοχής, χωρίς να είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν σε παιδαγωγικές σχολές της Αυτοκρατορίας. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το να γίνει κάποιος καθηγητής δεν απαιτούσε κάποια πιστοποίηση επάρκειας ως εκπαιδευτικού και δεν υπήρχε κανένας ουσιαστικός έλεγχος γνώσεων, ενώ από εκείνη την περίοδο λόγω τις πίεσης από τις οθωμανικές Αρχές και το Ελληνικό Κράτος για την αυστηρότητα στην επιλογή προσωπικού εντοπίζουμε κάποιες αλλαγές³³⁰. Σε αναφορές τους οι πρόξενοι παρατηρούν πως σε πολλές περιπτώσεις οι δάσκαλοι ήταν σχεδόν αγράμματοι και οι ώρες μαθημάτων που παρουσίαζαν ήταν απολύτως πλασματικές. Σε άλλες περιπτώσεις οι καθηγητές ήταν προχωρημένης ηλικίας και είχαν πρόβλημα μεταδοτικότητας στους μαθητές, ενώ σε άλλες παρόλη την προσπάθειά τους δεν μπορούσαν να αποδώσουν. Για τους προξένους αυτό οφειλόταν ξεκάθαρα στην έλλειψη σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων, που τις είχαν οι αντίστοιχοι δάσκαλοι στην Ελλάδα. Οι εκπαιδευτικοί φορείς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προτιμούσαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, στην οποία υπήρχε ενεργή συμμετοχή των μεγαλύτερων και καλύτερων μαθητών³³¹.

Οι φορείς της Εκκλησίας υποστήριζαν πως η μέθοδος αυτή διαφύλασσε με καλύτερο τρόπο τα πατρώα ήθη και ιδέες και αρνούσαν να υιοθετήσουν τη συνδιδασκτική μέθοδο που πρότειναν οι φορείς του Ελληνικού Κράτους. Η μέθοδος αυτή αποτελούσε έναν τρόπο στον οποίο η γνώση θα ήταν πλήρως ελεγχόμενη και μακριά από πάσης φύσεως «νεωτερισμούς», όπως θα θεωρούνταν μάλλον οι εθνικισμοί. Αν και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος είχε εφαρμοστεί με επιτυχία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και στα πρώτα βήματα του Ελληνικού Κράτους, εντούτοις ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα είχαν εμφανιστεί αιτήματα για την αντικατάστασή της. Μάλιστα ακόμα και στους κόλπους της ελληνορθόδοξης κοινότητας υπήρξαν φωνές κυρίως από τους λαϊκούς, προκειμένου να αλλάξει αυτός ο «απαρχαιωμένος» και

³³⁰ Γ.Μπέτσιας, σσ. 159-161

³³¹ Ο.π., 131-132

«αναποτελεσματικός» τρόπος διδασκαλίας³³². Για τους Έλληνες προξένους, ο διορισμός καθηγητών και ο πιο ενεργός ρόλος τους ήταν μία από τις προτεραιότητές τους, ενώ η παλιά μέθοδος περιόριζε τη δυνατότητα συντονισμού. Πράγματι ο τρόπος αυτός διδασκαλίας δυσκόλευε σε κάθε περίπτωση την ομοιομορφία της εκπαίδευσης και περιόριζε την αποτελεσματικότητά της, με τους μαθητές ουσιαστικά να ήταν οι ίδιοι εκπαιδευτικοί, προσφέροντας από την άλλη μεριά και σημαντική οικονομική εξοικονόμηση καθώς ένας δάσκαλος ήταν αρκετός στις περισσότερες των περιπτώσεων. Η συνδιδασκτική μέθοδος απαιτούσε μεγαλύτερη συμμετοχή του δασκάλου στην εκπαιδευτική διαδικασία με τη βοήθεια ενός αρίστου μαθητή ο οποίος είχε και ρόλο επιβλέποντα. Σε αυτή τη μέθοδο στήριζαν τις ελπίδες τους οι πρόξενοι, πιστεύοντας πως ο διευρυμένος ρόλος του δασκάλου και δη του δασκάλου που είχα εκπαιδευτεί στην Ελλάδα, θα μπορούσε να εξυπηρετήσει καλύτερα τα συμφέροντα τους. Για την περίπτωση του αρρεναγωγείου της Αυλώνας, στο οποίο ο πρόξενος ζητούσε την αντικατάσταση του διευθυντή και την πρόσληψη ενός δασκάλου αναφέρει λόγω της έλλειψης προόδου πώς « *τούτο αποδοτέον εις την υπό των διδασκόντων άγνοιαν των νεωτέρων μεθόδων, δι'ων διδάσκοντας ευχερώς και άνευ κόπων*³³³». Το 1912 υπάρχει αναφορά σε αλλαγή του παιδαγωγικού συστήματος με την εισαγωγή του φρεβελιανού μοντέλου εκπαίδευσης στην Αυλώνα, ενός σύγχρονου για τα δεδομένα συστήματος το οποίο έδινε έμφαση στο παιδικό παιχνίδι και στη μάθηση μέσω αυτού³³⁴.

Βασικός λόγος των ερίδων μεταξύ των προξένων και των εκκλησιαστικών και τοπικών αρχών ήταν ο τρόπος επιλογής των διευθυντών και των δασκάλων. Η αλήθεια ήταν ότι δεν υπήρχε κανένα σύστημα αξιολόγησης έστω τυπικών προσόντων των δασκάλων, ενώ ακόμα και όταν υπήρξαν η δυνατότητα να διωχθούν καθηγητές ήταν πολύ μικρή και συναντούσε αντιδράσεις. Ενδεικτικό της αναπολεσματικότητας των μηχανισμών ελέγχου ήταν το γεγονός πως όλοι οι μετέπειτα φορείς της αλβανικής, ρουμανικής ή ιταλικής εθνικιστικής δράσης είχαν πρώτα υπηρετήσει ως καθηγητές στα ελληνικά σχολεία. Η προσκόλληση στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο από την πλευρά της Εκκλησίας, είχε δώσει τη δυνατότητα να υπάρχουν καθηγητές σε πολλά χωριά,

³³² Ο.π., σελ. 112 και του ιδίου σελ.178-179

³³³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³³⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1. Για το φροεβελιανό σύστημα βλ. την πραγματεία της Αικατερίνης Λασκαρίδου, πρωτοπόρου στην εισαγωγή του συστήματος αυτού στην Ελλάδα Αικατερίνη Λασκαρίδου, *Το φροεβελιανό σύστημα*, Αθήνα 1918

εντούτοις η κατάσταση ήταν κάκιστη, με την ύπαρξη ενός σχολείου με πολλές τάξεις και κυρίως μη αποτελεσματικών διδασκόντων. Οι αμοιβές των διδασκόντων ήταν χαμηλές και στην περίπτωση της Αυλώνας που είδαμε παραπάνω δεν πληρώνονταν καθόλου³³⁵. Σε καμία περίπτωση δεν ήταν η Αυλώνα ή το Βεράτιο ιδανικοί προορισμοί διδασκαλικής καριέρας. Ο Νομάρχης Κέρκυρας, ο οποίος βρισκόταν σε συνεχή επικοινωνία με τον Πρόξενο Αυλώνας αναφέρει πως ο καθηγητής Δημήτριος Ζώτος ο οποίος θα ερχόταν στην Αυλώνα να διδάξει, άλλαξε γνώμη τελικά και δεν θα έρθει προβάλλοντας διάφορες δικαιολογίες για να το αποφύγει. Στη συνέχεια ο Νομάρχης παρατηρεί πως ήταν πολύ δύσκολο να βρεθεί δάσκαλος στην Κέρκυρα, ο οποίος και να είχε την οθωμανική υπηκοότητα αλλά κυρίως τη διάθεση για να διδάξει³³⁶. Υπήρχε γενικότερο έλλειμμα καθηγητών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αυτό έδινε στους φορείς του Ελληνικού Κράτους τη δυνατότητα να επιθυμούν να διορίζονται από τον ελλαδικό χώρο. Η απουσία καθηγητών ανάγκασε τους Προξένους να δεχτούν αποφοίτους ακόμα και από την Κεντρική Σχολή του Βερατίου μετά το 1908, με την συγκατάθεση και της Επιτροπής³³⁷.

Σε πάρα πολλές περιπτώσεις οι πρόξενοι σε επιστολές τους ζητούν από την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, την αύξηση των αμοιβών των δασκάλων καθώς αντιμετώπιζαν πολλές οικονομικές δυσχέρειες, ενώ η αύξηση των αμοιβών θα οδηγούσε και σε πιθανή βελτίωση της παραγωγικότητάς τους. Θα λέγαμε ωστόσο πως το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η έλλειψη διδασκόντων και όχι οι αμοιβές τους. Σε σχολεία των χωριών έχουμε πολλές φορές σαράντα ή πενήντα μαθητές για κάθε διδάσκοντα σε διάφορες τάξεις. Στην Αυλώνα το παρθεναγωγείο είχε δύο ή τρεις δασκάλες για 120 παιδιά, ενώ ανάλογη ήταν και η κατάσταση και στα αρρεναγωγεία. Ο «οικονομικός» τρόπος αυτός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ήταν υπεύθυνος για την έλλειψη των διδασκόντων όπως επίσης και η δημιουργία σχολείων «πάση θυσία» από τους Προξένους χωρίς κανέναν σχεδιασμό. Ο διευθυντής της Κεντρικής Σχολής Φιερ το 1904 επισημαίνει πως σε κοινότητες όπως στο Μπουμπουλίμανι ,στη Λούσνια και στο Κουσμάδι δεν μπορούσαν να βρουν τελειόφοιτους γυμνασίου, τους οποίους μπορούσαν να απασχολήσουν ως καθηγητές³³⁸. Οι επιλογές που υπάρχουν κατά τον διευθυντή ήταν η αύξηση της

³³⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³³⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/60.3

³³⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

³³⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

χρηματοδότησης των ήδη υπαρχόντων ή ο διορισμός καινούριων. Σε άλλο έγγραφο το 1905, ο Πρόξενος ζητάει από τον Πρόξενο Θεσσαλονίκης τη συνδρομή του για τη στελέχωση του προσωπικού της περιοχής καθώς δεν μπορούσε να βρει στο Σαντζάκι. Ζητά μια πεπειραμένη νηπιαγωγό και δύο ακόμη δασκάλες³³⁹. Στην Αυλώνα ο Πρόξενος εκφράζει παράπονα για τη δράση του διευθυντή του αρρεναγωγείου καθώς κανονικά «*απαιτείται διδάσκαλος απόφοιτος Διδασκαλείου (και όχι Α' γυμνασιακής τάξης) γινώσκων τη νέαν μέθοδον της διδασκαλίας, δυνάμενος να διδάξει ολίγην γυμναστική και ωδική*³⁴⁰»

Οι πρόξενοι κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες προκειμένου να «βελτιωθεί» κατά τα δικά τους πρότυπα η εκπαιδευτική διαδικασία. Το τι σήμαινε βελτίωση βεβαίως για τους Προξένους δεν συμβάδιζε με την αύξηση των επιδόσεων των νέων ή τη δημιουργία μορφωμένων νέων, αλλά μάλλον τη δημιουργία ελληνόφωνων πυρήνων σε περιοχές με μηδενική ελληνοφωνία, μέσω της εκμάθησης της ελληνικής από τη νηπιακή ηλικία στα αγόρια και στα κορίτσια. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί με τον διορισμό των «κατάλληλων» διδασκόντων, κατά προτίμηση από την Ελλάδα. Μάλιστα στο Βεράτιο κατάφεραν να αλλάξουν όλους τους διδάσκοντες στην Κεντρική Σχολή με δασκάλους από την Ελλάδα. Οι αντιδράσεις από τον Μητροπολίτη ήταν θυελλώδεις καθώς για αυτόν η αντικατάσταση σήμαινε πλήρη παρέμβαση στα εσωτερικά της κοινότητας. Ο Μητροπολίτης κατηγορήσε τον πρόξενο για πράξεις εναντίον της κοινότητας, με τον πρόξενο Σβορώνο να απαντάει πως ο Μητροπολίτης δημιούργησε δυσχέρειες στην «εθνική εργασία». Επικαλείται και τις αντιδράσεις των δημογερόντων προς τον Μητροπολίτη τονίζοντας πως η συνεισφορά του ήταν μικρή ως μηδενική και πως η συμπεριφορά του Μητροπολίτη ήταν αδικαιολόγητη καθώς σε επιτροπή στην οποία ελήφθη η απόφαση, παρίστατο ο αρχιερατικός επίτροπος που ο Μητροπολίτης είχε επιλέξει. Δεν εντοπίζεται καμία αντίδραση από τους δημογέροντες στο ζήτημα αυτό, το οποίο οφείλεται μάλλον στη μονομέρεια των συγκεκριμένων πηγών, αλλά κυρίως στις πολύ κακές σχέσεις που είχε η δημογεροντία με τον Μητροπολίτη (βλ. κεφάλαιο για τις σχέσεις Μητρόπολης – Προξένων σελίδες 33 και εξής). Στο σημείο εκείνο ο Πρόξενος προχωρεί ένα βήμα περαιτέρω δηλώνοντας πως ο ίδιος θα παλέψει σκληρά ώστε να πειστούν οι αλβανόφωνοι της «ελληνικής» κατά τον ίδιο περιοχής ότι

³³⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/61.1

³⁴⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

δεν υπάρχει άλλη λύση, πλην της ένταξής τους στην Ελλάδα. Αυτό θα γίνει εφικτό με τις ιδέες και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσα αλλά και με ελληνοφρονούντες διδασκάλους³⁴¹. Για τους Προξένους βασική προϋπόθεση ήταν ο «*αμετάπτωτος ζήλος*» διδασκόντων και διδασκόντων θα προσφέρει «*γλυκείς των γραμμάτων καρπούς, ο τόπος ούτος, θα προσφέρει αυτή μεγαλύτεραν εθνικήν υπηρεσίαν εν τη άνω Ήπειρω και πληρέστα θα δικαιώση τους πόθους και τας προσδοκίας της Σεβαστής Κυβερνήσεως, ήτις τοσοούτον μεριμνά υπέρ της διαδόσεως των Ελληνικών Γραμμάτων και εν τω τόπω τούτω*³⁴².» Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός της ένταξης της περιοχής στην «Άνω Ήπειρο» το οποίο αποτελεί και γενικότερο πρόβλημα από την ελληνική βιβλιογραφία (Για το ζήτημα της Ηπείρου γεωγραφικά βλ. πρώτο κεφάλαιο σελίδες 9 και εξής). Σε επιθεώρηση του προξένου της Αυλώνας προς την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν, ο Πρόξενος αναφέρει για τη δημιουργία των σχολείων:

Οι ελληνοφρονούντες δάσκαλοι θα έφερναν και ελληνοφρονούντες μαθητές, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους νέους πολίτες οι οποίοι θα συνεννοούνταν στα ελληνικά και θα είχαν ελληνική παιδεία και ιδέες. Για αυτό τον λόγο προσπαθούσαν να τονώσουν το ηθικό των μαθητών με φαντασμαγορικές εκδηλώσεις με κυριότερη των Τριών Ιεραρχών, η οποία αποτελούσε την ιδανική ευκαιρία για να εκφωνηθούν λόγοι από ιεράρχες και τους Προξένους. Στους λόγους τους εκφραζόταν η ανάγκη να μείνουν οι μαθητές και οι γονείς προσηλωμένοι στην ελληνική παιδεία, μην επηρεαζόμενοι από τις ξένες προπαγάνδες, να μην αποσύρουν τα παιδιά τους από τα σχολεία σε μικρή ηλικία. Οι διευθυντές των σχολείων ωθούσαν τα παιδιά στο να τραγουδούν πατριωτικά άσματα και να εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους στον πρόξενο και στο Ελληνικό Κράτος, όπως είδαμε και παραπάνω. Άλλες περιπτώσεις στις οποίες οι πρόξενοι είχαν την δυνατότητα άμεσης παρέμβασης ήταν οι εξετάσεις των μαθητών στα σχολεία στις οποίες εκφωνούσαν επίσης λόγους, όμως εκεί ήταν συνήθως παρόντες εκκλησιαστικοί παράγοντες, ξένοι πρόξενοι και Οθωμανοί διοικητές, έτσι δεν μπορούσαν να μιλήσουν για την ανάγκη ένταξη των νεαρών στο Ελληνικό εθνικό αφήγημα. Τέλος πραγματοποιούνταν εκδρομές από τους καθηγητές προκειμένου να έρχονταν σε επαφή με τους Προξένους σε πιο προστατευμένο περιβάλλον. Για παράδειγμα σε εκδρομή για τη γιορτή της Πρωτομαγιάς, ο Πρόξενος Βερατίου επισκέφτηκε τους νεαρούς

³⁴¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁴² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

εκδρομείς «γινόμενος δεκτός δια παρατεταμένων και ενθουσιωδών ζητωκραυγών υπέρ του έθνους και του Βασιλέως ημών. Οι μαθηταί καθ' όλην την ημέραν έψαλλον διάφορα πατριωτικά άσματα και εξετέλεσαν λίαν επιτυχώς πλείστα γυμνάσματα³⁴³». Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός πως σε ουδεμία γιορτή δεν έχουμε αναφορά σε ζητωκραυγές υπέρ του Σουλτάνου ή οποιοσδήποτε θετικός λόγος υπέρ του, γεγονός που μάλλον οφείλεται στη μη καταγραφή από τους προξένους αυτής της διαδικασίας.

Άλλες παρεμβάσεις των προξένων στην εκπαιδευτική διαδικασία

Οι παρεμβάσεις των Ελλήνων προξένων στα εκπαιδευτικά άπτονταν της γενικότερης παρέμβασής τους στα κοινοτικά ζητήματα, με κυριότερο αυτό της παρέμβασής τους στο κοινοτικό ζήτημα που είχε προκύψει στην Αυλώνα και τη διαμάχη ντόπιων και ξένων, όπως επίσης και τις έριδες για το ποιοι δημογέροντες θα έχουν τον έλεγχο των οικονομικών της ορθόδοξης κοινότητας. Οι Μπερατινοί δημογέροντες διατεινόταν πως ο σκοπός της προσπάθειας επέκτασης της δικαιοδοσίας τους ήταν να υποστηριχθούν τα ελληνικά σχολεία και ιδρύματα χωρίς να βρίσκονταν υπό τη κηδεμονία του Ελληνικού Κράτους, με τον πρόξενο να απαντάει πως η βοήθεια από το Ελληνικό Κράτος ήταν προς την κατεύθυνση του περιορισμού των βαρών που αντιμετώπιζε η κοινότητα και όχι η επιβολή³⁴⁴. Αυτή είναι μία από τις λίγες περιπτώσεις που εντοπίζουμε αντιδράσεις από τη μεριά των δημογερόντων καταγεγραμμένες από τους προξένους. Οι Μπερατινοί διέβλεπαν την απώλεια του ελέγχου τους στην εκπαιδευτική διαδικασία ως μεγάλο πλήγμα, ενώ ο Πρόξενος προσπαθούσε να τους καθησυχάσει λέγοντας πως η βοήθεια που προσφέρει το Ελληνικό Κράτος είναι χωρίς ανταλλάγματα. Μέσω πληροφοριοδότη (πιθανόν τον Κολέα, βλαχόφωνος δημογέροντας ο οποίος για μεγάλο διάστημα θεωρούνταν υποστηρικτής των ελληνικών θέσεων) ο Πρόξενος πληροφορήθηκε πως οι «αλβανόφρονες» (κατά τον πρόξενο οι υποστηρικτές του αλβανικού εθνικισμού) επιθυμούσαν να αποκοπούν από το Ελληνικό Προξενείο και τις πρακτικές των προξένων. Ο Πρόξενος με τη σειρά του επέβαλλε ελέγχους που αυτοί με τη σειρά τους οδήγησαν στην παραίτηση των εφόρων και σε απειλές ότι θα προσλάμβαναν Ουνίτη ιερέα για τις θρησκευτικές τους πρακτικές. Σε άλλες περιπτώσεις οι Μπερατινοί

³⁴³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1

³⁴⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

δημογέροντες δέχτηκαν τη βοήθεια του Ελληνικού Κράτους, ζητώντας τη συνδρομή του στην αποκατάσταση των πυρποληθέντων από πυρκαγιά κτηρίων³⁴⁵.

Η στάση της δημογεροντίας Βερατίου όπως είχαμε αναφέρει στο κεφάλαιο με τα Προξενία ήταν επαμφοτερίζουσα και ποτέ απόλυτα ταυτισμένη με τα συμφέροντα της Ελλάδας ή κάποιας άλλης χώρας³⁴⁶. Στα εκπαιδευτικά ζητήματα υπήρχε μια γενικότερη στάση αποδοχής των ελληνικών θέσεων. Η κοινότητα δέχτηκε την αντικατάσταση των καθηγητών με άλλους από την Ελλάδα και προσπάθησε με τη βοήθεια του προξένου να ανευρεθεί τρόπος να απασχοληθούν οι Μπερατινοί καθηγητές με επιστολές του Προξένου στα Προξενία Ιωαννίνων και Μοναστηριού. Επίσης δέχτηκε τις παραινέσεις του Έλληνα πρόξενου σχετικά με την επιμόρφωση των καθηγητών των χωριών με δασκάλους της Κεντρικής Σχολής, οι ιδέες των οποίων συνέπλεαν με αυτές του Προξένου. Ακόμα και μετά τον διορισμό των νέων διδασκόντων η εκπαίδευση στην Κεντρική Σχολή για τον πρόξενο ήταν ανεπαρκής. Τα αποτελέσματα των εξετάσεων το 1904 δεν ήταν καλά για τον πρόξενο, ο οποίος εξέφραζε τη δυσαρέσκεια του ακόμα και για το εκπαιδευτήριο στο οποίο διευθυντής ήταν ο Δούκας³⁴⁷. Ο Δούκας ήταν για πολλά έτη καθηγητής στα σχολεία του Βερατίου και όργανο του ελληνικού εθνικισμού. Το 1905 υπήρξε κάποια βελτίωση, γεγονός που πιστοποίησαν σε επίσκεψή τους στα σχολεία της περιοχής ο Μουτεσσαρίφης της περιοχής Αζίζ πασάς και ο Μητροπολίτης Βελεγράδων. Ο Πρόξενος εξήρε το έργο και τη σοβαρότητα του καθηγητή και διευθυντή της Κεντρικής Σχολής Δούκα. Με βάση τα έγγραφα μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα πως ο Δούκας εργαζόταν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων και έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από τον πρόξενο³⁴⁸. Ο Δούκας ήταν επιφορτισμένος και με την επιμόρφωση των καθηγητών των χωριών, οι οποίοι αν και ήρθαν στο Βεράτιο να επιμορφωθούν, εντούτοις ο αρχιερατικός επίτροπος ζήτησε να γίνουν τα μαθήματα στη Μονή Αρδεούσας. Ο αρχιερατικός επίτροπος εν αντιθέσει με τον Δούκα δεν ήταν πρόσωπο που απολάμβανε της εμπιστοσύνης του προξένου, με εκφράσεις όπως «υπέργηρος», «ανίκανος για κάθε εργασία», «επιβλαβής για τα εθνικά συμφέροντα»³⁴⁹. Η Μονή Αρδεούσας ήταν η

³⁴⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁴⁶ Για τον τρόπο εκλογής των δημογερόντων βλέπε σελίδα 26.

³⁴⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁴⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/61.1

³⁴⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

κατοικία του αρχιερατικού επιτρόπου και παρά τις αναφορές του Προξένου πιθανολογούμε πως η επιμονή του επιτρόπου ήταν κίνηση τακτικής.

Πλην της κοινότητας Βερατίου και οι μικρότερες κοινότητες ζητούσαν χρήματα και υποστήριξη από το Ελληνικό Προξενείο Βερατίου, οι οποίες μέσω των δημογεροντιών τους έστελναν επιστολές στους Προξένους. Στα μικρότερα χωριά η εξάρτηση της τοπικών κοινωνιών από τις όποιες πηγές χρηματοδότησης ήταν μεγαλύτερη, αδυνατώντας οι κοινότητες να συντηρήσουν σχολεία και εκκλησίες χωρίς κάποια βοήθεια. Έχουμε πλήθος επιστολών και παραδειγμάτων: Οι δημογέροντες του χωριού Τσερβένι αναφέρουν σε επιστολή τους στον Πρόξενο Βερατίου, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως κοινότητα, καθώς είχε κλείσει το σχολείο λόγω έλλειψης χρημάτων. Γράφουν χαρακτηριστικά: *«η ενορία μας στερείται σχολείου, εις το οποίον και μόνον ήταν δυνατόν τα πτωχά μας τέκνα να μορφωθώσι, φωτιζόμενα εις την θρησκείαν και γλώσσαν των προγόνων μας. Τον φωτισμόν και τα προγονικά μας γράμματα επιθυμούμεν διακαώς να δώσουμεν στα τέκνα μας....Παρακαλούμεν θερμώς την Υμετέραν Σεβασμιότητα....να χορηγήται επίδομα 10 λιρών με την ρητήν υπόσχεσιν ότι θα φοιτώσιν εις τον σχολείον το ολιγότερον 25 μαθηταί»*³⁵⁰. Ενδιαφέρον ήταν το γεγονός πως ζητούν σχολείο για την εκμάθηση της προγονικής τους γλώσσας, ενώ το χωριό ήταν εξ ολοκλήρου αλβανόφωνο. Η ενορία Κραβαστών ζητούσε επίσης την πρόσληψη δασκάλου προκειμένου να συντηρηθεί το σχολείο *«ώστε να δυνηθούν (τα τέκνα) αυτά εις την σημερινήν εποχήν να εννοήσουν την καταγωγήν και την θρησκείαν τους»*. Επίσης ενδιαφέρον σε αυτήν την περίπτωση πέρα από την εκμάθηση της καταγωγής τους που σίγουρα δεν ήταν ελληνική, ήταν και το γεγονός πως θα συντηρήσουν το σχολείο με 25 μαθητές, 15 αγόρια και 10 κορίτσια³⁵¹. Οι υποσχέσεις των δημογερόντων αυτών των χωριών εκφράζουν την οικονομική αδυναμία των χωριών να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις συντήρησης σχολείων. Η χρηματοδότηση των προξενείων δεν ήταν σταθερή και για την εξασφάλιση τους οι δημογέροντες έπρεπε να παρείχαν κάποιες εξασφαλίσεις, καθώς το ποσοστό διαρροής μαθητών ήταν αρκετά υψηλό και δυσκόλευε την εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι κάτοικοι του χωριού Μαρινέζα δεν μπορούσαν να συντηρήσουν τον δάσκαλο για τους περίπου 20 μαθητές που είχε το σχολείο και ζητούσαν τον διορισμό

³⁵⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

ενός δασκάλου³⁵². Η ενορία Σεκίστας με τη σειρά της στέλνει επιστολή προς τον πρόξενο Βερατίου όπου αναφέρει την πολύ σημαντική θέση της, καθώς αποτελείται από τρία βλαχόφωνα χωριά. Ως προς τη λειτουργία του σχολείου αναφέρουν πως «*η ημετέρα Ελληνική Δημοτική Σχολή τυχούσα της αγνοίας του Σεβαστού Προξενείου Βερατίου*» και λόγω του ικανότατου δασκάλου και του πλήθους των μαθητών είχαν σκοπό να στηριχθούν και μετά το δημοτικό τάξεις, όμως λόγω των διενέξεων μεταξύ της κοινότητας, παρατηρήθηκε κακοδιαχείριση των επιδομάτων και η σχολή πέρασε στην αφάνεια. Η κοινότητα μετά το πέρας των διαφωνιών προχώρησε σε ανακατασκευή της Εκκλησίας και σε προσπάθεια επανόρθωσης της σχολής. Για αυτόν τον λόγο ζητούσε αύξηση του επιδόματος από 7 στις 12 λίρες³⁵³. Η ορθόδοξη κοινότητα Λούσνιας, αποτελούνταν από 60 οικογένειες κυρίως βλαχόφωνες, διατηρώντας εκκλησία και σχολείο με 30 μαθητές «*διδασκόμενοι την πάτριον ελληνικήν γλώσσαν*». Η κοινότητα προσπαθούσε να διατηρήσει μια ετοιμόρροπη εκκλησία και το σχολείο, δίνοντας φαγητό στον δάσκαλο καθώς η αμοιβή του ήταν πολύ μικρή και φοβούνταν ότι θα έκλεινε το σχολείο. Το πιο ενδιαφέρον σημείο της επιστολής ήταν όταν η ανέχεια που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της Λούσνιας οι οποίοι «*ευρισκόμενοι εν περιστάσεσι, καθ'ας αι ιδέαι ταλαντεύονται εκ των στηνουσών παγίδων των προπαγανδών*», αφήνοντας να εννοηθεί πως έχουν λάβει προτάσεις για βοήθεια από άλλους εθνικισμούς, πιθανώς μέσω κάποιων δασκάλων, προκειμένου να διατηρηθεί το σχολείο και η Εκκλησία³⁵⁴. Στην ενορία Άνω Κρουάτιου οι κάτοικοι του χωριού παρακαλούν το Προξενείο να αυξήσει τη χρηματοδότηση προς τους άπορους μαθητές, όπως επίσης και του δασκάλου ο οποίος δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να μετατεθεί. Το σχολείο μοίρασε βραβεία στους καλύτερους μαθητές και αυτό ευχαρίστησε τους γονείς και τους έδωσε κίνητρο να παρακολουθήσουν την απονομή των βραβείων³⁵⁵.

Στο χωριό Σύνια λειτουργούσε Ελληνική Δημοτική Σχολή με έξοδα του Ελληνικού Κράτους «*με ύψιστον σκοπόν και ανάπτυξιν του ενταύθα αμαθούς λαού εν τω σκότει ευρισκομένου*», σημειώνοντας η σχολή ικανοποιητική πρόοδο, όμως ο κατά τα άλλα ικανότατος δάσκαλος Γρηγόριος Ιμστάρης δεν μπορούσε να συνεχίσει καθώς ο μισθός του ήταν πολύ χαμηλός. Για αυτόν τον λόγο ζητούν αύξηση της

³⁵² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

χρηματοδότησης τουλάχιστον κατά 5 λίρες³⁵⁶. Στο χωριό Δουκάσι οι ανάγκες του χωριού ήταν ακόμα μεγαλύτερες, καθώς λόγω του φαινομένου της ληστείας που είχε ενταθεί, το χωριό που άλλοτε είχε 60 οικογένειες, είχαν μείνει τώρα μόνο 20 και δεν μπορούσαν να συντηρήσουν ούτε εφημέριο. Γι αυτό τον λόγο «ικετεύωμεν την Υμ. Εκκλαμπρότητα όπως ευδοκιμήσει και ορίσει επίδοματι εξ 6-7 λιρών ως μισθοδοσίαν του εφημερίου...»³⁵⁷. Τέλος η Μονή του Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι, μια ιστορικής σημασίας μονή καθώς εκεί φυλάσσονταν τα λείψανα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, έστειλε στο Προξενείο Βερατίου μια λεπτομερέστατη αναφορά της κατάστασης, καθώς και μερικά άλλα αιτήματα³⁵⁸. Το σχολείο βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση φιλοξενώντας 40 μαθητές και έχοντας δύο πολύ καλούς δασκάλους τον Σωτήριο Βάσκο και τον βοηθό του αλληλοδιδάκτη Κοσμά Λάζο. Οι περισσότεροι μαθητές ήταν άποροι και «στερούνται και του επιουσίου άρτου», όπως επίσης και ο δάσκαλος δεν ήταν ικανοποιημένος με τον μισθό του, καθώς το ποσό που διέθετε η μονή δεν ξεπερνούσε τα 400 γρόσια, ποσό ανεπαρκές για ρουχισμό και βιβλία των μαθητών, πόσο μάλλον για άλλα έξοδα λειτουργίας. Τα αιτήματα της Ιεράς Μονής Κολικονδασίου ήταν τα εξής: α) να αυξηθεί η χρηματοδότηση των φτωχών μαθητών από το Προξενείο β) να δοθεί επίδομα στην Ιερά Μονή προκειμένου να συντηρηθεί η μονή και να δεχτούν 10 τουλάχιστον υποτρόφους από τις γύρω περιοχές, όπως γινόταν και στην Ιερά Μονή Αρδεούσας γ) αύξηση του μισθού του δασκάλου στα επίπεδα που έπαιρναν οι προκάτοχοί του³⁵⁹. Σε αυτό το σημείο παρατηρούμε πως προκειμένου να διατηρηθεί ο δάσκαλος έπρεπε να αυξηθεί ο μισθός, καθώς η κινητικότητα των δασκάλων ήταν πολύ μεγάλη στην περιοχή, λόγω των πολύ χαμηλών μισθών τους. Επιπροσθέτως, η ύπαρξη υποτρόφων ήταν ένα σπάνιο γεγονός για τα οικονομικά δεδομένα της περιοχής και γνωρίζουμε πως οι Μονές Αρδεούσας και Κοσμά Αιτωλού φιλοξενούσαν μαθητές. Η παροχή αυτής της δυνατότητας ήταν ευεργετική για τους νέους της περιοχής, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο για τις Υποτροφίες.

³⁵⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

³⁵⁸ Για τη Μονή Κολικονδασίου βλ. σελίδα 34.

³⁵⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4

Ανταγωνισμοί Προξένων και Μητροπολιτών στην επιλογή διευθυντών και επιθεωρητών εκπαίδευσης

Οι Αρχές του ορθόδοξου μιλλέτ όπως είχαμε αναφέρει και παραπάνω προσπάθησαν να αυξήσει τον έλεγχο του στην εκπαίδευση με την αποστολή επιθεωρητών σε κάθε μητροπολιτική περιφέρεια και εντοπίζουμε επιθεωρητές στη Θεσσαλονίκη, στο Μοναστήρι και στην Αδριανούπολη. Η επιλογή των επιθεωρητών ήταν μία επιλογή η οποία αποτέλεσε πεδίο διαφωνίας μεταξύ των εκκλησιαστικών και των ελληνικών προξενικών Αρχών. Μόλις το 1903 εντοπίζουμε επιθεωρητή των σχολείων/ ιεροκήρυκα, με τον διορισμό του Δονάτου για τη θέση αυτή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης και προσωπική επιλογή του Μητροπολίτη Βασιλείου, ο Δονάτος αποτέλεσε κατά τον πρόξενο μια εξαιρετική επιλογή για τη θέση αυτή. Μάλιστα ο Πρόξενος ζητάει από το Ελληνικό Κράτος να αναλάβει την εξ ολοκλήρου πληρωμή του Δονάτου καθώς η Μητρόπολη είχε ελάχιστους πόρους για να τον στηρίξει, γεγονός που δεν αποδεικνύεται βέβαια από τις πηγές³⁶⁰. Ο Δονάτος επισκέπτεται με τους καθηγητές Δούκα και Τζώτζα τα χωριά της Μουζακιάς και παραθέτει μια σειρά προβλημάτων και προτάσεων για την επίλυση τους. Προτείνει θρησκευτικές διαλέξεις από τους ιερωμένους και απαγγελία ποιημάτων κάθε Κυριακή. Μάλιστα τα ποιήματα και τις διαλέξεις τα μεταφράζει στα αλβανικά προκειμένου να ήταν κατανοητά από όλους. Ο Πρόξενος θεωρούσε λίαν αναγκαία την παρουσία του Δονάτου στην περιοχή καθώς με τον λόγο του μπορούσε να βοηθήσει στους εθνικούς στόχους³⁶¹. Σε άλλη επιστολή του προξένου προς την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν, επισυνάπτει την αναφορά του Δονάτου για την Κεντρική Σχολή Βερατίου, όπου γίνονται κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με την «υπερφόρτωση» των μαθητών με πολλά μαθήματα, ανάμεσα σε αυτά και τα οθωμανικά.

Στην αρχή ο Πρόξενος Σβορώνος εξαίρει το ήθος και την εργατικότητα του Δονάτου καθώς και την προσήλωσή του στη Μεγάλη Εκκλησία και κατά συνέπεια την εθνική ιδέα. Αναφέρει ο Δονάτος ότι οι «ρουμανίζοντες» ήταν έργο της φραγκικής προπαγάνδας, εννοώντας πως δυτικοί παράγοντες κρύβονται πίσω από τον ρουμανικό εθνικισμό. Η εργασία που είχε γίνει για την εθνική ιδέα ήταν πολύ μικρά. Η πρόσληψη

³⁶⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/5.4

³⁶¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/5.4

ενός διδάκτορος της Φιλοσοφικής Αθηνών και δύο διδασκάλων ήταν απαραίτητη για την αύξηση του επιπέδου. Οι μεταρρυθμίσεις που πρότεινε ο Δονάτος κρίνονταν κατά τον πρόξενο αναγκαίες, όπως για παράδειγμα η αύξηση της χρηματοδότησης, πρόσληψη μιας επόπτριας για την πρόοδο των μαθητριών, οι οποίες έπρεπε να εκπαιδεύονται στα σχολεία μέχρι την ηλικία των 16 ετών και να μη φεύγουν νωρίτερα, επίσης έπρεπε να μαθαίνουν στα σχολεία για τη «φυσική συγγένεια» μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων και την αξία της ελληνικής γλώσσας³⁶². Η θεωρία της φυσικής συγγένειας ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και ήταν μία άποψη που οι Έλληνες Πρόξενοι χρησιμοποιούσαν για να προσεταιριστούν τους αλβανόφωνους. Το υπάρχον προσωπικό δεν μπορούσε να δώσει λύσεις. Ο ιερομόναχος Δονάτος ήταν φανερό πως λειτουργούσε υπέρ των ελληνικών συμφερόντων και κήρυττε φιλελληνικές θέσεις όπως για παράδειγμα στην Γκορίτσα Βερατίου, όπου καταφέρθηκε εναντίον των υποστηρικτών της ρουμανικής εθνικιστικής δράσης «με επιχειρηματολογία και μεστό λόγο». Μάλιστα μετέφραζε τα κηρύγματά του και στην αλβανική προκειμένου να ήταν κατανοητά σε όσους δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα³⁶³. Παρόλες τις προσπάθειες αυτές ο ιερομόναχος Δονάτος παύεται το 1904, όταν ο Πρόξενος Σβορώνος επιθυμεί να τοποθετηθεί ο Γουτζουμάνος ως επιθεωρητής των σχολείων, μια μάλλον «ατυχής» επιλογή για τα ελληνικά συμφέροντα, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια. Ο Γουτζαμάνος τοποθετείται σε μια νευραλγική θέση, από την οποία ύστερα θα προσχωρήσει στην ρουμανική και έπειτα στην αλβανική εθνικιστική δράση, καθώς σε σχέση με τον Δονάτο φαινόταν ακόμα πιο «ενδοτικός» στα ελληνικά συμφέροντα.

Η επιλογή Γουτζαμάνου δεν ήταν η μόνη περίπτωση στην οποία οι πρόξενοι δεν είχαν σαφή εικόνα της πραγματικότητας, αλλά ήταν ίσως μια από τα πολλά σφάλματα που έγιναν από το Ελληνικό Προξενείο στην προσπάθεια του να αυξήσει τον έλεγχό του. Από την αναβάθμισή του ως Προξενείου το 1882 το Ελληνικό Προξενείο επιζητούσε τον πλήρη έλεγχο της κατάστασης, χωρίς όμως επιτυχία³⁶⁴. Ως πρώτος Πρόξενος διορίστηκε ο Δ. Βιτάλης, όμως η επιλογή του διευθυντή της Κεντρικής Ελληνικής Σχολής Βερατίου αποδείχτηκε μάλλον ατυχής καθώς ο διευθυντής Κοτρότζιος δεν βοήθησε στην ανάπτυξη του Ελληνικού σχολείου, παρουσιάζοντας πλασματικές ώρες διδασκαλίας, ανύπαρκτες προόδους μαθητών και

³⁶² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁶³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁶⁴ Νικολαΐδου, σελ. 230

πολύ καλές επιδόσεις. Το Ελληνικό Κράτος δεν αντελήφθη τις κινήσεις του Κοτρότζιου παρά 6 χρόνια αργότερα το 1888 . Ο Κοτρότζιος για ένα διάστημα σχεδόν πέντε ετών ήταν αναπληρωτής Πρόξενος Βερατίου ενδεικτικό του πλήρους ελέγχου που επεδίωκε το Ελληνικό Κράτος στην εκπαίδευση των χριστιανών ορθόδοξων της περιοχής. Ο έλεγχος ήταν ελλιπής και για αυτόν τον λόγο εγκρίθηκε και η λειτουργίας και δεύτερης σχολής για τους άρρενες.³⁶⁵ Το 1888 η ορθόδοξη κοινότητα Βερατίου ζήτησε να διωχθεί ο διευθυντής με τη βοήθεια της Μητρόπολης, καθώς ο Κοτρότζιος «βλέπων ότι σπουδαία πηγή κέρδους, θεμιτού και αθεμίτου, ωλίσθαινε εκ των χειρών αυτού ήσκησε πάσαν την προς ψεύδεσθαι και απατάν ιδιοφυίαν αυτού»³⁶⁶. Η μη πρόοδος των μαθητών ήταν εμφανής με τη μη ύπαρξη ούτε ενός διδασκάλου απόφοιτου των γραμματοδιδασκαλείων, όπως επίσης και με τη δημιουργία μιας μόνο τάξης 24 μαθητών στην οποία κανείς δεν προαγόταν και κανείς δεν αποφοιτούσε. Ο Μητροπολίτης Δοσίθεος ζήτησε την παρέμβαση των οθωμανικών αρχών για το σχολείο, χωρίς όμως αποτέλεσμα και χωρίς να προηγηθεί κάποια συνεννόηση με τον πρόξενο ή την κοινότητα, αυξάνοντας τις εντάσεις μεταξύ της Μητρόπολης και του Ελληνικού Κράτους . Ο Μητροπολίτης θεωρούσε τη Μητρόπολη ως τον μόνο υπεύθυνο για τη δημιουργία των σχολείων³⁶⁷.

Η σύγκρουση μεταξύ προξένων και Μητροπολιτών συνεχίστηκε και με τον διορισμό του πρόξενου Σωμάκη το 1890, με τον οποίο ο Μητροπολίτης είχε χείριστες σχέσεις. Το Ελληνικό Κράτος με συνεχείς πιέσεις προς τη Σύνοδο ζητούσε την πλήρη απομάκρυνση του Δοσιθέου από το 1894, διαμάχη που διήρκεσε επί σειρά ετών. Αλλά και επί της αρχιερατείας του Μητροπολίτη Βασιλείου υπήρχαν προβλήματα, καθώς στο αίτημα των προξένων να αντικατασταθεί ο διευθυντής του ελληνικού σχολείου Χατζημιχάλης, ο Μητροπολίτης αρνιόταν πεισματικά. Ο Πρόξενος Σβορώνος, αλλά και ο επιθεωρητής Δονάτος περιέγραφαν με τα μελανότερα χρώματα τη δράση του διευθυντή, με τον πρόξενο να αναρωτιέται για το πόσο εθνικές ήταν οι θέσεις του, όταν ο διευθυντής αρνιόταν να διαβαστεί το βιβλίο του βουλευτή Θήβας Μπέλλιου περί συγγένειας Ελλήνων και Αλβανών, καθώς το θεωρούσε ως προσβλητικό για τον βασιλιά και αντεθνικό³⁶⁸. Το βιβλίο του Αρβανίτη βουλευτή επεδίωκε να αναδείξει

³⁶⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1893/ Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας

³⁶⁶ Ο.π., σσ . 230-231

³⁶⁷ Ο.π., σσ.. 232-233

³⁶⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

τους Αρβανίτες ως ένα επιτυχημένο παράδειγμα ενσωμάτωσης στον ελληνικό εθνικό κορμό, πολιτική που μπορούσε να υλοποιηθεί κατά τον ίδιο και για τους ορθόδοξους αλβανοφώνους της περιοχής. Στην περίπτωση αυτή ο Πρόξενος κατάφερε να αντικαταστήσει τον διευθυντή, όπως και άλλους Μπερατινούς δασκάλους, όπως είδαμε και προηγουμένως. Σε άλλη επιστολή το 1905 ο Πρόξενος ζητούσε από την Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας να διοριστεί ο Λεωνίδας Τζώτζας, συγγενής του αποβιώσαντος Παύλου Τζώτζα για τη θέση του διευθυντή της ελληνικής Σχολής στο Φιερ. Κουτσοβλαχικής καταγωγής, η οικογένεια Τζώτζα λειτούργησε υπέρ των ελληνικών συμφερόντων, γεγονός που αποδεικνύεται από το παρακάτω χωρίο, στο οποίο ο Πρόξενος απευθύνεται στο Υπουργείο Εξωτερικών: «*Ο γνωστός τη Υμετέρα Εξοχότητά σας, δια την ανά περιφέρεια ταύτην εθνικήν δράσιν του, διευθυντής της εν Φιερίω ημετέρας σχολής Πάυλος Τζώτζας....*» Λίγο παρακάτω αναφέρει χαρακτηριστικά: «*κρίνω, ότι την οικογένειαν Τζώτζα οφείλομεν περί πολλού ποιώμεθα εν τη περιφερεία Φιερ, όπου, ως εκ της ου σμικράς επιρροής της, πολλά παρέσχεν ημίν εθνικάς υπηρεσίας δια του διδασκάλου Παύλου Τζώτζα...*» Ο Πρόξενος αναφέρεται στον Λεωνίδα ως «πράκτορα και υπέρμαχον της εθνικής ιδέας», ικανό να αποτελέσει ανάχωμα στα σχέδια των Ρουμάνων εθνικιστών³⁶⁹.

Οι πρόξενοι είχαν καταφέρει να έχουν πληροφοριοδότες και υποστηρικτές με τους οποίους είχαν συναλλαγές και αλληλοϋποστήριξη όπως παροχή υποτροφιών στους γιους τους, παροχή και έλεγχο των επιδομάτων, ακόμα και απόδοση τιμών όπως στην περίπτωση του Κολέα, για τον οποίον το Προξενείο τοποθέτησε μεσίστια τη σημαία μετά το θάνατό του το 1906, κάτι που συνέβαινε για πρώτη φορά για κάποιον πρόκριτο. Σε προξενικά έγγραφα, στους δικαιούχους υποστήριξης συμπεριλαμβάνονται και ορισμένα «επιδόματα» προς τους δημογέροντες, όπως για παράδειγμα 25 λίρες για τον Κόνα και 10 λίρες για τον δημογέροντα Λάβδα από το Προξενείο Βερατίου, ποσά που όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο υπερβαίνουν τους ετήσιους μισθούς εκπαιδευτικών της περιοχής³⁷⁰. Σε άλλη επιστολή του το 1905, ο Πρόξενος Βερατίου ζητάει από την Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας τη χορήγηση επιδόματος στον βλαχόφωνο

³⁶⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

³⁷⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3

δημογέροντα Χασάπη, ο οποίος μαζί με τον Κόνα βοήθησαν στη ματαίωση των αυστριακών σχεδίων για τη δημιουργία σχολείου της επιρροής τους στο Βεράτιο³⁷¹.

Σε άλλη επιστολή, μετά την αποτυχημένη για τα ελληνικά συμφέροντα επιλογή του Γουτζουμάνου ως γενικού επιθεωρητή των σχολείων τοποθετείται για μικρό διάστημα ο Οικονομίδης, ο οποίος είχε πολύ καλές σχέσεις με τον Μητροπολίτη και το Πατριαρχείο. Ωστόσο δεν μπορούσε να εκπληρώσει τα καθήκοντά του με τον τρόπο που επιθυμούσαν οι Έλληνες πρόξενοι καθώς «τον εξαναγκάσωμεν να μεταβεί εις Μουζακιάν...» δείχνοντας τη μη επιθυμία του ιεροκήρυκα να κάνει ενδελεχή έλεγχο των εκπαιδευτικών πεπραγμένων επικαλούμενος το δυσχερές οδικό δίκτυο και τα ακραία καιρικά φαινόμενα. Στη συνέχεια και μετά την παραίτησή του Οικονομίδη, ο Πρόξενος Βερατίου ζητάει από την Ελληνική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη να μεσολαβήσει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο προκειμένου να οριστεί επιθεωρητής ο Τζώτζας, ο οποίος «*σπουδάζων εν τη Ριζαρείω Σχολή και ανήκων εκ της ελληνικής αυτής οικογενείας του Χ. Ζώζα... ο νέος να αναλάβη τα καθήκοντα του επόπτου των σχολών*»³⁷². Εξαιρετικά ενδιαφέρον για την επιλογή και στήριξη της οικογένειας Τζώτζα ήταν το γεγονός ότι το 1912 εμφανίζονται ως «κεκηρυγμένοι Ρουμούνοι» ο Τζώτζας, μαζί με τον Μανούσο και τον Τζημίτικο, Κουτσοβλάχους δημογέροντες, οδηγώντας μας στο συμπέρασμα πως η οικογένεια Τζώτζα είχε προσωπικές στρατηγικές³⁷³.

Τέλος δύο άλλες επιλογές του Ελληνικού Προξενείου της Αυλώνας, του Μίγκα, ο οποίος από διευθυντή του αρρεναγωγείου Αυλώνας, αναλαμβάνει διευθυντής του Αλβανικού σχολείου Κανίνας, ενώ στο σχολείο της Αυλώνας αναλαμβάνει ο Κορυτσαίος Κώττας, απόφοιτος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Για τον Μίγκα ο Πρόξενος Αυλώνας κάνει ιδιαίτερη αναφορά καθώς αποτελεί προσωπική επιλογή του «*καταστρέψαντος την επαρχίαν Βελεγράδων φωτόσβεστου και αλβανιστού Μητροπολίτου, του νυν Δρυινοπούλεως*», εννοώντας τον Βασίλειο Παπαχρήστου, ο οποίος τον είχε τοποθετήσει στη θέση αυτή³⁷⁴. Συμπερασματικά θα λέγαμε πως η επιλογή των διευθυντών αποτελούσε το μήλον της έριδος μεταξύ των Μητροπολιτών και των Ελλήνων Πρόξενων, καθώς η επιλογή του διευθυντή, του εισπράκτορα δηλαδή

³⁷¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3

³⁷² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3

³⁷³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/45.4

³⁷⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1910 - Προξενεία

των επιχορηγήσεων, θα μπορούσε να δώσει το στίγμα της κατεύθυνσης που θα ακολουθούσε το εκάστοτε σχολείο στα σχέδια της μίας ή της άλλης πλευράς.

Περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης

Ως προς το περιεχόμενο της εκπαίδευσης οι παρεμβάσεις των προξένων ήταν λιγότερο συχνές, δίνοντας γενικές κατευθύνσεις ή παρέχοντας εκπαιδευτικό υλικό προς τους μαθητές. Οι επιθεωρήσεις που είχαν γίνει έδειχναν πάντως σοβαρά προβλήματα καθώς το επίπεδο των διδασκόντων ήταν χαμηλό και η συμμετοχή των μαθητών ελάχιστη. Υπήρχε σοβαρή έλλειψη βιβλίων, χαρτών, ακόμα και υποδημάτων. Η παροχή βιβλίων ήταν η βασική προτεραιότητα του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, παρέχοντας βιβλία προς τους άπορους μαθητές του Σαντζακιού. Αναφέραμε στο κεφάλαιο για την εκπαίδευση των κοριτσιών πως πάνω από τις μισές μαθήτριες ήταν άπορες. Κατά την εκτίμησή μας άπορος θεωρείτο αυτός που δεν μπορούσε να καλύψει ούτε τα στοιχειώδη έξοδα ρουχισμού και βιβλίων. Κατά τις αναφορές του προξένου Βερατίου Σβορώνου η παροχή των βιβλίων οδηγούσε σε αύξηση των μαθητών³⁷⁵. Πράγματι το γεγονός αυτό πιστοποιείται και από αναφορές των επιθεωρητών εκπαίδευσης, οι οποίοι μάλιστα πίεζαν για την παροχή περισσότερων βιβλίων σε περισσότερους όπως έχουμε αναφέρει. Έχουμε πλήθος εγγράφων για την αποστολή βιβλίων προς τους μαθητές. Τα βιβλία έρχονταν από την Αθήνα κυρίως και όχι από την Κωνσταντινούπολη, ενώ τα βιβλία συνέπιπταν με τον κατάλογο των υπό της Πατριαρχικής Κεντρικής Πατριαρχικής Επιτροπής επιθεωρηθέντων και εγκεκριθέντων βιβλίων.³⁷⁶ Σε ένα έγγραφο του 1903, αποστέλλονται 178 οθωμανικές λίρες σε δικαιούχους υποστήριξης ένα αξιοσέβαστο ποσό. Η υποστήριξη αυτή ήταν σε βιβλία και πληρωμή διδασκτρων. Υπάρχει κατά τον πρόξενο Σβορόνο μεγάλος αριθμός απόρων παιδιών, τα οποία δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν βιβλία³⁷⁷. Συμπεραίνουμε από τη διαπίστωση αυτή πως γενικά οι μαθητές έπρεπε να πλήρωναν για τα βιβλία τους και οι μη θεωρούμενοι ως άποροι τα αγόραζαν κανονικά. Ο Πρόξενος ζήτησε σε άλλο έγγραφο να αγοραστούν εικόνες, διηγήματα, βιβλία προκειμένου να ενισχυθεί η «ελληνική» παιδεία³⁷⁸. Ο όρος ελληνική δέχεται κάποιες

³⁷⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁷⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2 και Κατάλογος των υπό της Πατριαρχικής Κεντρικής Πατριαρχικής Επιτροπής επιθεωρηθέντων και ως μη επιλήψιμων εγκριθέντων διδακτικών βιβλίων, Κωνσταντινούπολη 1907.

³⁷⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/4.6

³⁷⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/4.6

ενστάσεις, εντούτοις το περιεχόμενο των βιβλίων ήταν εξ ολοκλήρου στην ελληνική και απευθυνόταν σε μαθητές οι οποίοι και θα ακολουθούσαν την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, ανεξάρτητα της μητρικής τους γλώσσας.

Σε απολογισμό της εκπαιδευτικής κατάστασης μετά την επιθεώρηση των σχολείων ο Πρόξενος το 1903, προχωρά σε ορισμένες διαπιστώσεις, όπως ότι λόγω της δωρεάν διανομής βιβλίων σε άπορους παρατηρήθηκε αύξηση των μαθητών. Ζητά επίσης από την Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας να ενισχυθεί η διδασκαλία της οθωμανικής γλώσσας στα σχολεία, δίνοντας την ευκαιρία στους νέους να εισαχθούν στην Οθωμανική Διοίκηση. Η συμμετοχή στην Οθωμανική Διοίκηση αποτελούσε δελεαστική επιλογή για τους νέους ανεξαρτήτως θρησκευματος και η χρήση της οθωμανικής στις δοσοληψίες με το οθωμανικό κράτος ήταν ένα μεγάλο πλεονέκτημα για την περιοχή. Ο ιεροκήρυκας Δονάτος ζητούσε την ίδια χρονιά να διανέμονται τα βιβλία δωρεάν σε όλους και όχι μόνο στους άπορους, ελπίζοντας σε αύξηση του αριθμού των μαθητών. Επιπροσθέτως ζητούσε η αύξηση των μαθητών να συμπεριλάβει και «τουρκόπαιδες» οι οποίοι έπρεπε να μάθουν και αυτοί την ελληνική, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία όπως είπαμε και προηγουμένως³⁷⁹. Ο χαρακτηρισμός «τουρκοπαιδες» σημαίνει τους αλβανόφωνους μουσουλμάνους της περιοχής και όχι τουρκόφωνους οι οποίοι κατά τον Δονάτο δεν έπρεπε να αποκλειστούν από την ελληνική επιρροή, αλλά να ενταχθούν σε αυτήν. Η Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας ενέκρινε τον προϋπολογισμό της σχολικής χρονιάς 1902-1903, συμφωνώντας με τις παρατηρήσεις του προξένου και του ιεροκήρυκα με την εξής παρατήρηση: να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στα γαλλικά και λιγότερο στην εκμάθηση της λατινικής γλώσσας. Αυτή η παραίνεση κινούνταν προς την κατεύθυνση να υπάρχει μεγαλύτερη πρακτικότητα στην εκπαίδευση και να αποσυνδεθεί από τα «κλασικά» μαθήματα³⁸⁰. Υπήρχαν πάντως προβλήματα στη διανομή των βιβλίων, με αναφορές του προξένου για μεγάλη καθυστέρηση καθώς τα βιβλία έρχονταν συνήθως τον Δεκέμβριο³⁸¹.

Ο Πρόξενος αποστέλλει επιστολή προς τον πρόεδρο της Επιτροπής προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας για τις εξετάσεις που πραγματοποιήθηκαν στα σχολεία της περιοχής. Η χριστιανική ορθόδοξη κοινότητα:

³⁷⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/4.6

³⁸⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1

³⁸¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/79.1

«διαθέτει φιλομάθεια και φιλοπονία και αρίστευσε στις εξετάσεις, κυρίως στα ελληνικά, παρά τις γλωσσικές δυσκολίες που έχουν οι αλβανόφωνες κοινότητες». Προτείνει να ενισχυθεί η εκπαίδευση στις αλβανόφωνες και βλαχόφωνες περιοχές με την παροχή στοιχειώδους έστω πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ελληνική και συγκεκριμένα στη νεοελληνική, καθώς η διδασκαλία στην αρχαία ή λόγια προσθέτει μεγάλο κόπο στους καθηγητές και στους μαθητές. Σκοπός ήταν να μιλούν την ελληνική από τη νηπιακή τους ηλικία. «Σκεπτόμενοι στην ελληνική θα μπορούν να μάθουν ανώτερα πράγματα μετά. Η Εκκλησία και το σχολείο αποτελούσαν ανακούφιση για τους χριστιανούς ορθοδόξους και τους αφήνει απερίσπαστους ενάντια στις ξενικές ιδέες»³⁸². Οι παρατηρήσεις αυτές του προξένου ήταν πολύ σημαντικές, καθώς μας εισάγουν τους γενικότερους προβληματισμούς και προσδοκίες του Ελληνικού Κράτους στο Βεράτιο και την Αυλώνα. Με άλλα λόγια η δημιουργία σχολείων έπρεπε να βασιστεί στην ίδρυση δομών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, έτσι ώστε τα παιδιά να μαθαίνουν την ελληνική σε πολύ μικρή ηλικία και να τη χρησιμοποιούν και στο σπίτι τους. Ενδιαφέρουσες ήταν και οι παρατηρήσεις του για τα διδασκόμενα μαθήματα καθώς η εκμάθηση της αρχαίας ή λόγιας ελληνικής δεν βοηθούσε τους αλβανόφωνους και βλαχόφωνους να μάθουν τα ελληνικά, ενώ η απλούστερη μορφή της ελληνικής η δημοτική, θα ήταν πιο χρήσιμη. Τέλος, συνδέει την εκκλησία με το σχολείο ως τους δύο πυλώνες της ταυτότητας που επιδιώκει το Ελληνικό Κράτος, την Ορθοδοξία και τη σύνδεση με το Ελληνικό Βασίλειο, σημαντικό για τις κοινότητες που δεν μιλούσαν, αλλά έπρεπε να μιλήσουν την ελληνική. Στην Αυλώνα το 1903, όποτε έγινε μια εκτενέστατη επιθεώρηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ο Πρόξενος διαπιστώνει πως *«το πρόγραμμα των μαθημάτων και της διδακτέας ύλης καταρτίσθη επί της βάσεως των προγραμμάτων των εν Ελλάδι λειτουργούντων Σχολείων, όπερ εζήτησα εκ Κέρκυρας, και τα εμπορικά μαθήματα εισήχθησαν και η διδασκαλία της Γαλλικής γλώσσης γίνεται πλήρης παρά ειδικού διδασκάλου.»*³⁸³

Η έλλειψη ειδικότερων πληροφοριών για τα διδασκόμενα μαθήματα και τις επιδόσεις των μαθητών στα επιμέρους μαθήματα, δείχνουν ότι τα μαθήματα δεν αποτελούσαν την πρώτη προτεραιότητα των προξένων, αλλά ο αριθμός των μαθητών, η ύπαρξη σχολείου σε κάθε κοινότητα και η απρόσκοπτη παροχή βιβλίων. Διαπιστώνουμε ότι διδάσκονται τα μαθήματα μόνο μέσω των βιβλίων που δίνονται

³⁸² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1

³⁸³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

στους μαθητές στους καταλόγους δικαιούχων, όπως για παράδειγμα : Για την Δ' Τάξη διανεμήθηκαν βιβλία Ιστορίας, αναγνωστικό, γραμματικής, αριθμητικής, βιογραφικής ιστορίας και γεωγραφίας. σε άλλες τάξεις διανεμήθηκαν βιβλία όπως η χρηστομάθεια, προσευχητάρια, ιερά ιστορία, ιερά κατήχηση και βιβλία φυσιογνωσίας (ζωολογία, φυσική ιστορία, κοσμογραφία, πατριδογραφία), θεάτρου, γαλλικών. Για τα μαθήματα της γεωγραφίας και της ιστορίας οι τίτλοι των βιβλίων μας βοηθούν να καταλάβουμε το περιεχόμενο: παγκόσμιοι χάρτες, χάρτες Ελλάδος, ευρωπαϊκής και ασιατικής Τουρκίας, βιογραφική, ρωμαϊκή, βυζαντινή και ελληνική ιστορία χωρίς να γίνεται κάποια αναφορά στην οθωμανική ή στην τοπική ιστορία³⁸⁴. Το 1908 σε μια αναφορά του προξένου Σεληνιάδη προς το Υπουργείο των Εξωτερικών , αναφέρεται στην εισαγωγή μαθημάτων εκκλησιαστικής μουσικής στην Κεντρική Σχολή Βερατίου και στις εντυπώσεις που αποκόμισαν οι μαθητές. Το μάθημα διδασκόταν από τον καθηγητή Μίχα, ήταν ελεύθερο και για τους απόφοιτους της σχολής, προκειμένου να αυξηθεί η συμμετοχή και να αυξηθεί το θρησκευτικό συναίσθημα των μαθητών³⁸⁵.

Οι πρόξενοι ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για τις ελλείψεις που είχαν τα σχολεία στο υλικό επίπεδο καθώς ήταν ευκολότερη η χρηματοδότηση βιβλίων, παρά η πρόσληψη περισσότερων διδασκόντων. Για παράδειγμα ο Πρόξενος Βερατίου έστειλε το 1904 στην επιτροπή κατάλογο υλικών που χρειάζονταν τα ελληνικά σχολεία του Βερατίου: εικόνες ζωολογίας, εικόνες Καινής Διαθήκης, πίνακες και βιβλία πραγματογνωσίας και κινητά αλφαβητάρια. Στη συνέχεια αγοράζει βιβλία και πίνακες. Αναφέρει ως επιτακτική την απρόσκοπτη παροχή βιβλίων στους απόρους η οποία θα αυξήσει την αποδοτικότητά τους και θα τους δώσει κίνητρα για να έρχονται στο σχολείο. Τα κινητά αλφαβητάρια και οι πίνακες θα διευκόλυναν και τους διδάσκοντες και όχι μόνο τους μαθητές. Ο Πρόξενος στην προκειμένη περίπτωση θεωρούσε ως απειλή την επικείμενη ίδρυση σχολείου στη ρουμανική γλώσσα στο Φιερ, το οποίο και θα παρείχε όχι μόνο δωρεάν διανομή βιβλίων, αλλά και ενδύματα και σίτιση³⁸⁶. Ανάλογη ήταν και η κατάσταση στα ιταλικά σχολεία στο Δυρράχιο και στην Αυλώνα , τα οποία παρείχαν δωρεάν βιβλία και όχι μόνο. Παρόλα τα «πλεονεκτήματα» που πιθανώς παρείχαν τα ξενόγλωσσα σχολεία της περιοχής, ο αριθμός των μαθητών στα ελληνόγλωσσα

³⁸⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2

³⁸⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

³⁸⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

σχολεία αυξανόταν συνεχώς και αυτό πιστοποιείται στις αναφορές των προξένων, καθώς και από την αύξηση της χρηματοδότησης για τα βιβλία.

Υποτροφίες – Κληροδοτήματα

Μια σημαντική παράμετρος στην οποία το Ελληνικό Κράτος έδινε ολόένα και μεγαλύτερη προσοχή ήταν στο θέμα των υποτροφιών. Η υποστήριξη αφορούσε κατά κύριο λόγο γόνους προκρίτων, οι οποίοι είχαν κάποια περαιτέρω δυνατότητα να σπουδάσουν μακριά από τον τόπο διαμονής τους. Επιπροσθέτως μέλημα των προξένων ήταν η δημιουργία μιας ελληνομαθούς ομάδας ανθρώπων ικανών να διαδώσουν την ελληνική ιδεολογία και να στηρίζουν τις δράσεις τους. Όλη αυτή η προσπάθεια δεν πέρασε απαρατήρητη από τις ελληνορθόδοξες κοινότητες, οι οποίες ασκούσαν πίεση προς εκείνη την κατεύθυνση. Η κοινότητα Βερατίου ζήτησε τη συνδρομή του Ελληνικού Κράτους και για το ζήτημα της υποστήριξης των νέων στις σπουδές τους. Οι πρόκριτοι του Βερατίου διαμαρτύρονται για τη μη υποστήριξη του Ελληνικού Κράτους στο ζήτημα των σπουδών των φοιτητών αυτών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Κατά τον πρόξενο η υποστήριξη κάποιων νεαρών στο ζήτημα αυτό θα βοηθούσε αποτελεσματικά στην εθνική εργασία. Για παράδειγμα η οικογένεια Κόνα, η οποία είχε συνδράμει τα μέγιστα στην ελληνική ιδέα έπρεπε να υποστηριχθεί από το Ελληνικό Κράτος. Ο γιος τους Ιωάννης Κόνας, φοιτητής στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του λόγω οικονομικών δυσχερειών. Προκάλεσε στους Μπερατινούς κατά τον πρόξενο, αλγεινή εντύπωση πως ουδείς νέος ή νέα δεν είχε υποστηριχθεί από το Ελληνικό Κράτος³⁸⁷. Προς εκείνη την κατεύθυνση ο Πρόξενος θα πιέσει το Προξενείο Ιωαννίνων αλλά και το Ελληνικό Κράτος προκειμένου να ενισχυθούν οι υποτροφίες προς τη ντόπια ορθόδοξη ελίτ.

Σε επιστολή από την Αυλώνα, ο εκεί Πρόξενος ζητά από το Υπουργείο να μεριμνήσει για μία κοπέλα, ώστε να γίνει δεκτή στο Ζάππειο Παρθεναγωγείο στην Κωνσταντινούπολη ως υπότροφος ή να απασχοληθεί στο Αρσάκειο λόγω του πενιχρού εισοδήματός της. Σε περίπτωση που δεν γίνει δεκτή και αφευθεί στην τύχη της, θα προκαλέσει πολύ κακή εντύπωση στον αλβανικό πληθυσμό. Το ενδιαφέρον των προξένων δεν σταματούσε μόνο στην αποστολή υποτρόφων αλλά και στις επιδόσεις τους στα σχολεία³⁸⁸. Στα έγγραφα υπάρχει αναφορά σχετικά με τις επιδόσεις κάποιου

³⁸⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/3.3

³⁸⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1

Δημητρίου Κολέα, ο οποίος απέτυχε στις εξετάσεις των ελληνικών στην Κέρκυρα. Επισυνάπτεται μάλιστα και το διαγώνισμα των ελληνικών, ενδεικτικό της δυσκολίας του διαγωνίσματος, αλλά και της αδυναμίας ενός νεαρού αλβανόφωνου να κατανοήσει την αρχαία ελληνική. Ο πατέρας του Κολέα ζητούσε βοήθημα από το Ελληνικό Κράτος για τος σπουδές του γιου του. Ο πατέρας του άνηκε σε μία από τις επιφανείς οικογένειες του Βερατίου και ήταν πληροφοριοδότης επίσης του Προξενείου. Ένας άλλος μαθητής ο Οικονόμου δεν έγινε δεκτός στις εξετάσεις λόγω εκπρόθεσμης προσέλευσης. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός πως ο Οικονόμου εμφανίζεται το 1911 να διδάσκει στην Αυλώνα και μάλιστα την αλβανική γλώσσα σε αλβανικό σχολείο. Σε άλλη επιστολή του ο Πρόξενος υποστηρίζει την άποψη πως το Ελληνικό Κράτος έπρεπε να αναλαμβάνει την εκπαίδευση των νέων του Βερατίου καλύπτοντας τα έξοδά τους. Για τον πρόξενο η Βασιλική Κυβέρνηση είχε υποχρέωση να στηρίζει τους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁸⁹.

Το Προξενείο Θεσσαλονίκης είχε στείλει επιστολή στον Πρόξενο Βερατίου για την πρόταση του Δούκα να λάβουν ως υπότροφο τον Νούκα, γιο αλβανόφωνου δημογέροντα για σπουδές. Το Προξενείο αρνήθηκε καθώς θεωρούσε ότι ο νεαρός ήταν πολύ μικρός και έπρεπε να τελειώσει τουλάχιστον την αστικοελληνική σχολή. Μετά χαράς το Προξενείο ήθελε να δεχτεί νέους υποτρόφους από την περιοχή του Βερατίου, αρκεί να ήταν τουλάχιστον τελειώσει το Σχολαρχείο, πιθανότατα εννοώντας το Δημοτικό³⁹⁰. Ο Πρόξενος Βερατίου Σβορώνος ζητάει από την Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας να λαμβάνουν σε επαγγελματικές σχολές στην Ελλάδα, νεαρούς υποτρόφους από την περιοχή. Οι νεαροί αυτοί θα μάθουν και στη συνέχεια θα μεταφέρουν την ελληνική ιδέα και να τη διαδώσουν στους ομόγλωσσους τους αλβανοφώνους όταν γυρίσουν πίσω. Τέλος ένας μαθητής από το Φιερ πιθανώς βλαχόφωνος ζητούσε να λάβει κάποια στήριξη από το Ελληνικό Κράτος δηλώνοντας πως ήταν πάμπτωχος δεν μπορούσε να συνεχίσει σε ανώτερες σπουδές στο Βεράτιο³⁹¹. Η αποδοχή υποτρόφων κατά τον πρόξενο ήταν πιο σημαντική από οποιαδήποτε νέα δαπάνη. Το 1912 η επαρχιακή δημογεροντία Βερατίου στέλνει επιστολή προς τον Μητροπολίτη Ιωακείμ για διάφορα ζητήματα, ανάμεσα σε αυτά και την απονομή υποτροφιών σε φοιτητές της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, ζητούσαν δύο άρρενες φοιτητές να φοιτήσουν στη Ριζάρειο Σχολή και από εκεί ίσως στην ιεροσύνη,

³⁸⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/61.1

³⁹¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3

δύο κορίτσια υπότροφοι μία από την Αυλώνα και η άλλη από το Βεράτιο να εισαχθούν στο Αρσάκειο και να ακολουθήσουν διδασκαλική καριέρα στις περιοχές καταγωγής τους, δύο ορφανοί/-ές υπότροφοι να εισαχθούν στο Αμάλειο Ορφανοτροφείο και να ακολουθήσουν το φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης³⁹², δύο κορίτσια από τη Μουζακιά οι οποίες θα σπούδαζαν στο Γιάννενα και θα αξιοποιούνται ως δασκάλες στη Μουζακιά. Επίσης ζητούν και την χρήση του κληροδοτήματος Δομπολίου, από το οποίο θα μπορούν να φοιτήσουν πέντε μαθητές στα Ιωάννινα και στην Αθήνα, σε αντικείμενα όπως Φιλολογία και Θεολογία³⁹³. Μάλιστα παραπονούνται πως ενώ Μακεδόνες, νησιώτες του Αιγαίου, Ηπειρώτες και Θρακιώτες επωφελούνταν του κληροδοτήματος, «μόνον η δυστυχής ημών, αυτή Επαρχία παραμελήθη και ουδείς μέχρι τούδε μέτεσχε των κληροδοτημάτων, διότι δεν κατεβλήθη η δέουσα φροντίς παρά των αρμοδίων»³⁹⁴. Η Μητρόπολη είχε ρόλο στην παροχή αυτών των υποτροφιών, ένας θεσμός ο οποίος είχε μεγαλύτερη επίγνωση των αναγκών των κατοίκων της περιοχής και θα μπορούσε να βρει ευκολότερα από τους προξένους. Παρόλο το όψιμο ενδιαφέρον των προξένων για την χορήγηση υποτροφιών, καθώς ήταν ο φορέας εκείνος που είχε μεγαλύτερη γνώση ο αριθμός των περιπτώσεων στις οποίες γινόταν κάποιος υπότροφος από το Βεράτιο, το Φιερ ή την Αυλώνα στην Αθήνα ήταν ελάχιστος. Ο θεσμός της υποτροφίας δεν λειτουργούσε επαρκώς στην περιοχή, ιδιαίτερα αν το συγκρίνουμε με τις όμορες περιοχές της Κορυτσάς και του Αργυροκάστρου, στις οποίες έχουμε πολλές περιπτώσεις υποτρόφων που σπούδαζαν στην Ελλάδα ακόμα και μετά τη δημιουργία του Αλβανικού Κράτους.

Στην περιοχή όπως είχαμε αναφέρει και προηγουμένως πλην της μη επαρκούς υποστήριξης των μαθητών, δεν υπήρχε και σημαντική στήριξη από άλλες πηγές πλην του Ελληνικού Κράτους. Τα σχολεία στο Βεράτιο δεν αναφέρονται καθόλου σε πρακτικά του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου μετά το 1873-4, ενώ η μόνη προξενική αναφορά για στήριξη κοινότητας από άλλους παράγοντες ήταν η κοινότητα της Οδρίτζανης³⁹⁵. Η κοινότητα, η οποία είχε την ιδιαιτερότητα της υπαγωγής σε άλλης Μητρόπολης, είχε και την οικονομική στήριξη από έναν πλούσιο και φιλογενή από το Κάιρο. Εντούτοις ο Ζυγαδάς απουσίασε και το σχολείο χρήζει υποστήριξης. Το χωριό

³⁹² Για το φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης βλ. υποσημείωση 334.

³⁹³ Ο Ιωάννης Δομπόλης καταγόταν από το χωριό Δεσποτικό της Ηπείρου, Υπουργός Οικονομικών επί Ιωάννη Καποδίστρια και εθνικός ευεργέτης <https://www.taxydromos.gr/Epistoles/279956-iwannhs-dompolhs-enas-agnwstos-megalos-ethnikos-evergeths.html>

³⁹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/45.4

³⁹⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1

όπως αναφέρει ο Πρόξενος προκειμένου να πείσει την επιτροπή, αποτελείται από σχεδόν «χριστιανούς» Οθωμανούς, μη γνωρίζοντας τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και τασσόμενοι φιλικά προς τα ελληνικά συμφέροντα. Όταν η χρηματοδότηση από τον Ζυγαδά είχε σταματήσει για πάνω από έντεκα χρόνια, τότε η κοινότητα αναγκάστηκε και αυτή να προσφύγει στη βοήθεια του Ελληνικού Προξενείου³⁹⁶. Ο καταγόμενος από την περιοχή της Μουζακιάς Αναγνωστόπουλος απεβίωσε και παραχώρησε ένα σεβαστό ποσό για τη δημιουργία σχολείου στην Ήπειρο, όμως ο Πρόξενος του Βερατίου πίεζε συνεχώς για τη δημιουργία του σχολείου στο Βεράτιο, όπου υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη. Ήταν ένας ακόμα λόγος για τον οποίον ο Πρόξενος συγκρούστηκε με τον Μητροπολίτη ο οποίος δεν πίεζε περαιτέρω για την περάτωση αυτού του έργου³⁹⁷. Τέλος από το Κάιρο έχουμε την αποστολή ενός μικρού ποσού, πέντε λιρών από τον Σπύρο Μηληΐδη για τη φροντίδα των απόρων μαθητών³⁹⁸.

Συμπερασματικά, η εκπαίδευση για το Πατριαρχείο και τα ελληνικά Προξενεία στην περιοχή αποτέλεσε πεδίο διαμόρφωσης ταυτοτήτων και συνειδήσεων, μέσω των οποίων θα επιδίωκαν τους σκοπούς της ομογενοποίησης του ορθόδοξου μιλλέτ σε ένα έθνος με πίστη στην Ορθοδοξία και στον Σουλτάνο από τη μεριά του Πατριαρχείου χωρίς να διακατέχεται από εθνικιστικές – αποσχιστικές τάσεις, ενώ το Ελληνικό Κράτος εκμεταλλευόταν αυτή την κατάσταση προκειμένου να στρέψει τους ορθόδοξους του μιλλέτ προς την ελληνική εθνική ιδέα. Οι μηχανισμοί επιτήρησης των σχολείων, η επιλογή των διδασκόντων, τα κριτήρια καταλληλότητας των διευθυντών, το πνεύμα και η φιλοσοφία της εκπαίδευσης ήταν διαφορετικά μεταξύ του Πατριαρχείου και του Ελληνικού Κράτους καθώς η γενική στόχευση ήταν διαφορετική. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο οι συγκρούσεις μεταξύ των εκκλησιαστικών αρχών με τους Έλληνες Προξένους ήταν αναπόφευκτες, φτάνοντας στο σημείο και των κατηγοριών για αντεθνική δράση και των διαβημάτων στην Κωνσταντινούπολη ή στην προσπάθεια να αναμειχθεί και ο οθωμανικός παράγοντας, ο οποίος ακολουθούσε άλλα συμφέροντα. Οι συγκρούσεις εκδηλώθηκαν και μεταξύ της ορθόδοξης κοινότητας για διαφορετικούς όμως λόγους, όπως θα εξηγήσουμε και παρακάτω, με το Ελληνικό Προξενείο και τη Μητρόπολη να αναλαμβάνουν «πυροσβεστικά» καθήκοντα αποφυγής των ακραίων εντάσεων, με απώτερο σκοπό τον έλεγχο των κοινοτήτων. Οι κοινότητες είχαν μια γενικότερα ανεκτική έως φιλελληνική στάση ως προς τις

³⁹⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2

³⁹⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

³⁹⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2

παρεμβάσεις των προξένων, χωρίς να λείπουν σε καμία περίπτωση οι επαμφοτερίζουσες στάσεις των προκρίτων του Βερατίου και της Αυλώνας κυρίως με την ένταξή τους στην φιλελληνική ή στην ανθελληνική πλευρά. Στα χωριά η εξάρτηση από τους Προξένους ήταν ακόμα μεγαλύτερη, με τους δημογέροντες των χωριών να απευθύνουν προσκλήσεις οικονομικής συνδρομής.

Η εκπαίδευση αυτή καθ' εαυτή παρουσίαζε πρόοδο ως προς την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, με μεγάλη αύξηση των σχολείων, των μαθητών και της χρηματοδότησης. Η αύξηση βεβαίως δεν σήμαινε απαραίτητα και αύξηση του επιπέδου των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους μαθητές, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις οι ανάγκες που έπρεπε να καλυφτούν από το Προξενείο ήταν οι απολύτως βασικές: βιβλία, υποδήματα, χάρτες και πληρωμή καθηγητών. Η προσκόλληση από το Πατριαρχείο στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο διευκόλυνε την ίδρυση σχολείων στα χωριά, δυσκόλευε όμως την ανάπτυξη των μαθητών και την προαγωγή τους σε ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Ωστόσο η αλληλοδιδασκτική μέθοδος δεν ήταν ο βασικός λόγος μη ανάπτυξης της παιδείας αλλά περισσότερο η οικτρά οικονομική κατάσταση της περιοχής με μια μικρή εμπορική τάξη, μουσουλμάνους γαιοκτήμονες και λίγους Ορθοδόξους προκρίτους χωρίς να υπάρχει στην περιοχή η εμφάνιση κάποιας εγγράμματης «μεσαίας τάξης», οι πολλαπλές παρεμβάσεις στο εκπαιδευτικό έργο των διάφορων φορέων εκπαίδευσης, οι μικρές και παροδικού χαρακτήρα παροχές, η αδιαφορία των συλλόγων, η έλλειψη μετανάστευσης και κινήτρου για κοινωνική κινητικότητα, αλλά κυρίως η ανυπαρξία κάποιου κυρίου εποπτικού μέσου το οποίο θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα κοινό πλαίσιο εκπαίδευσης όπου θα μπορούσαν να ακολουθήσουν οι μη ελληνόφωνοι του Σαντζακιού Βερατίου. Ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις στις οποίες δόθηκαν κίνητρα στους νέους της περιοχής να ενταχθούν στην ελληνική ιδεολογία μέσω της εκπαίδευσης στα ιδρύματα της Ελλάδας και αυτές αφορούσαν αποκλειστικά τους έχοντες οικονομική ισχύ και επιρροή.

Ως προς τους διδάσκοντες παρατηρούμε πως υπήρχε μια ασάφεια ως προς το πνεύμα στο οποίο έπρεπε να διδάσκουν στους μαθητές, με τους επιθεωρητές των Ελλήνων προξένων να επισημαίνουν συνεχώς την ανάγκη να ακολουθήσουν το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και τις σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους, ενώ από τη μεριά της Μητρόπολης υπήρχε εμπιστοσύνη ως προς το έργο τους. Σε αρκετές περιπτώσεις ήρθαν καθηγητές από άλλες περιοχές προκειμένου να καλυφθούν τα τεράστια κενά στα σχολεία, ενώ η κινητικότητα των δασκάλων προς άλλες περιοχές

ήταν συνεχής, χωρίς να μας παρέχουν τα έγγραφα την δυνατότητα να εντοπίζουμε τις επαγγελματικές διαδρομές τους. Για τους μαθητές τέλος παρατηρούμε πως η εκπαίδευση των αγοριών υπερείχε συντριπτικά των κοριτσιών σε αριθμό δασκάλων, εγκαταστάσεων και αριθμού μαθητών, χωρίς βέβαια να υπάρχει μεγάλος αριθμός μαθητών οι οποίοι να συνέχιζαν στην πέρα της βασικής εκπαίδευσης. Αν και το ενδιαφέρον των προξένων ήταν εξίσου εστιασμένο στην εκπαίδευση των κοριτσιών, εντούτοις ο αριθμός των παρθεναγωγείων και καθηγητών πιστοποιεί τις τεράστιες δυσκολίες του Ελληνικού Προξενείου να δώσει κίνητρα στις κορίτσια και κυρίως στις οικογένειές τους να ενδιαφερθούν, έτσι στις περισσότερες περιπτώσεις τα κορίτσια εγκατέλειπαν τα σχολεία σε πολύ μικρή ηλικία και χωρίς να χρησιμοποιούν την ελληνική στην καθημερινότητά τους. Τέλος από τα βιβλία και τα μαθήματα, χωρίς δυστυχώς να έχουμε περαιτέρω στοιχεία για τη διδασκαλία των μαθημάτων, καταλαβαίνουμε πως υπήρχε προσπάθεια να ακολουθηθεί το ίδιο πλαίσιο που εφαρμοζόταν στην Ελλάδα, χωρίς όμως να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την αποτελεσματικότητα του ακολουθούμενου πλαισίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εκπαίδευση αποτέλεσε τον βασικό όπλο των εθνικισμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και το σαντζάκι του Βερατίου δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Η περιοχή του Βερατίου αποτελούνταν από πλειοψηφία μουσουλμάνων αλβανοφώνων, με μία αξιοσημείωτη μειοψηφία αλβανοφώνων και βλαχόφωνων Ορθοδόξων. Οι εθνικισμοί είχαν διαφορετικές στοχεύσεις: ο Ελληνικός εθνικισμός επιθυμούσε τον προσεταιρισμό των Ορθοδόξων στα σχέδια της Ελλάδας για πολιτιστική και πολιτική επέκταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο αλβανικός εθνικισμός επιθυμούσε πρώτα δυνατότητα έκφρασης, ύστερα περισσότερα δικαιώματα στην εκπαίδευση και στη Διοίκηση και τέλος την ανεξαρτητοποίηση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, πετυχαίνοντας σταδιακά την εισαγωγή της αλβανικής στα οθωμανικά σχολεία και στη συνέχεια δημιουργούνται και αλβανικά σχολεία, ενώ ο ρουμανικός εθνικισμός προσπαθούσε να βρει πεδίο ανάμεσα στην πολιτική ισχύ των άλλων δύο εθνικισμών, με τη δημιουργία κάποιων εκπαιδευτικών δομών, χωρίς μεγάλη διάρκεια λόγω των μεγάλων πιέσεων της Διοίκησης, της Εκκλησίας και των εθνικισμών. Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων είχε μια ιδιαιτερότητα, καθώς το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για την Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε μεταφραστεί και στη δημιουργία προξενικών αρχών της Αυστρίας,

της Ιταλίας και της Ρωσίας στην Αυλώνα, οι οποίες είχαν ενεργό ρόλο στους εθνικισμούς, βοηθώντας ή δυσχεραίνοντας το έργο τους. Το ενδιαφέρον των προξενικών αρχών και των εθνικισμών «προσέκρουε» σε αυτές που αναφέραμε ως τις υπάρχουσες δομές, την Οθωμανική Διοίκηση και την Μητρόπολη Βελεγράδων, οι οποίες ακολουθούσαν διαφορετική πολιτική, μη δεχόμενες πολλές φορές τα εθνικιστικά κηρύγματα ή τις προτροπές των προξενείων, με επιμονή σε πιο «οικουμενικές» λύσεις και σε διατήρηση ισορροπιών.

Οι κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, με την «τάξη» των Αλβανών μουσουλμάνων μπέηδων να κυριαρχεί, μια ομάδα με αρνητική στάση στον Ελληνικό εθνικισμό και πιο δεκτική στις «πιέσεις» των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και στην οθωμανική νομιμότητα μέχρι ένα διάστημα, με τους μικρούς μουσουλμάνους αγάδες με τους χριστιανούς ορθόδοξους εμπόρους και βιοτέχνες των πόλεων να αποτελούν τη «μεσαία τάξη» η οποία και ήταν η πιο δραστήρια στις εθνικιστικές κινήσεις, ειδικά στην εκπαίδευση. Η πλειοψηφία των κατοίκων, αποτελούνταν από την κατά γενική ομολογία εξαθλιωμένη τάξη των αγροτών μουσουλμάνων και χριστιανών, οι οποίοι ήταν αποκλεισμένοι από κάθε εκπαιδευτική διαδικασία για αιώνες και μόνο κατά τη μετά την Τανζιμάτ περίοδο έχουμε αύξηση των εκπαιδευτηρίων και πρόσβασή τους στην εκπαίδευση. Αναφέρθηκαμε συνοπτικά στην δράση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και στην οθωμανική εκπαίδευση. Η βασική διαφοροποίηση των δύο αυτών δομών ήταν ότι η οθωμανική εκπαίδευση δεν αντιμετώπιζε ανταγωνισμούς και δεν τίθεντο σε αμφισβήτηση, τουλάχιστον μέχρι το κίνημα των Νεότουρκων το 1908, ενώ οι Ορθόδοξοι είχαν θεωρητικά περισσότερες επιλογές «παρόχων» εκπαίδευσης.

Η παροχή εκπαίδευσης δεν δινόταν με τους ίδιους όρους στα αγόρια και στα κορίτσια, στα ελληνόφωνα χωριά της Άρτας και του Σβερνετσίου και στα βαλτώδη εδάφη του αλβανόφωνου χωριού της Τσέρμα δίπλα στον Σκούμπη ή στην κυρίως βλαχόφωνη Ντιβιάκα, όπου ούτε οι εκπαιδευτικοί επιθεωρητές δεν πήγαιναν να ελέγξουν τις δραστηριότητες των διδασκόντων. Η εκπαίδευση των κοριτσιών, παρά τις «πομπώδεις» ανακοινώσεις των προξενών ήταν σαφώς κατώτερη από αυτήν των αγοριών, με την πλήρη απουσία εκπαιδευτηρίων στην ύπαιθρο, έλλειψη διδασκουσών και γενικότερη έλλειψη σχεδίου. Η εκπαίδευση των αγοριών στις πόλεις ήταν σαφώς καλύτερη από αυτήν των χωριών και οι επιλογές τους ήταν περισσότερες, έχοντας τη δυνατότητα να ακολουθήσουν μη ελληνόφωνη εκπαίδευση εάν το επιθυμούσαν. Η εκπαίδευση των φορέων της ρουμανικής εθνικιστικής δράσης ήταν κυρίως

περιορισμένη σε πόλεις και κωμοπόλεις όπως το Βεράτιο και το Φιερ και δεν υπήρχε η δυνατότητα να επεκταθεί στην ύπαιθρο λόγω της έλλειψης χρηματοδότησης και των μεγάλων πιέσεων της Μητρόπολης, του Ελληνικού Προξενείου και της Οθωμανικής Διοίκησης. Οι βλαχόφωνοι, ιδιαίτερα για τη μετά του 1908 περίοδο είχαν να επιλέξουν ανάμεσα στα αλβανόφωνα και στα ελληνόφωνα σχολεία. Οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι του Σαντζακιού επέλεξαν στην Αυλώνα την ιταλική ή την ελληνόφωνη εκπαίδευση, ενώ στο Βεράτιο την ρουμανική ή την ελληνόφωνη μετά το 1908 και τα πρώτα αλβανόφωνα σχολεία, οι αλβανόφωνοι κινητοποιήθηκαν μαζικά προς τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού δικτύου στην αλβανική. Η έλλειψη χρηματοδότησης και οι παλινωδίες της Οθωμανικής Διοίκησης δυσκόλευαν την εκπλήρωση του στόχου τους, ο οποίος δεν υποστηριζόταν ούτε από τη Μητρόπολη, ούτε από τα ελληνικά Προξενεία, τα οποία αντέδρασαν με αύξηση της χρηματοδότησης και του ελέγχου.

Η ελληνική εκπαίδευση αποτελούσε την βασική επιλογή όλων των Ορθοδόξων της περιοχής και είχε αρκετά καλύτερη οργάνωση, χρηματοδότηση και αριθμό διδασκόντων. Οι πρόξενοι αναλάμβαναν προσωπικά τη δημιουργία σχολείων, τη χρηματοδότησή τους, την επιλογή των καθηγητών, των διευθυντών και πολλές φορές παρέμβαιναν ακόμα και στα μαθήματα. Η χρηματοδότηση των σχολείων ήταν διαρκώς αυξανόμενη, αλλά κατευθυνόταν κυρίως στην πρόσληψη προσωπικού και όχι σε καλύτερες εγκαταστάσεις και υποστήριξη των μαθητών τους. στην ακαδημαϊκή τους πορεία. Τα σχολεία φτιάχνονταν από μηδενικής βάσεως πολλές φορές με υποσχέσεις των δημογερόντων για συντήρηση με ικανό αριθμό μαθητών. Η ανέχεια των χωριών της Μουζακιάς δεν έδινε τη δυνατότητα να αυτοσυντηρηθούν τα σχολεία και «παραδίδονταν» στον έλεγχο των ελληνικών προξενείων. Η Αυλώνα βρισκόταν σε κατάσταση υπερχρέωσης με αρκετές κοινοτικές διαμάχες, όπου το Ελληνικό και το ιταλικό Προξενείο προσπαθούσαν να επιβληθούν οικονομικά, ενώ στο Βεράτιο η οικονομική ευρωστία των δημογερόντων και η αυξημένη ισχύς των Μητροπολιτών, δεν επέτρεπε στους Έλληνες Πρόξενους να αναλάβουν εύκολα τον έλεγχο της εκπαίδευσης. Ο έλεγχος των καθηγητών δημιουργούσε εντάσεις ανάμεσα στα τοπικά στοιχεία και στον εθνικισμό που εξέφραζαν οι πρόξενοι, ιδιαίτερα στην απόφαση αντικατάσταση των καθηγητών της αστικοελληνικής σχολής Βερατίου.

Εντούτοις οι στόχοι των προξένων αποδεικνύονταν στην καλύτερη των περιπτώσεων μαξιμαλιστικοί έως ουτοπικοί, καθώς απέτυχαν να δημιουργήσουν στρώματα ελληνόφωνων, δεν ήλεγξαν αποτελεσματικά τους διδάσκοντες, με όλους

τους φορείς της μη ελληνόφωνης εκπαίδευσης να έχουν αποτελέσει καθηγητές των ελληνικών σχολείων. Επίσης αν και παρατηρήθηκε αύξηση των μαθητών και της χρηματοδότησης, πολύ σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις που οι προσδοκίες των προξένων επαληθεύτηκαν και ακόμα και τα τελευταία έτη εξέφραζαν παράπονα για την ποιότητα της εκπαίδευσης. Τέλος θα έπρεπε να σημειώσουμε την γενικότερη απουσία φιλεκπαιδευτικών συλλόγων, κληροδοτημάτων και υποτροφιών και οι περιπτώσεις όσων σπούδαζαν στο εξωτερικό ήταν ελάχιστες και μόνο οι γόννοι των δημογερόντων ωφελήθηκαν από τις υποτροφίες, υποτροφίες με πολιτικά κίνητρα.

Κατάλογος τοπωνυμίων

- Καζάς Αυλώνας

Σημερινή ονομασία στα αλβανικά

Vlorë, Nartë, Zvërnec, Mifol, Poro, Dukat, Selenicë, Mekat, Babice, Bistronë, Kaninë

Ονομασία στην ελληνική με βάση τα προξενικά έγγραφα

Αυλώνα, Άρτα, Σβερνέτσιο ή Σβερνέτσι, Μιφόλι ή Μιφώλη, Πόρος, Δουκάτι, Σελενίτσα, Μεκάτι, Μπαμπίτσα, Μπίστροβο, Κανίνα

- Καζάς Λούσνιας

Σημερινή ονομασία στα αλβανικά

Ardenicë, Gurëz, Grabjan, Gradisht, Divjakë, Zhym, Kadiaj, Këmishtaj, Karbunarë, Kolkondas, Kolonje, Karavasta, Kruati I Poshtëm, Libofshë, Lushnjë, Mazhan, Bubullimë, Drizar, Pishë, Seman, Çermë, Çipllak, Cukas, Fier, Hamil

Ονομασία στην ελληνική με βάση τα προξενικά έγγραφα

Αρδεούσα, Γκουρέζα, Γκράμπιανη, Γραδίστα ή Γκραντίστα, Διβιάκα ή Ντιβιάκα, Ζιούμι ή Ζούμι, Καντίανι, Κεμίστανη, Καρμπουνάρα, Κολικόντασι, Κολώνια, Κραβαστά, Κρουάτι, Λιμπόφσα, Λούσνια, Μάζανι, Μπουμπουλίμανη ή Μπουμπουλίμανι, Ντρίζα, Πίσα ή Πίσσα, Σεμάνι, Τσέρμα, Τσιπλιάκα, Τσούκασι, Φιερο ή Φιερ, Χαλίλιανι ή Χαλίλιανη

- Καζάς Μπερατίου/Βερατίου

Σημερινή ονομασία στα αλβανικά

Vërtop, Vokobolë, Berat, Gjoncë, Konizbaltë, Marinëz, Mbreshtan, Novoselë, Dukas, Dushnik, Drobonik, Paftal, Poshnje, Shëqishtë, Sinjë, Cerven, Mbrakull

Ονομασία στην ελληνική με βάση τα προξενικά έγγραφα

Βερτόπι, Βοκοπόλια, Βεράτιο ή Μπεράτιο, Γκιόντσα, Κονισμπάλτα, Μαρινέζα, Μπρέστανη, Νοβοσέλια, Ντουκάσι, Ντουςνίκι, Ντρομπρονίκι ή Δοβρόνικο, Πάχταλη ή Πάχταλι, Πόσνια, Σεκίστα, Σίνια, Τσερβένι, Φράκουλα

- Καζάς Σκραπαρίου ή Γκοσνίτσκας

Σημερινή ονομασία στα αλβανικά

Odrizhan

Ονομασία στην ελληνική με βάση τα προξενικά έγγραφα

Οδρίτσανη ή Οδρίτζανη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές *

- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1893/ Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1895/ Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας. Ήπειρος, Αλβανία
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1901/56.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1900/31.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/39.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/4.6
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1903/63.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/3.3
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/60.3
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/62.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1904/65.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/61.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1905/74.3
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/4.4
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/64.4
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1906/80.3
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/6.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/72.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/79.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/8.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1907/94.6
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/95.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1908/97.2
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1910 – Προξενεία
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/22.1
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1912/45.4

*Ακολουθήθηκε ο τρόπος παραπομπής που προτείνει η Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου στον Κανονισμό της.

Βιβλιογραφία

- Anastasopoulos Antonis, *Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans, The Ottoman Empire the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, Κωνσταντινούπολη 2007.
- Anderson B., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετ. Ποθ. Χατζαρούλα, Αθήνα 1997.
- Clayer, Nathalie, *Οι απαρχές του Αλβανικού εθνικισμού*, μετ. Ανδρέας Σιδέρης, επιμ. Λεωνίδα Εμπειρικός – Ανδρέας Σιδέρης, Ιωάννινα 2009.
- Davison, R., *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Πρίνστον 1963.
- Dhana Petraq, *Arsimi dhe Kultura ne Myzeqe (1912-1990)*, Τίρανα 2010
- Elsie, Robert, *Albanian literature: A short History*, Tauris, Λονδίνο 2005
- Fortna Benjamin, *Imperial Classroom, Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Οξφόρδη 2002.
- G. Gawrych, *Η Ημισέληνος και ο Αετός, Οθωμανική Εξουσία, Ισλάμ και οι Αλβανόφωνοι, 1874-1913*, πρόλογος – μετάφραση – σχολιασμός Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008.
- Gellner Ern., *Thought and Change*, Λονδίνο 1964.
- Giakoumis K., “The Orthodox Church in Albania During the Ottoman Rule (15th-19th century)”, in Rathberger A. [ed.] (2010), *Religion und Kultur im albanisch-sprachigen Südosteuropa*, preface by O. Schmitt, Φρανκφούρτη 2010, σελίδες 69 - 110
- Giakoumis, Konstantinos. 'The Policy of the Orthodox Patriarchate Toward the Use of Albanian in Church Services'. *Albanohellenica* 4 (2011), σελίδες 137 - 171
- *Hobsbawn, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα 1994.
- K.E. Fleming, *Αλή Πασάς: Ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, μετάφραση Βασίλης Κουρής, Αθήνα 2000.
- Karpat, K. *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Ουισκόνσιν 1985.
- Konortas, P., “Nationalisms vs Millets: Building Collective Identities in Ottoman Thrace” στο *Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey*, Λονδίνο 2010.
- Kressing, Frank General Remarks on Albania and the Albanians, στο: *Albania – a country in transition. Aspects of changing identities in a south-east European country*, Βάδη- Βυτεμβέργη 2002

- M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Πρίνστον 2008.
- Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkans, Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Λέιντεν 2004.
- R. Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Μέριλαντ 2010.
- Rajwantee Lakshman-Lepain, *Albanian Islam – Development and Disruptions στο: Albania – a country in transition. Aspects of changing identities in a south-east European country, Βάδη-Βυρτεμβέργη 2002*
- Schmidt-Neke, Michael, "A burden of Legacies: The transformation of Albanian's political system", στο Pichler, Robert, *Legacy and Change: Albanian Transformation from Multidisciplinary Perspectives*, Μίνστερ 2014
- Şemseddin Sami, "Arnavudluk", *Kamus al A'lam*, τόμος 1ος .
- Skendi S., *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, Πρίνστον 1967
- Αλεξούδης, Α., *Σύντομος ιστορική περιγραφή της Ιεράς Μητροπόλεως Βελεγραδών και της υπό την πνευματικήν αυτής δικαιοδοσίαν υπαγομένης χώρας*, Κέρκυρα 1868
- Αποστολόπουλος, Θεόδωρος Ν. *Εκθεσις περί γεωργίας, εμπορίας, βιομηχανίας και ναυτιλίας εν Αλβανία ιδία κατά το έτος 1910*. Αθήνα 1911.
- Άρς Γκριγκόρι, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, Αθήνα 1994.
- *Αρχείο Αλή Πασά, συλλογής Ι. Χώτζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*. Έκδοση, σχολιασμός, ευρετήρια Β. Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου, Π. Μιχαηλάρη. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 2007-2009.
- Βασδραβέλλης Ι., *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970.
- Βούρη Σ., *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας (1870-1904)*, Αθήνα 1992.
- Εξερτζόγλου, Χ., *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι.: ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, Αθήνα 1996.
- Εξερτζόγλου, Χάρης (1992). "Το «προνομιακό» ζήτημα", στο: *Τα Ιστορικά*, τ.9, τχ.16, Ιούνιος 1992, σελίδες 65-84
- Ζεγκίνης Ευστ. –Fr. W. Hasluck – N. Clayer, *Μπεκτασήδες Δερβισηδες και Εθνικό Κίνημα στην Αλβανία*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2005.

- Καρδάρας Χ., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο Αλύτρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης και Ηπείρου μετά το Συνέδριο του Βερολίνου*, Εκδ. επικαιρότητα, Αθήνα 1996.
- Κοκολάκης Λ., *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι : Χώρος, Διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)* , Αθήνα : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών 2003.
- Κολτσίδα Αθηνά, *Η εκπαίδευση στην Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής Αυτοκρατορίας: η ίδρυση, η οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007
- Κονόρτας, Παρασκευάς , *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος –αρχές 20ου αιώνα*, Αθήνα 1998
- Λέκκας Π., *Η Εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις Εργασίας στην ιστορική Κοινωνιολογία*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 1996.
- Γερμανού Μητροπολίτη Σάρδεων, *Επισκοπικοί κατάλογοι των εν Ηπείρω και Αλβανίας Επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως*, Ανατύπωση εκ του ΙΒ' Τόμου των Ηπειρωτικών Χρονικών, Ιωάννινα 1937.
- Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998.
- Μπέτσιας Γ., *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεοτούρκων*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2003
- Νικολαΐδου Ε. , *Ξένες Προπαγάνδες και εθνική Αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα*, Ιωάννινα 1978
- Παπαστάθης Χ., «Η κοινοτική οργάνωση» στο: *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Ιστορία, Κοινωνία – Οικονομία – Πολιτισμός*, τόμος Α' , Θεσσαλονίκη 1992
- Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese! Η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων 1912-1923*, Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2006.
- Φωτίου Γ. Οικονόμου, *Η Εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω από της πρώτης διαδόσεως του Χριστιανισμού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1969.

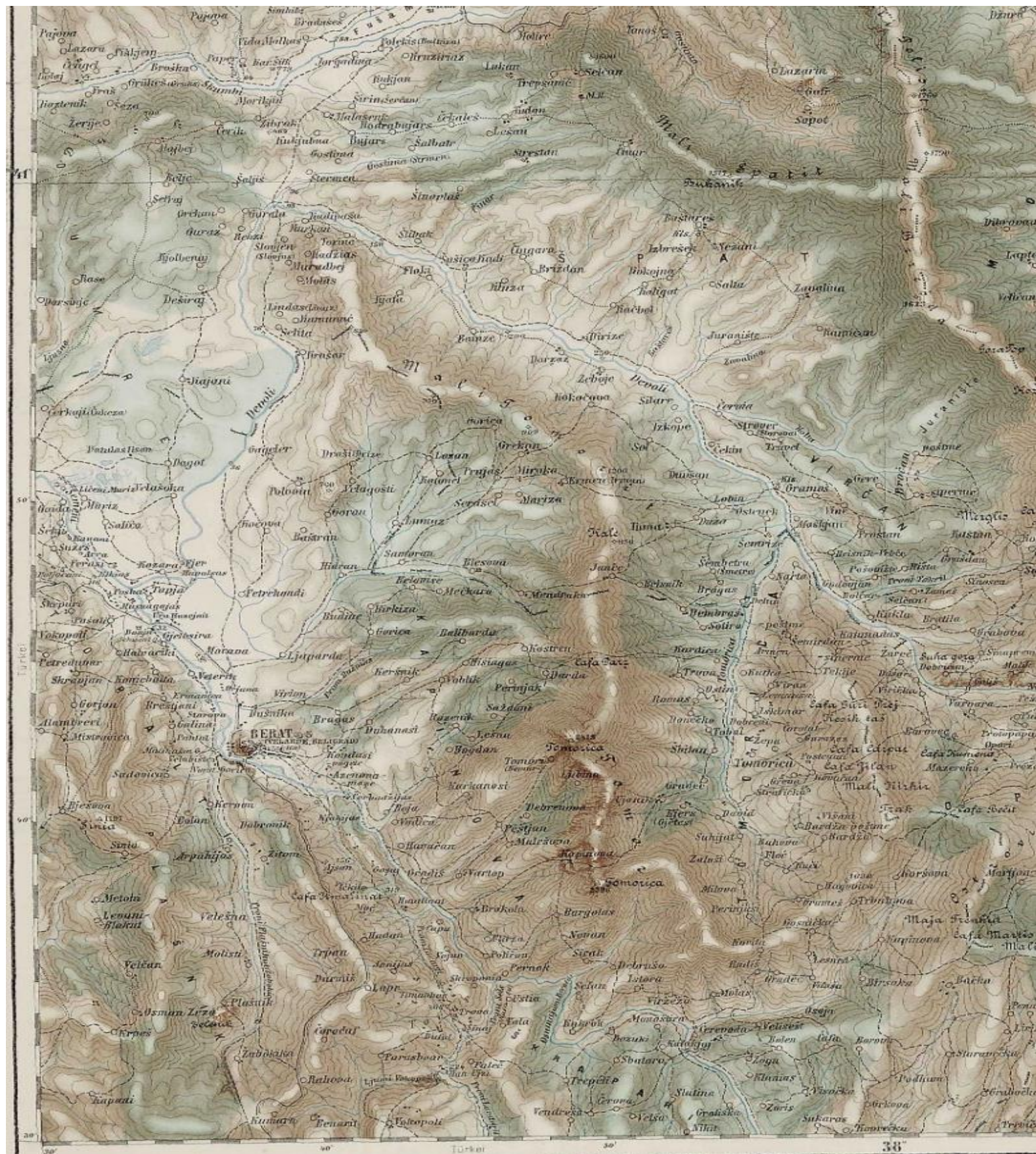
ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης των εκκλησιών και σχολείων του σαντζακίου Βερατίου. Με κόκκινο σταυρό συμβολίζονται οι εκκλησίες ενώ με κύκλο τα σχολεία.

Αυστριακός χάρτης του τμήματος Αυλώνας

Χάρτης του ανατολικού τμήματος του Σαντζακίου Βερατίου

Αυστριακός χάρτης του βόρειου τμήματος (Μικρή και Μεγάλη Μουζακιά)